

KADEM
KADIN VE DEMOKRASI DERNEĞİ

GÜZ 2021 • CİLT 7 • SAYI 2

KADEM

Kadın Araştırmaları Dergisi

ISSN: 2149-4878
e-ISSN: 2149-6374

Mülakat
Prof. Dr. Burhanettin Tatar

COVID-19 Sürecinde Evden Çalışan Annelerde Depresyonu Yordayan Faktörler:
İş-Aile Çatışması, Evlilik Uyumu ve Ebeveyn Tükenmişliği
Ülkü Parlak – Selin Karaköse

Child Marriages: The Role of Twitter on the Child Marriages Problem in Turkey
Esra Bayhantopçu

Kadın Girişimcilerin COVID-19 Pandemi Sürecindeki Girişimcilik Algıları:
Kayseri ve Gaziantep Örneği
Tuba Büyükbeşe – Tuğba Dikbaş – İrfan Doğan

Zahra Ali. *İslami Feminizmler*
Ayşenur Aslan

Ebu Abdurrahman es-Sülemi (trc. Ali Akay). *Kendilerini İbadete Adayan Sufi Kadınlar*
Melahat Beki

Handan Karakaya. *Türkiye’de Dindar Burjuva ve Kadın*
Kübra Yıldırım Demiroğlu

kadinarastirmalari.kadem.org.tr

KADEM
Kadın
Araştırmaları
Dergisi

KADEM
KADIN VE DEMOKRASI DERNEĞİ

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi
KADEM Journal of Women's Studies

Cilt 7 • Sayı 2 • Aralık 2021

ISSN: 2149-4878

e-ISSN: 2149-6374

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi hakemli bir dergidir.
Yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

Kadın ve Demokrasi Derneği Adına İmtiyaz Sahibi/Owner

Dr. Saliha Okur Gümrükçüoğlu (Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/Editorial Manager

Dr. Zeynep Kevser Şereföğlü Danış (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Baş Editör/Editor-in-Chief

Dr. Zehra Zeynep Sadıkoğlu (Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Yönetici Editör/Managing Editor

Zehra Çelik (İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Güllü Sonakalan (İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Kitap Değerlendirme Editörü/Book Review Editor

Büşra Bilgin

Yabancı Dil Editörü/Foreign Language Editor

Hüsna Hamiyet Altın

Sare Rabia Öztürk

Tashih/Redaction

İnayet Bebek

Dizgi/Typography

Ender Boztürk

Yayın Kurulu/International Editorial Board

Prof. Dato'sri Dr. Zaleha Kamaruddin (International Malaysia Islam University, Kuala Lumpur, Malezya)

Prof. Dr. Orhan Küçük (Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu, Türkiye)

Prof. Dr. Nuri Tinaz (Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Prof. Dr. Nigar Demircan Çakar (Düzce Üniversitesi, Düzce, Türkiye)

Prof. Dr. Mustafa Koç (Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, Türkiye)

Prof. Dr. Marcia K. Hermansen (Loyola University, Chicago, ABD)

Prof. Dr. Farid Sufia Shuaib (International Malaysia Islam University, Kuala Lumpur, Malezya)

Prof. Dr. Ejder Okumuş (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara, Türkiye)

Prof. Dr. Aysun Bay Karabulut (Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Malatya, Türkiye)

Doç. Dr. Manal Abul Hassan (October 6 University, Kahire, Mısır)

Doç. Dr. Kılıç Buğra Kanat (Penn State University, Pensilvanya, ABD)

Doç. Dr. E. Sare Aydın (İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Doç. Dr. Betül İpşirli Ağıt (Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Doç. Dr. H. Şule Albayrak (Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Dr. Öğr. Ü. Saliha Okur Gümrükçüoğlu (Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Dr. Öğr. Ü. Nursem Keskin Aksay (İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Dr. Öğr. Ü. Nagihan Haliloğlu (İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Dr. Öğr. Ü. Burcu Uysal (İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Dr. Öğr. Ü. Azize Şahin (İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye)

Dr. Esra Albayrak (Nun Eğitim ve Kültür Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı)

Yayıncı/Publisher

Kadın ve Demokrasi Derneği/Women and Justice Association

Sertifika No/Certificate Number

30716

Yayın Türü/Type of Publication

Akademik Dergi/Academic Journal

Yayın Dili/Languages of Publication

Türkçe ve İngilizce/Turkish and English

Yayın Periyodu/Publishing Period

Altı ayda bir yayımlanır/Biannual

Baskı ve Cilt/Press

Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş.

adres: Ak Pınar Mah. Hasan Basri Cad. No: 4 Sancaktepe/İstanbul

telefon: 0 (216) 585 90 00 **web:** <http://www.tukuvazmatbaacilik.com.tr>

elektronik posta: info@turkuvazmatbaacilik.com.tr

Basım Tarihi: Ocak 2022

KADEM
KADIN VE DEMOKRASI DERNEĞİ

İletişim/Correspondence

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi

Karagümrük Mah. Muhtar Muhittin Sok. TOKİ Sulukule Evleri No: 8/1

Fatih, Edirnekapı/İstanbul

telefon: +90 (212) 631 46 49 **web:** kadinrastirmalari.com

elektronik posta: info@kadinrastirmalari.com

Yer alınan indeksler / Indexed and abstracted by

TUBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı,
ASOS Index

İçindekiler / *Table of Contents*

135 Mülâkat / Interview

Prof. Dr. Burhanettin Tatar

.....

Makaleler / *Articles*

149 ÜLKÜ PARLAK – SELİN KARAKÖSE

COVID-19 Sürecinde Evden Çalışan Annelerde Depresyonu Yordayan Faktörler: İş-Aile Çatışması, Evlilik Uyumu ve Ebeveyn Tükenmişliği / *Understanding The Factors of Depression Among Home-Office Working Mothers During the COVID-19 Outbreak: Work-Family Conflict, Dyadic Adjustment and Parenting Burnout*

191 ESRA BAYHANTOPÇU

Child Marriages: The Role of Twitter on the Child Marriages Problem in Turkey / *Çocuk Evlilikleri: Türkiye’de Twitter’in Çocuk Evlilikleri Sorunu Üzerindeki Rolü*

219 TUBA BÜYÜKBEŞE – TUĞBA DİKBAŞ – İRFAN DOĞAN

Kadın Girişimcilerin COVID-19 Pandemi Sürecindeki Girişimcilik Algıları: Kayseri ve Gaziantep Örneği / *Entrepreneurship Perceptions of Women Entrepreneurs During the COVID-19 Pandemic: The Case of Kayseri and Gaziantep*

Kitap Değerlendirmeleri / *Book Reviews*

249 Zahra Ali. *İslami Feminizmler (Islamic Feminisms)*

Ayşenur Aslan

258 Ebû Abdurrahman es-Sülemî (trc. Ali Akay). *Kendilerini İbadete Adayan Sufi Kadınlar (Sufi Women Dedicated to Worship)*

Melahat Beki

264 Handan Karakaya. *Türkiye’de Dindar Burjuva ve Kadın (Religious Bourgeois and Women in Turkey)*

Kübra Yıldırım Demiroğlu

Mülâkat / Interview

Prof. Dr. Burhanettin Tatar

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Öğretim Üyesi

1965 yılında Samsun’da doğdu. 1988’de OMÜ İlahiyat Fakültesi’ni bitirdi. Yüksek lisans çalışmaları esnasında aynı fakülteye İslam Felsefesi Ana Bilim Dalı’nda Araştırma Görevlisi olarak atandı. 1993 yılında doktora çalışmalarını sürdürmek üzere gönderildiği Amerika’da *“Interpretation and the Problem of Authorial Intention”* adlı doktora teziyle doktor unvanını aldı. Doktora tezi İngilizce ve Türkçeye aktarılmış şekilleriyle Amerika’da ve Türkiye’de yayımlandı. Farklı felsefi konularla ilgili olarak muhtelif makaleleri yayımlanmış bulunmaktadır. 2002 yılında İslam Felsefesi alanında Doçentlik unvanını aldı. 2008 yılında aynı alanda Profesörlüğe yükseltildi. Halen OMÜ İlahiyat Fakültesi’nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Ulusal ve uluslararası birçok yayını söz konusudur.

Öncelikle mekân kavramı hakkında konuşmak isteriz. Mekân ne demektir, insan ve mekân arasında nasıl bir ilişki vardır?

Prof. Dr. Burhanettin Tatar

Dilerseniz bu soruya yönelik en temel cevabı Heidegger’in “Dasein” (orada-varlık) kavramına referansla verelim. Heidegger’in özellikle ilk dönem felsefesinde merkezi yer tutan bu kavram, insanın daima ‘açıklık’ olarak bize kendisini

tecrübe ettiren mekânda var olduğunu ve varoluşunu mekâna göre kavrayabildiğini söylemektedir. Bu hususu daha iyi anlayabilmek için insanı ‘ruh’ ve ‘beden’ şeklinde iki farklı kategoride ele alan klasik yaklaşımı ve insanın en temel noktasını “düşünme” (cogito) olarak ele alan Kartezyen düşünceyi hatırlamak iyi olur. Hem klasik yaklaşım hem Kartezyen düşünce insanı ancak zihinsel olarak tasarlanabilen ruh-beden gibi unsurlara veya “düşünüyorum” gibi muhtevadan yoksun görünen bir bilince göre anlamak istemiştir. Oysa Heidegger, “Dasein” kavramıyla, insanın kendisini ancak mekân içinde fark edebildiğini vurgular. Biz mekânsal bir varlık olarak dünyaya geliriz ve mekân (dünya) bizim bilincimizi önceler. Biz mekâmı (kısacası dünyayı) fark etmeden önce mekân bizi çoktan belirlemiştir. Bu mekân başka insanlar, dil, tabiat, kültürel yapılar şeklinde ve tarihsel olarak biçimlenmiş hâliyle karşımıza çıkar.

Merleau Ponty’nin insan bedeninin öncelikle bir mekân olduğuna dair vurgusunu da burada hatırlamak yararlı olacaktır. Mekân derken, aynı zamanda “ben” dediğimiz gerçekliğin bedensel boyutunu da kastetmekteyiz. Buna göre yakın-uzak, burası-orası gibi kelime çiftleriyle algılamaya çalıştığımız mekân, bize ‘en yakın’ olandan yani bedenimizden hareketle kavradığımız bir kategoridir. Burada ‘kategori’ derken kastettiğimiz şey ‘bir araya getirme, düzen verme’ işlemimizdir. Biz mekân kategorisi sayesinde kendimizi ve diğer varlıkları burada-orada, yakın-uzak gibi kavranabilir düzen veya ilişkiler ağı içinde kavrarız.

Buna ilaveten biz, bilincimiz ve eylemlerimizle daima kendi dışımıza taşan varlıklarız. Zaten “Dasein” kavramı da bu noktada insanın kendi dışına açık bir varlık olarak yaşadığına dikkat çekmektedir. Biz kendi dışımıza nasıl taşıyorsak o şekliyle var olmaktadır. Bu yüzden mekân dediğimiz kategori hem bizim dışımızda var olagelen hem de bizim kendi taşma eylemlerimizle üretmekte olduğumuz bir gerçeklik alanıdır. Bunun başka bir ifadesi şudur: İnsan kendisini hem kendi ötesinden hareketle anlar hem de kendisini öteye taşıdığı sürece kavrar. Burada ‘öte’ diye andığımız dış mekânla karşılıklı ilişki içindeyizdir. Mekân bizi ve biz de mekâmı üretip şekillendiririz.

Almanca “bildung” kelimesi, çoğu zaman eğitim (pedagoji) veya karakter eğitimi tabiriyle anlamlandırılır. Bu kısmen doğrudur. Ama kelimenin kökenindeki “bild” (resim) kelimesine baktığımızda insan varlığının ne denli mekânsal olduğunu daha iyi fark ederiz. Bizler bilincimizle, duygularımızla, eylemlerimizle, geleceğe dair tasarımlarımızla daima bilinç mekânı, duygu mekânı, beden mekânı, tasarım mekânı gibi mekânlar şeklinde var oluruz. Bu yönüyle biz çoklu mekânların kendisiyiz ve bu çoklu mekânlar sayesinde dışarı-sı veya ötesiyle ilişki kurarız. Bilinç mekânı, duygu mekânı, beden mekânı dediğimiz şeyler sonunda bir “resim” (bild) oluştururlar. Biz bu mekânların oluşturduğu bir resimiz. Bu yüzden herkes kendisini belli bir imge veya imaj içinde kavrar. Başkalarını da onlara ait imajlar içinde kavrar. Bu imajlar yani mekânlar genelleştirildiğinde (soyut mekânlara / tasarımlara dönüştürüldüklerinde) ortaya Tanrı imgesi, erkek imgesi, kadın imgesi gibi mekânlar/imgeler çıkmaktadır. Bu nedenle biz hemen her şeyi ‘mekân’ formunda anlarız. Öyle ki zamanla ilgili kelimelerimizin çoğu mekânsaldır. “Geçmişte kalan bir hadise” şeklinde bir ifade kurduğumuzda geçmiş artık şimdi yani burada bir daha olmayacak ve kendisinden sürekli uzaklaştığımız bir öteki mekân hâline getirilmektedir.

Tam da bu noktada kutsal mekân ve profan mekân kavramlarını ele alacak olursak bu iki kavram birbirinden nasıl ayrılır, insan bu mekânlarla nasıl ilişki kurar, kurduğu ilişkinin farklılaşan yönleri nelerdir?

Bu soruları anlayabilmek için öncelikle bazı asli unsurlara işaret etmeliyim. Semavi dinler (Yahudilik, Hristiyanlık, İslam) Allah’ı daima “müteal” yani aşkın (transcendent) bir varlık olarak kabul eder. Burada “müteal” kelimesi Tanrı’nın bizim bedenimizin ait olduğu mekâna (Heidegger’in Dasein kelimesindeki “Da” yani dünyaya) ait olmadığını vurgulamaktadır. Zira putperest ve panteist inançlar çoğu kez Tanrı’yı ya tabiat veya kâinatla özdeşleştirirler ya da tabiatın (doğrudan görünmeyen) bir parçası gibi algırlar. Her ne kadar semavi dinler Tanrı’yı bildiğimiz şekliyle mekânın “ötesi” yani

kâinatın sınırlarını aşan bir varlık olarak ele alsalar da hâlâ “aşkın” veya “öte” kelimeleri mekânsal kelimelerdir. Kısacası, bizler her ne kadar Tanrı’yı mekândan münezze olarak dile getirsek de hâlâ O’nu mekâna dair kelimelerle algılamaktayız. Bundan kaçınmanın yolu da yoktur zira –yukarıda söylediğim gibi– “biz”, çoklu mekânların kendisiyiz. İşin açıkçası dinî metinler de insanın bu mekânsal boyutunu güçlendirecek bir dile sahiptirler. Zira “Tanrı’ya yakın olmak”, “Tanrı’dan uzaklaşmak” gibi dinî ifadeler, anlam açısından doğrudan mekâna vurgu yapmasalar da hâlâ mekânsal bildirimlerdir. Hakeza Kur’an’da yer alan “şah damarından daha yakın” ifadesi tam anlamıyla mekânsal bir ifadedir ve Allah’ın insanı öncelikle mekân üzerinden göz önüne aldığını dile getirir. Arapça “insan” kelimesinin genelde “unutma” eylemiyle (nisyan) ilgili olduğu söylenir. Şayet durum buysa insan ‘unutmanın kendisinde gerçekleştiği mekân /varlık’ olarak ele alınıyor demektir.

Bu analizlere göre “kutsal mekân” dendiğinde ya insanın ötesi anlamında ‘dış mekân’ (yer) veya insanın kendisi anlamında ‘iç mekân’ ön plana çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle kutsal mekân tabiri sadece Kâbe, cami, kilise, havra, kutsal nehir, kutsal dağ gibi bir “yer”i (topografik alanı) göstermez. Aynı zamanda kutsal kabul edilen bazı insanları da kapsar. Çoğu dinlerde veya cemaatlerde aziz, şeyh, şaman, lider, baba gibi figürler bedensel-ruhsal boyutta kutsal mekân olarak kabul edilirler. Mistik veya tasavvufi yaklaşımların çoğu, seçkin gördükleri bazı insanlarda ortaya çıkan “ilahî aşk”ı, büyük oranda Tanrı’nın tecelli ettiği bir kutsal mekân şeklinde algılar. Dolayısıyla bu tür yaklaşımlarda “gönül” veya “kalp” kelimeleri insanın duygusal mekân / coğrafyasından ziyade kutsallaşan mekânı simgeler.

Mircea Eliade, kutsal mekân tabirini “hierofani” (kutsalın tecellisi) merkezinde ele alır. Onun tespit ve yorumuna göre, dinler “kutsal mekân”ı, kutsal gücün bir yerdeki tecellisi olarak ele aldıkları için o yer artık zamanın başlangıcı hâline gelir. Kutsal mekân zamanın başladığı yer olarak bizatihi zaman-dışı (ab initio) kalandır. Burada “zaman dışı” tabiri “kronolojik olarak algılanamaz olan” anlamına

gelmektedir. Böylece kutsal mekân “dünyanın merkezi” olur. Diğer tüm mekânlar o mekândan hareketle kavranabilir. Bu açıdan bakıldığında tüm profan mekânlar kutsaldan hareketle anlaşılan ve kutsal olmayan mekânlar anlamına gelmektedir.

Ancak benim yaklaşımım Eliade'nin yaklaşımından kısmen farklılaşmaktadır. Şöyle ki, profan mekân (seküler mekân), Tanrı inancı veya tasavvurunu kendi sınırlarının dışında tutan “boş mekân”dır. Mesela antik kültürlerle baktığımızda yer veya mekânlar genelde bugün mitik dediğimiz anlatılar içinde anılan insanüstü güçlerce “ele geçirilmiş” ve “kontrol edilen” mekânlardır. Pek çok inanç sisteminde kutsal mekânlar, insanüstü güçler tarafından ele geçirilen ve kontrol edilen mekânlardır. Mesela Şintoizm'de “kami” inancı tamamen bu yaklaşıma dayalıdır. Hakeza şaman kültüründe de durum böyledir.

Sekülerlik dediğimiz husus, bu insanüstü güçlerce ele geçirilmiş mekânları “boşaltmak” suretiyle kendisini tarihe kabul ettirmeye başladı. Öyle ki sonunda kutsal mekânlar boşaltılmaya başlanınca kutsal zaman (ab initio) da kronolojik tarihin bir parçasına dönüştü. Bugün dinler tarihi dediğimiz disiplin, kronolojik zaman merkezinde kutsal mekân ve zamanı bilgi konusu olarak gören bir seküler yaklaşımdır. Dahası tüm bilimler (İlâhiyat bilimleri de dâhil) seküler karakterde yol almaktadır. Şöyle ki, dinler tarihi veya İslam tarihi, bir tarih yazıcılığı (historiografi) olarak kutsal mekânı kronolojik açıdan ele almaktadır. Ama İslam tarihi alanında çalışan kişi, aynı zamanda bir “inanın” insan olarak o mekânı bir tür kutsalın tecellisi (hierofani) veya “mübârek mekân” şeklinde algılayabilmektedir. Dolayısıyla günümüzde kutsal mekân ve profan mekân tabirleri, Eliade'nin varsaydığı gibi birbirinden tamamen ayrışan mekânlardan ziyade iki farklı bakış açısına göre kutsallaşan veya profanlaşan bir süreci göstermektedir. Mesela bir cami mimarı için caminin mimari tasarımı ve bu tasarımın inşâî faaliyet süreci tamamen seküler (profan) bir boyuttur. Buna karşılık aynı mimar, inanıyorsa, o mekânı kutsallaşan bir süreç olarak görebilmektedir.

Dahası sosyal medyada bir cami, havra, kilise, kutsal nehir ya da dağın resim veya videosunu yayınlamak tamamen profan bir mekânda kutsal mekânı profanlaştırmaktır. Ama bu paylaşımı yapan kişi o mekânda gidip ibadet edebilmektedir. Umarım geldiğimiz nokta, sorunuzun anlamını daha iyi kavramamıza izin vermektedir. Kutsal mekân, görünmez olanın görünmezliğinin temsilidir. O ruhsal veya zihinsel anlamda bir “boşluk” tecrübesidir. Mesela Kâbe, Allah’ın mekândan münezzehe oluşunun yani beden ve akılla “doğrudan kavranamazlığı” anlamında bir sonsuz boşluğun yapı (sütrüktür) aracılığıyla üretilen bir mekânsal boşlukta temsilidir. Biz Kâbe’ye baktığımızda kendi kavrayışımızın sınırlarıyla yüzleşiriz. Zira Allah’a mekân, zaman ve suret atfedemeyiz. Buna karşılık inancımız o sonsuz boşluğu doldurmaya çalışır. Kâbe’nin fotoğrafını veya videosunu yayınladığımızda ise ortada boşluk değil, bir yapının sureti mekânı kaplamaya başlar. İşte bu seküler ve profan tutumdur. İlginç olan, namaz saatlerinde bazı TV kanallarının Kâbe mekânının canlı görüntüsünü aktarmaya başlamasıdır. Bu aynı anda hem kutsal hem de profan tecrübesine insanların alıştırılmasıdır. Kimi zaman dindar insanların elinde kutsal mekânlar –“dinî yayımlar” kategorisi içinde görselleştirildikleri için– profanlaşma sürecine sokulmaktadır. Böylece dindar insanların kutsal mekânlara aidiyet hislerini güçlendirmeye çalışmak, aynı zamanda tersinden, kutsal mekânların profanlaştırılarak insanlara aidiyeti sonucunu üretmektedir. Bu durumu, manevi olanın –hakkında konuştuğumuz– maddileşmesine benzer bir durum olarak görebiliriz. Zira manevi olan –hakkında konuştuğumuz– ‘bilincimizin karşımızda duran bir şey’ hâline gelir. Yani biz manevi olanın referansına dönüştürürüz. Kutsal mekân da bu şekilde bizden hareketle algılanan bir şey (profan mekân) hâline gelir. Oysa ‘kutsal mekân’ kendisinden hareketle kendimizi algıladığımız mekândır. Hasılı kendimizi (insan) merkeze aldığımızda bir mekân profanlaşır. O mekânı (yani o mekânda temsil edilen aşkın varlığı) merkeze alarak kendimize yöneldiğimizde o mekân kutsal olmaya başlar.

Kadının mekânla, kutsal ve profan mekânla kurduğu ilişki hakkında neler söylemek istersiniz? Türkiye özelinde bu ilişkinin tarihi serüveni nasıldır ve süreç içerisinde bu ilişki nasıl farklılaşmıştır?

Kanaatimce kadının mekânla kurduğu ilişki, yukarıda genel olarak değinmeye çalıştığım formatta gelişmiştir. Ancak kadının kendisini mekâna taşıma ve mekânı şekillendirme süreci, erkeklerden farklı olmuştur. Zira insanlık tarihinde etkin bir anlatı /metafizik /pratik / yapı olarak karşımıza çıkan ataerkillik, özellikle sosyal mekânın üretim ve kontrolünün büyük oranda erkeklerin elinde olması anlamına gelmektedir. Bu yüzden kadının sosyal mekânla ilişkisi, erkeklerle nazaran daha sınırlı-kısıtlı görünmektedir. Kendi tarihimizde, söz gelimi, Bâciyân-ı Rum teşkilatında veya günümüzde Çin’de Mo-suo anaerkil etnik grubunda olduğu gibi, bu genel durumla uyuşmayan örneklerle rastlayabiliriz. Daha geriye gidersek, Hz. Peygamber döneminde kadınların ev mekânı ve sosyal alanda kayda değer bir etkinlik içinde olduklarını görmekteyiz. Ne var ki ataerkillik uzun insanlık tarihinde genelde ‘kendisini doğrulayan kehanet’ (self-fulfilling prophecy) olarak iş görmüş ve âdetta ‘doğal kanun’ etiketi altında bir tür kurala dönüşmüştür. Burada ‘doğrulanan kehanet’ tabiriyle, kadınların erkeklerin ürettiği bu kurgusal ‘doğal kanun’ fikrine büyük oranda uyum sağlamalarına ve hatta onu destekleyecek eylemler gerçekleştirmelerine işaret ediyorum. Bu durumu çok açık biçimde İbn Hazm’ın *Güvercin Gerdanlığı (Tavku’l-Hamame)* adlı eserinde görmekteyiz. İbn Hazm, kadınların yaratılış açısından erkeklerin çoğundan daha zeki olmalarına rağmen, zekâlarını kadınlar arası entrika ve şahsî çıkar ilişkisi bağlamında kullanmalarını esefle karşılar. O, bunu –babası başbakan olduğu için- çocukluğunda kaldığı sarayın harem kısmında yıllar süren gözlemlerine dayanarak söylemektedir.

Alanın uzmanı olmamakla birlikte, kadınların sanayi devrimiyle beraber sosyal alanda daha görünür ve etkin olmaya başladıklarına dair bilgi kırıntıları var zihnimde. Benim genel okumalarım esnasında edindiğim izlenim, kadınların son yüzyılda mekân bağlamında

daha ‘talepkâr’ olmaya başladıklarıdır. Burada ‘talepkâr’ kelimesini hem erkekler tarafından üretilen mekânlarda görünme/var olma (fabrikalar gibi) veya kendilerini dış dünyaya taşımak suretiyle kendi mekânlarını üretme anlamında kullanıyorum. Bu durum bana oldukça önemli görünmektedir, zira tam da bu ‘talep’, ataerkil zihniyetin veya eylem türlerinin farklı bir açıdan görünür olmasını ve kritiğini kolaylaştırmıştır. Bu noktada ‘talep’ durumu aynı zamanda mekâna dair söylem ve kelimelerin de kritiğini beraberinde getirmiştir.

Kadının profan ve kutsal mekânlarla ilişkisine dair sorunuzun cevabı, kanaatimce, farklı dinler ve kültürlere göre değişkenlik arz edecektir. Zira hiçbir din veya kültürde profan ve kutsal mekân tasavvuru aynı değildir. Bu durumu pagan, Hristiyan ve İslam inançlarındaki mekân tasavvurlarında rahatça görebiliriz. Putperestlik ya da paganlık, her şeyden önce parçalı mekân tasavvuru demektir. Yani birtakım semavi veya metafiziksel güçler (tanrılar) farklı mekânlarla ilişkilendirilirler ve her biri kendine ait mekânın kontrolünü elinde tutar. Günümüz Japon Şintoizm’inde tanrı kavramı olmamakla birlikte, “kami” denen tabiat güçleri (ki bu, ölen bir insanın da kami olabileceği anlamına gelmektedir) farklı mekânların kontrolünü ellerinde tutmaktadırlar. Bu durumda erkek veya kadının kutsal mekânlarla ilişkisi yeknesak yani bütüncül değildir. Hristiyanlıkta kilise eşiğinin öte (dış) tarafı profan mekânın başlangıcı olarak algılanmaktadır. Buna göre Hristiyanlık, paganlığa göre, ikili bir mekân tasavvuru içinde kadını algılamaktadır. Benim okuduğum ve Orta Çağ Hristiyan yaklaşımını sergileyen bir metinde, “kadının yeri evidir” vurgusu dikkat çekicidir. O dönemin dinî otoriteleri kadının kiliseye pazar günleri gelmesini teşvik etmekle birlikte, kocası açısından evde kalması daha uygun görülürse, evde kalabileceğini de söylemektedir. Buna göre “erkek” faktörü, kadının kutsal ve profan mekânlarla ilişkisine doğrudan dâhil edilmiş olmaktadır.

İslam inancı, açıkça kutsal ve profan ayrımını yapmamakla birlikte bazı beldelerin “mübârek” olduğunu vurgular. Ancak günümüzde bazı İslam düşünürlerinin İslam kültüründe sekülerleşmenin Emevî

Devleti'yle birlikte başladığı tezini ciddiye alırsak veya Fazlur Rahman'ın tespitine uyarak, Gazzâlî sonrası ilimlerin dinî (kutsal) ve dinî olmayan (profan) şeklinde birbirinden fiilen ayrıştırılmaya başlamasını sekülerliğin filizlenen tohumları gibi görececek olursak, bu durum aynı zamanda İslam tarihinde kadının kutsal ve profan mekânlarla olan ilişkisine bakışımızı da belirleyecektir. Söz gelimi İslam tarihinde bazı kadınların dinî alanlarda eserler ürettiklerini biliyoruz. Ama buna karşın Orta Çağ'da ve Osmanlı Dönemi'nde kadınların matematik, fizik, kimya, astronomi gibi disiplinlerde eserler ürettiklerine dair herhangi bir bilgiye sahip değilim.

Geleneksel İslam kültüründe tüm mekânlar –metafiziksel düşünce ve iman açısından– Allah'a ait görülür. Yani pagan ve Hristiyan kültüründe gördüğümüz üzere yatay bir kutsal-profana ayrışması yoktur. Buna karşılık dikey ve zamansal karakterde 'çok işlevli mekân tasavvuru' söz konusudur. Yani aynı yer yemek mekânı, sonra sohbet mekânı, sonra ibadet mekânı, sonra uyku mekânı olabilir. 'Bu dikey ve zamansal çoklu mekân tasavvurunda hangisi kutsal hangisi profan mekâna karşılık gelir?' sorusu açıkça cevaplanabilir görünmemektedir. Bu durum kadının kutsal veya profan diye günümüzde ayrıştırılan mekânlarla ilişkisini de belirsizleştirmektedir.

Bu noktada şu hususa da değinmeliyim: Günümüz İslam kültüründe kutsal ve profan mekân ayrımı –Fazlur Rahman'ın isabetle yorumladığı gibi– hem seküler otoriteler hem de dinî ulema tarafından el birliğiyle üretilmektedir. Görebildiğim kadarıyla sekülerlik, bir "konumlandırma" faaliyetidir. Yani sekülerlik, mitik veya kutsal imge veya güçlerden arındırılmış ve boşaltılmış mekânlarda hemen her şeyin insanın irade ve tasavvuruna göre "konumlandırılması" faaliyetidir. Sosyal (kamusal) alanda dinî faaliyetler de bu konumlandırma faaliyetine tâbi olup cami, Kur'an kursu, kilise, havra vb. kurumsal mekânlarla sınırlandırılır. Buna paralel olarak kimi 'muhafazakâr aileler' kız çocuklarını seküler addettikleri eğitim kurumlarına göndermediklerinde seküler mekân tasavvuruna açık bir destek sunmuş olmaktadır. Benzer şekilde "dinî tahsil" adı altında kızların sadece din eğitimine izin verdiklerinde, 'muhafazakâr

aileler' dinî-dünyevî ayrışması şeklindeki seküler mekân tasavvuru kendi içlerinde yeniden üretmiş olurlar.

Bütün bu gelişmelere baktığımızda özellikle günümüz İslam kültüründe kadının kutsal-profana mekânlarla ilişkisi sadece seküler değil, aynı zamanda kendisini muhafazakâr gören insanların eliyle ortaklaşa şekillenmektedir. Sadece klasik medrese eğitiminden geçmiş 'ulema' değil, aynı zamanda bazı İlâhiyat Fakültesi öğretim üyeleri de dinî-dünyevî ilimler ayrışmasına vurgu yapıp bunları ayırtmaya çalıştıkça, yani İlâhiyat fakültelerinden profana karakterde gördükleri dersleri ya kaldırma ya da azaltma yoluna girdikçe, kadının kutsal –profana mekânlarla ilişkisini de şekillendirmektedirler. Zira ilimler bu şekilde ayrıştıkça, ilimler üzerinden kadının olaylara, 'dinî hayat' kavramına ve mekânlara bakışı da ayrışacak ve biçimlenecektir.

Son olarak sorunuza "giysi" fenomeni üzerinden kısaca değinmek isterim. Bizler ilk bakışta kadının ev, cami, okul, fabrika, mağaza gibi yerler üzerinden kutsal ve profana mekânlarla ilişkisini tartışmaya alışkınız. Oysa belki kadının giysisi, kadının kutsal-profana mekânlarla ilişkisinde başat rol oynamaktadır. Bu hususu anlamak için şu soruyu sormalyız: Bizzat giysi bir mekânın üretimi olduğuna göre, İslam kültüründe 'muhafazakâr kadın'ın giysisi kutsal mekân mıdır yoksa profana mekân mıdır? Özellikle 28 Şubat sonrası üniversitelerde ortaya çıkan ağır seküler baskılara ve gerilimlere baktığımızda, 'başörtüsü sorunu' hem seküler hem de muhafazakâr kesimleri şu giysi felsefesinde buluşturmuş görünmektedir: Kadının giysisi –en azından kısmî olarak– kutsal mekânın üretimidir. Bu durumda seküler otoriteye göre bu kutsal mekân, seküler mekânda görünürlük kazanamaz. Muhafazakâr insanlara göre kadının giysisi kutsaldır ve seküler mekânlarda görünürlük kazanmalıdır. Buna göre 28 Şubat sonrası seküler otoritenin sosyal ahlakı ortadan kaldıracak şekilde ürettiği ve tümüyle irrasyonel başörtüsü sorunu her iki tarafın en temelde (profana-kutsal ayrışmasında) buluşmasını ama bu buluşma sonrası iki mekân arasındaki ilişkinin formatı noktasında ayrışmasını kapsamaktadır.

Günümüzde hâlâ kadın giysisi ve başörtüsünün nadiren de olsa bazı ‘ulema’ ve hatta kimi İlâhiyat öğretim üyelerince yeterince muhafazakâr görünmedikleri ve ahlakî idealleri tam yansıtmadıkları gerekçesiyle sorun olarak gündeme getirilmesi, kadın giysisinin bir tür kutsal mekân gibi görülmesiyle ilgilidir. Burada ironik ve hatta paradoksal olan husus, aynı kişilerin ‘dışarı’yı (evin dışı) seküler olarak kabul edip, ‘dışarıya ait giysi’yi kutsal gibi görmelelidir. Bu yaklaşım Fazlur Rahman’a göre, dışarının gittikçe daha koyu bir formatta sekülerleşmesine tersinden destek vermektir. Kanaatimizce bazı ‘ulema’ veya İlâhiyat öğretim üyelerinin kendilerini ‘dışarı’ya önce yabancılaştırmaları ve sonra bu yabancılığı aşmaya çalışmaları bir ‘yazma-silme-yeniden yazma’ şeklinde paradoksa yol açmaktadır. Bu yaklaşımın özeti kabaca şudur: Bugün kadınların kutsal mekânlarla ilişkisi –bu tür ulema veya öğretim üyelerinin katkılarıyla-ait olmadıklarını düşündükleri bir profan mekân algısı üzerinden ele alınan kutsal mekânla ilişkiye evrilmiş görünmektedir. Yani kutsal mekân, artık doğrudan değil, dolaylı olarak erişilebilen, dolayısıyla hem erkek hem de kadından uzaklaşmış bir mekân gibi görünmektedir. Bu ise, tüm mekânların Allah’a ait olduğuna dair köklü tarihsel ve dinî bilinçle zıtlaşan bir yaklaşımdır. Ve bu zıt görünüm ve yaklaşımlar içinde yaşamak kadının kutsal mekânla ilişkisinde kritik bir durum arz etmektedir.

Kadının mekânla kurduğu ilişkide dili bir belirleyen olarak ele alabilir miyiz? Zira bu ilişkinin ortaya çıkmasında birtakım kalıp ön yargıların etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bu ön-yargıların oluşumunda dilin rolü nedir ve aynı zamanda dilin oluşan bu ön yargıların aşılmasında ne tür bir işlevi vardır?

Son derece kritik bir soru bu. Uzun zaman önce *İslâmiyat* dergisinde “Kadın Bilincinin Özgürleşmesi Bağlamında Dil Sorunu” başlıklı bir makalede Gadamer ve Habermas arasındaki dil ve özgürleşme/gelenek bağlamındaki tartışmaya değinmiş ve kadın bilincinin

özgürleşmesinin her şeyden önce bir dil sorunu olduğuna dikkat çekmiştim. Habermas- Gadamer tartışması, sizin de değindiğiniz şekilde, ön yargı ve ön yargıların aşılmasında dilin rolü üzerine odaklanmaktadır. Kabaca özetlersem, Habermas kritik düşünce sayesinde dilin gerisindeki “ilgi” veya “çıkar” ilişkilerine gidebileceğimizi ve bunları ifşa ettikçe özgürleşmiş iletişim alanlarını inşa edip koruyabileceğimizi ileri sürmektedir. Yani o kabaca “dil arka planında kalan” birtakım sosyal, siyasi, ekonomik ilişkiler ağına nüfuz edebileceğimizi varsaymaktadır ve bu nüfuzu eleştirel aklın gerçekleştirebileceğini düşünmektedir. Bunun anlamı, aklımızın ön yargıları bir kenara koyabilecek güçte olduğudur. Gadamer ise ön yargı kavramını “görüş imkânı” olarak kabul ederek, onu öncelikle değer değil, ontolojik açıdan ele almak gerektiğini söylemektedir. Yani ön yargılar –değer açısından olumlu ya da olumsuz olsun-bize farklı bir şeyleri görme imkânını sunarlar. Bu yüzden ön yargıları nihai olarak geride bırakamayız. Onları ancak değiştirip dönüştürebiliriz. Zira bizim ulaşacağımız ve doğru kabul ettiğimiz her yargı, aslında bir ön yargıdır. Yani daha sonra oluşturacağımız yargılar için bir tür basamak veya hareket noktasıdır. Bunun nedeni bizim gelenek içinde yaşıyor olmamız ve asla dil dediğimiz geleneği bir kenara bırakma imkânımızın olmayışdır.

Bu tartışmalar açısından bakıldığında gerek Habermas gerek Gadamer’in kabullendiği şey, bir özgürleşme imkânının daima önümüzde bulunduğuudur. Ancak Gadamer’e göre biz, dil (gelecek) tarafından belirlendiğimiz için özgürlüğümüz hiçbir zaman “nihai” (Habermas’ın düşündüğü gibi “baskıdan tamamen arınmış”) bir iletişim özgürlüğü olmayacaktır. Zira baskıdan veya zorlamalardan tamamen arınma gibi durumlar hâlâ bizim tarihsel yani kısıtlı kavrayış ufkumuz içinde tasarlanmış şeylerdir. İnsan aklı hiçbir zaman, tarih üstü bir noktadan hareketle olayları veya baskı-şiddet türü hususları mutlak anlamda açıklayabilecek ve anlamlandırabilecek pozisyonda değildir. Bunun yerine tarihsel sınırlılığımız bizi daimî diyalog içinde tutmaktadır. Gadamer’in yaklaşımı açısından bakıldığında, kadın ve erkek tarihi sürecin daimî diyalogunu sürdüren katılımcılar oldukça ve her türlü

şiddet, baskı gibi hususları fark ettirecek ve ortadan kaldıracak şekilde dili (geleneği) dönüştürdükçe daha iyi ve daha ahlakî /adil bir ortam oluşturulabilir.

Bu analizlerden sonra sizin sorunuza dönersek, kanaatimce, dil kadının mekânla olan ilişkisini belirleyen başat unsurdur. Burada dili, Gadamer'i izleyerek, GELENEK olarak anlıyorum. Yani dil, örf, âdet, davranış ve yerel uygulamalar anlamında anlaşılan “geleneğe” değil, kelimenin en genel anlamıyla GELENEK'tir. Burada dil, basitçe söz dizimi, gramer kuralları, kelimeler gibi soyut bir şey değildir. Aksine o dünyanın dile gelişidir. Buna göre kadının mekânla olan ilişkisi, kadının ait olduğu ve hepimizin bir şekilde tecrübe ettiği bu dünyanın *dil olarak tezahür biçimidir*. Bunun diğer ifadesi şudur: Kadın bir yerde bir mekâna dâhil olduğunda veya bir mekânı ürettiğinde sadece ortada kadın ve mekân yoktur. Aksine orada dünya şu ya da bu açıdan dil içinde tezahür ediyor demektir.

Bu açıdan bakıldığında, kadın, geleneğin (dilin) bir parçası veya safhası olarak daima dünyayı dile getiren ve kendi üretimiyle / emeğiyle dünyayı biçimlendiren bir varlıktır. Buna rağmen tarihsel süreçte ataerkil kültür yapılanmalarında oluşan erkek merkezli anlatılar veya metafizikler, kadının mekânla olan ilişkisinde dünyayı dile getiren ve dünyayı dönüştüren işlev veya rolünü bir şekilde karanlıkta bırakmış veya gölgelemiştir. Bu yüzden muhtemelen insanlık tarihinin en büyük ön yargılarından biri ataerkillik dediğimiz anlatılar / metafizikler /pratikler /yapılardır. Bana göre, tam da bu ataerkillik dediğimiz ön yargılar en azından son iki yüz yıldır kadın bilincinin ve varlığının özgürleşmesi noktasında bir tür sıçrama taşı görevini üstlenmektedirler. Yani ataerkil ön yargıları dil (geleneğe) içinde fark ettikçe onu sorgulama/ değiştirme /dönüştürme imkânlarına erişebilmekteyiz. Burada kadının tamamen özgürleştirilmesi gibi kolayca ideolojik şemaları maskeleyecek sloganlardan bilerek kaçınıyorum. Çünkü mutlak özgürlük denen şey, Gadamer'in ele aldığı şekliyle, diyalog süreci içinde anlaşılmadıkça bir başka gizli tutsaklık formatına dönüşme riskini kendisinde

barındırmaktadır. Bu yüzden kadınların mekânı ürettikçe bu diyalog sürecinde dünyayı daha fazla dile getireceklerini ve dönüştüreceklerini düşünmekteyim. Kadının mekânla ilişkisinde dünya dile geldikçe, kadının sesi diyalogun dolayısıyla dünyanın kurucu bir gücü hâline gelmektedir.

Bu değerli mülakat için KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi adına teşekkürlerimizi sunarım

COVID-19 Sürecinde Evden Çalışan Annelerde Depresyonu Yordayan Faktörler: İş-Aile Çatışması, Evlilik Uyumu ve Ebeveyn Tükenmişliği*

Understanding The Factors of Depression Among Home-Office Working Mothers During the COVID-19 Outbreak: Work-Family Conflict, Dyadic Adjustment and Parenting Burnout

Ülkü Parlak**

Selin Karaköse***

Özet

Çalışma hayatında yer alan çocuklu kadınların bireysel ve aile yaşantısındaki çoklu rolleri nedeniyle depresyon için risk grubu altında yer aldığı bilinmektedir. İçinde bulunduğumuz COVID-19 pandemisinde evden çalışma düzeniyle birlikte kadınlar için artan bu çoklu roller ile depresyon arasındaki ilişki henüz araştırılmamıştır. Bu çalışmanın amacı, iş-aile çatışması, evlilik uyumu ve ebeveyn tükenmişliğinin depresyon üzerindeki yordayıcı etkisinin klinik olmayan bir örneklem grubunda araştırılmasıdır. Araştırmanın örneklemini evden çalışan, evli ve çocuğu olan 24-55 yaş arası (ORT = 34.27, SS = 5.88) 495 kadın oluşturmaktadır. Psikososyodemografik Bilgi Formu, Depresyon Anksiyete Stress Ölçeği (DASS-21) Depresyon

.....

* Bu yayın, ilk yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Uzman Klimik Psikolog, İstanbul, Türkiye. ulkuparlak1@gmail.com, 0000-0001-9981-5573

*** Dr. Öğr. Üyesi, FMV Işık Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye. selin.karakose@isikun.edu.tr, 0000-0001-8629-4422

■ **Başvuru:** 13.09.2021

■ **Kabul:** 27.10.2021

■ **DOI:** 10.21798/kadem.2022.56

This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Cite this article as: Parlak, Ü. ve Karaköse, S. (2021). COVID-19 Sürecinde Evden Çalışan Annelerde Depresyonu Yordayan Faktörler: İş-Aile Çatışması, Evlilik Uyumu ve Ebeveyn Tükenmişliği, *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*, Vol. 7, No. 2: 149-189.

Alt Boyutu, Yenilenmiş Çift Uyum Ölçeği (YÇUÖ), İş-Aile Çatışması Ölçeği (İAÇÖ) ve Ebeveyn Tükenmişlik Değerlendirmesiyle (ABT) oluşan anket bataryası çevrimiçi olarak sunulmuştur. Çoklu hiyerarşik regresyon analizi sonuçlarına göre, iş-aile çatışması, evlilik uyumu ve ebeveyn tükenmişliği değişkenlerinin depresyonu istatistiksel olarak anlamlı ve birbirine benzer güç düzeyinde yordadığı bulunmuştur. Çalışmada elde edilen bulguların, çalışan kadınlarda depresyonla müdahale programlarında pratik ve teorik açılardan fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: iş-aile çatışması, evlilik uyumu, ebeveyn tükenmişliği, depresyon, COVID-19 pandemisi ve evden çalışma

Abstract

It is known that due to their multiple roles in their personal and family lives, working women with children are at risk for depression. The relationship between depression and these multiple roles, which has increased with the pattern of working from home during the COVID-19 pandemic, has not yet been investigated. The purpose of this study is to investigate the predictive roles of work-family conflict, dyadic adjustment, and parental burnout on depression in a non-clinical sample. The sample of the study consists of 495 women who are working from home, are married with children, and are between the ages of 24-55 ($M = 34.27$, $SD = 5.88$). The questionnaire battery that has been presented online includes Psycho-Social Demographic Information Form, Depression Subscale of Depression Anxiety Stress Scale Short Form (DASS-21), Revised Dyadic Adjustment Scale (RDAS), Work-Family Conflict Scale (WFC), and Parental Burnout Assessment (PBA). According to the results of multiple hierarchical regression analysis, it has been found that work-family conflict, dyadic adjustment, and parental burnout predict depression at a significant level with similar effect size. It is thought that the findings contained in the study will provide practical and theoretical benefits in intervention programs related to depression among women.

Keywords: parental burnout, work-family conflict, dyadic adjustment, depression, COVID-19 pandemic and home-office working

Extended Abstract

Depression is a mood disorder that is characterized by feelings of helplessness, hopelessness, and sadness (APA, 2013). It can greatly reduce people's quality of life and affects over 264 million people

around the world (James et al., 2018). Detection of the predictive factors of depression, which is a public health problem, is important for prevention studies.

Studies have shown that women have a much higher risk of depression than men (Kessler, 2003; Tam et al., 2018; Wolanin, Hong, Marks, Panchoo & Gross, 2016). Among women, it is also known that being married is a predictor of depression (Romanoski et al., 1992). The reason married women are more prone to depression than single women is explained mostly by their responsibilities regarding home and children. Another factor that adds to women's situation of being more inclined to depression is having children (Evenson and Simon, 2005; Perren, Wyl, Bürgin, Simoni & Klitzing, 2005). Apart from being married, working and having children, it is known that working is another risk factor for depression, and the depression level of working women is higher than that of non-working women (Revati & Yogesh, 2012). In summary, in the light of the information provided in the literature, being a woman, being married, being a parent, and working are risk factors for depression in women.

During the COVID-19 pandemic, considering the increase in the number of individuals working from home (Gaudecker, Radost, Lena, Bettina & Christian, 2020) and the fact that home as a working space is associated with work-family conflicts (Buzzanell, 2004), along with the increase in the problems experienced by couples due to the pandemic (Pietromonaco & Overall, 2020), it is important to evaluate these risk factors for depression as specific to the process.

This study aims to investigate the relationship between work-family conflict, dyadic adjustment, and parental burnout with depression in married mothers who work during the COVID-19 pandemic and to contribute to the development of pandemic-specific intervention studies.

Giriş

Depresyon, Amerikan Psikiyatri Birliği (American Psychiatric Association [APA]) tarafından derin üzüntü, zevk alamama ve çaresizlik duygularıyla karakterize olmuş bir duygudurum bozukluğu olarak tanımlanmaktadır (APA, 2013). Pek çok psikiyatrik tanının açıklanmasında kullanılan Biyopsikososyal Model, depresyonun

kaynağının biyoloji, sosyal ve psikolojik faktörlerle ilişkili olduğunu söyleyerek bütüncül bir yapı sunmaktadır (Kinderman, 2005). Biyopsikososyal model, özellikle son yıllarda kabul edilen ve geçerliliği kanıtlanmış bir model olarak bilinmektedir (Kinderman, Schwannauer, Pontin ve Tai, 2013).

Depresyon ve cinsiyet arasındaki ilişkinin araştırıldığı epidemiyolojik ve meta analiz çalışmaları (Örn. Kessler, 2003; Tam vd., 2018) erkeklere kıyasla, kadınlarda depresyonun çok daha fazla olduğuna işaret ederken, bu farkın sadece klinik örnekleme özgü değil, genel popülasyon için de benzer olduğuna dikkat çekmektedir (Busch, Maske, Ryl, Schlack ve Hapke, 2013; Kockler ve Heun, 2002; Moscato vd., 1997; Muhtz, Zyriax, Klähn, Windler ve Otte, 2009; Rhee vd., 2014). Bir başka ifadeyle, kadın olmak hem klinik hem klinik olmayan gruplarda depresyon için önemli bir risk faktörüdür. Bu farka yönelik açıklamalardan biri, biyolojik faktörlerin rolüne işaret etmektedir. Yaşam boyu gelişim göz önüne alındığında, okul çağında depresyon ile cinsiyet arasında bir fark bulunmazken (Nolen-Hoeksema ve Hilt, 2009), ergenlik çağında bu farkın ortaya çıktığı ve en sık doğurganlık yaşlarında görüldüğü (Noble, 2005) dikkat çekmektedir. Bu farkın gelişimsel dönemler ve hormonal değişimlere işaret etmesi, depresyonda biyolojik rolün önemine yönelik açıklamalar sunsa da günümüzdeki hâkim olan biyopsikososyal yaklaşım kapsamında biyolojik açıklamalar tek başına yeterli görülmemektedir. Biyopsikososyal yaklaşım kapsamında, kadın olmanın depresyon için bir risk faktörü olmasının sebepleri değerlendirilirken, biyolojik faktörlerle beraber sosyal faktörlerin de göz önünde bulundurulması gereklidir (Kessler, 2003).

Kadınlara için depresyona dair sosyal faktörleri değerlendiren çalışmaların odaklandığı değişkenlerden biri çalışma durumudur. Çalışma durumu hakkındaki araştırmalar karışık sonuçlar vermektedir. Çalışan kadınların daha fazla depresif semptom yaşadığını söyleyen araştırmalar mevcutken (Örn. Revati ve Yogesh, 2012; Özgür, Atan ve Ardahan, 2012), bunun tam tersini iddia eden ve çalışmayan kadınların daha fazla depresyon deneyimlediğini öne süren

araştırmalar da bulunmaktadır (Örn. Caetano, Vaeth, Mills ve Canino, 2016; Dougé, Lehman ve McCall-Hosenfeld, 2014). Her çalışan ya da çalışmayan kadında depresyon görülmediğinin bilincinde olarak, kişilerin çalışıp çalışmama durumundan bağımsız bir şekilde, çalışma durumlarıyla ilişkilendirilebilecek başka bir faktörün varlığı düşünülmelidir. Buna bağlı olarak, kadınlardaki çalışma ve depresyon ilişkisini açıklamak için iş-aile çatışması kavramı öne sürülmüştür. İş-aile çatışması, kişinin meslekî ve ailesel sorumluluklarının birbirine karışmasıyla deneyimlenen rol karmaşası olarak görülmektedir (Greenhaus ve Beutell, 1985). İş-aile çatışması birçok farklı alanda olumsuz deneyimlere neden olmaktadır. Bu alanlardan biri kişinin iş hayatıdır ve yapılan araştırmalara göre, iş-aile çatışması yaşandığı durumda kişinin işi bırakma ihtimalinin artması, işten aldığı tatminin ve terfi alma ihtimalinin azalması, kendini işe daha az vermesi ve çalıştığı kuruma karşı daha az bağlı hissetmesi gibi sonuçlar ortaya çıkmaktadır (Allen, Herst, Bruck ve Sutton, 2000; Anderson, Coffey ve Byerly, 2002; Grandey ve Cropanzano, 1999; White, Hill, McGovern, Mills ve Smeaton, 2003). Öte yandan, bireylerin yaşadığı iş-aile çatışması arttıkça evliliklerine dair hissettikleri uyumun azaldığı görülmüştür (Higgins, Duxbury ve Irving, 1992; Wu, Chang ve Zhuang, 2010). Ayrıca, artan iş-aile çatışmasının kişinin fiziksel rahatsızlıklarını arttırabileceği gibi (Netemeyer, Boles ve McMurrian, 1996), depresyonla da yakından ilişkili olduğu bilinmektedir (Du Prel ve Peter, 2015; Hao, Wang, Liu, Wu ve Wu, 2016; McTernan, Dollard, Tuckey ve Vandenberg, 2016; Obidoa, Reeves, Warren, Reisine ve Cherniack, 2011). Bu kapsamda çalışan kadınlarda depresyona sebep olan faktörlerden birinin iş-aile çatışması olduğu ve bunu da evli ve çocuğu olan kadınların sıklıkla deneyimledikleri bilinmektedir (Akçınar, 2020).

Kadınlar için çalışma durumuna ek olarak, sosyal faktörlerden medeni durumun depresyon için belirleyici olduğu ve evli olmanın depresyon için bir risk faktörü olduğu yapılan araştırma bulgularında dikkat çekmektedir. Bekarlara kıyasla, evli olan kişilerin duygudurum bozukluğuna sahip olma ihtimalinin neredeyse üç kat fazla olduğu bilinmektedir (Kaygısız ve Alkın, 1999). Klinik olmayan

örnekleme yapılan bir çalışma, evliliğinden memnun olan evli bireyler için depresif semptomların yaygınlığının oranı %14 iken, evliliğinden memnun olmayan evli bireyler için bu oranın %42 olduğuna dikkat çekmektedir (St John ve Montgomery, 2009). Bir başka ifadeyle, evli olmak depresyon için koruyucu bir faktör olabileceği gibi, bir risk faktörü olarak da görülmektedir.

Evlilik memnuniyetsizliği ile depresyon arasındaki pozitif yönlü ilişki (Whisman, 2007), evlilik uyumu kapsamında değerlendirilmektedir. Alanyazında evlilik uyumu, evlilikten alınan tatmin, evlilikteki mutluluk ya da evliliğin kalitesi kavramları birbirinin yerine geçecek şekilde kullanılmaktadır (Kendrick ve Drentea, 2016). Evlilik uyumu için yapılan çalışmalar kadınlarda evlilik uyumunun, erkeklere göre daha düşük olduğuna dikkat çekmektedir (Cirhinlioglu, Tepe ve Cirhinlioglu, 2016; Fowers, 1991) ve bu fark kadınların evlilikle birlikte artan iş yükleriyle ilişkilendirilmektedir. Hem anne hem baba için çocuk sahibi olmanın önemli bir geçiş olduğu ve bu nedenle stresle ilişkili olarak ebeveynlerin depresif semptomlar göstermeleri olası olarak değerlendirilmektedir (Perren, Wyl, Bürgin, Simoni ve Klitzing, 2005). Ancak, ebeveynlik ve depresyon arasındaki ilişki cinsiyet bağlamında değerlendirildiğinde, depresyonun kadınlarda daha yaygın görüldüğü bulgusuna paralel şekilde, kadın ebeveynlerde depresyona daha sık rastlandığı dikkat çekmektedir. Kadınların doğum yaptıktan sonra yaklaşık yarısının depresif semptomlar gösterdiği ve neredeyse %10-20 gibi bir oranın da doğum sonrası depresyonu yaşadığı bilinmektedir (Miller, 2002). Çocuğu olan anneler ve babalar arasındaki fark konusunda, doğumun ilk haftası ve ikinci ayındaki depresif semptomları inceleyen bir çalışmada kadınlarda iki zaman diliminde de depresyona meyilliliğin erkeklere göre daha yüksek olduğu görülmüştür (Edhborg, Matthiesen, Lundh ve Widström, 2005). Ülkemizde yapılan bir çalışma da ebeveyn olan kadınların erkeklerle kıyaslandığında daha yüksek depresif semptomlar gösterdiğini bulmuştur (Serhan, Ege, Ayrancı ve Kosgeroglu, 2012). Bir başka ifadeyle, tıpkı depresyon ve evlilik uyumunda olduğu gibi çocuk sahibi kadınlarda depresyonun daha yaygın olduğu

görülmektedir. Cinsiyet rolleri adı altında, toplumda kadınların erkeklere göre daha fazla sıklıkta bakım veren rolü üstlendiği düşünülmekte ve çocuk bakımının daha çok kadınlarla ilişkilendirildiği görülmektedir (Miller, 2003). Tüm bu bilgiler dâhilinde, biyopsiko-sosyal model kapsamında aile ilişkilerinin sosyal bir faktör olarak değerlendirilebileceği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda evlilik uyumu bu çalışmada depresyonun bütüncül yaklaşımında sosyal bir faktör olarak modele dâhil edilmiştir.

Çocuk sahibi olmak ve depresyon arasındaki bu ilişki, bu rolün getirmiş olduğu yükün bir sonucu olan ebeveyn tükenmişliğiyle ilişkili görülmektedir. Ebeveyn tükenmişliği, ebeveynliğin getirdiği çeşitli stres faktörlerine sürekli maruz kalmanın sebep olduğu özel bir sendrom olarak tanımlanmaktadır ve ebeveynlik rolünün yaratabileceği bıkkınlık, mesafelilik, yetersizlik algısı gibi faktörlerle ilişkilidir (Mikolajczak, Brianda, Avalosse ve Roskam, 2018). Ebeveyn tükenmişliğinin kişinin partneriyle olan sorunlarının sıklığını ve şiddetini arttırması dışında (Mikolajczak vd., 2018), depresyon başta olmak üzere psikolojik ve fiziksel rahatsızlıklara yol açabileceği vurgulanmaktadır (Creedy, Sidebotham, Gamble, Pallant ve Fenwick, 2017). Yapılan çalışmalar benzer şekilde, annelerin yaşadığı ebeveynlik tükenmişlik seviyesi arttıkça depresyon ve anksiyete seviyelerinin de arttığını göstermektedir (Lebert-Charron, Dorard, Boujut ve Wendland, 2018). Bu kapsamda, ebeveyn tükenmişliğinin psikolojik bir faktör ve biyopsiksosyal model kapsamında depresyon için bir etken olduğu görülmektedir.

Bununla beraber, depresyonla ilişkili olduğu vurgulanan ve yukarıda açıklanan tüm kavramlar, içinde bulunduğumuz pandemi koşulları ışığında yorumlanmalıdır. Çin'in Wuhan kentinde 2019 yılında ortaya çıkan ve yüksek ateş, öksürük, solunum güçlüğü, tat/koku kaybı gibi semptomlarla karakterize olmuş COVID-19 virüsü, Dünya Sağlık Örgütü tarafından "pandemi" ilan edilmesine ve bütün dünyada sağlık, ekonomi, iletişim ve iş düzeni gibi birçok meseleyi olduğundan farklı şekillerde ele almamıza sebep olmuştur ("Coronavirus", 2021). Türkiye'de de bu süreç aynı şekilde işlemiş

ve ilk vakanın açıklandığı 11 Mart tarihinden itibaren sosyal mesafeyi arttırmak ve bulaş oranını azaltmak için alınan kararlarla sokağa çıkma kısıtlamaları, zorunlu maske kullanımı, eğitime ara verme, esnaf iş yerlerinin kapatılması ve kapatılmayan iş yerlerinde home-office çalışma düzenine geçilmesi gibi büyük değişiklikler yaşanmıştır.

Salgın sürecinde uyum sağlanması gereken büyük değişikliklerden biri kişilerin evden çalışmaya başlaması olmuştur. Pandemi öncesinde kişilerin %9'undan azı evden çalışırken, pandemi esnasında bu oranın kadınlar için %52, erkekler için %42 olduğu görülmüştür (Farré, Fawaz, Gonzales ve Graves, 2020). COVID-19'dan korunma amaçlı uygulanan evden çalışma hâlinin firmaların tasarrufuna ve çalışanların daha esnek olabilmesine yarar sağlayabileceğinin (Brownson, 2004) yanında çeşitli olumsuz etkilere de yol açabileceği söylenmektedir. Bu etkilerden bir tanesi, kişinin ailesi ve işi arasındaki sınırın kaybolması olarak görülmektedir. Çalışan kişiler işlerini eve getirdiğinde ya da genel olarak evden çalıştıklarında aile ve iş arasındaki sınırın bulanıklaştığı, farklı konulardaki görevlerin birbirinin içine geçtiği ve bu görevlerin yapılmasında zorluk yaşandığı görülmüştür (Sullivan, 2000). Evden çalışma deneyimi kişiden kişiye değişmektedir. Evden çalışırken kendine zaman ayırabilenlerin çocuksuz kişiler, iş-aile çatışmasını en çok deneyimleyenlerin ise küçük çocuğu olan anneler olduğu görülmüştür (Crosbie ve Moore, 2004). Cinsiyet açısından incelendiğinde anneler ve babalar arasında da farklar görülmektedir. COVID-19 sürecinde yapılan bir çalışmaya göre, ailede hem annenin hem de babanın çalışması durumunda dahi, babalarla kıyaslandığında annelerin çocuk bakımına 3 kat daha fazla zaman ayırdığı görülmüştür (Arntz, Ben Yahmed ve Berlingieri, 2020). Çocuk bakımının dışında, evden çalışma durumunda iş-aile dengesini araştıran niteliksel bir çalışmada, katılımcıların yarısından fazlası evden çalışan kişilerin ofisten çalışan kişilere göre daha uzun saatler çalıştığını, bunun da partnerleriyle sorun yarattığını söylemiştir (Crosbie ve Moore, 2004). Özetlenen tüm bu sonuçlar ışığında, evden çalışma sürecinin çiftler arasında sorun yaratabileceği, iş-aile çatışmasını arttırabileceği ve erkeklerle

kıyaslandığında bu durumdan daha çok çalışan evli ve çocuklu kadınların muzdarip olduğu görülmektedir.

Özetle, pandemi öncesi yapılan çalışmalar, evden çalışan kadınların iş-aile çatışmasını deneyimlediklerine işaret ederken (Buzanell, 2004; Roehling, Moen ve Batt, 2003), içinde olduğumuz salgın dolayısıyla çalışan kişilerin evden çalışma saatlerinin arttığı bilinmektedir (Gaudecker, Radost, Lena, Bettina ve Christian, 2020). İş-aile çatışması yaşamanın, kadınların ruh sağlığı problemlerinde belirleyici bir faktör olduğu bilgisinden yola çıkarak (Susi, Kumar ve Jothikumar, 2019), pandemi koşullarında evden çalışmanın iş-aile çatışmasını ve ruh sağlığını nasıl etkilediği araştırılması gereken önemli bir olgudur. Öte yandan, COVID-19 pandemisi sürecinde evlerde geçirilen vaktin artmasının evlilik ilişkisinde çeşitli problemlere neden olabileceği ön görülmektedir (Pietromonaco ve Overall, 2020). Evlilik uyumunun pandemi öncesinde de ruh sağlığıyla yakından ilişkili olduğu bilgisi dâhilinde (Mikolajczak vd., 2018), pandemi sürecinde evlilik uyumunun rolünün açıklığa kavuşturulması önem taşımaktadır. Ailede küçük çocuğa sahip olmanın evlilik uyumunu olumsuz etkilemesi dışında, ebeveynlik tükenmişliğine neden olarak ebeveyn olmanın depresyon için risk teşkil ettiği bilinmektedir (Evenson ve Simon, 2005). Pandemi şartlarında neredeyse 1 yıldır, evden çalışan evli ve çocuk sahibi kadınların çocuk bakımı ve ev işleri konusunda destek alamadıkları ya da kısıtlı destek aldıkları göz önüne alındığında, çocukların okula devam etme imkânları kısıtlı olurken, kendilerinin de evden çalışma sorumluluklarıyla ebeveyn tükenmişliği için riskli hâle geldiği düşünülmektedir. Tıpkı iş-aile çatışması ve evlilik uyumu gibi, ebeveynlik tükenmişliği de depresyon için risk teşkil eden diğer bir faktördür (Roskam, Raes ve Mikolajczak, 2017).

Erkeklerle kıyaslandığında kadınların çocuk bakımı da dâhil olmak üzere ev işlerinin çoğundan bir şekilde sorumlu oldukları düşünüldüğü için özellikle çalışan kadınlar adına bu cinsiyet eşitsizliğinin pandemi döneminde de anlamlı ve depresyonla ilişkisi olduğu düşünülmektedir (Almeida, Shrestha, Stojanac ve Miller,

2020). Kadınların hem pandemi öncesinde hem pandemi döneminde depresyon için risk grubu olmasına ek olarak, pandemi sürecinde yaşadıkları fiziksel ve psikolojik etkinin erkeklerle kıyaslandığında daha uzun dönemli olabileceği öngörüldüğü için pandemi sonrası süreç için de risk taşımaktadırlar (Bucciarelli vd., 2021). Bu bilgiler dâhilinde COVID-19 pandemisinde evden çalışan kadınlarda depresyonla ilişkili faktörlerin belirlenmesi, ilgili faktörlerin tespitinin yapılması ve çalışmalarla ortaya konulması ileride oluşturulacak müdahale programları için önem taşımaktadır. Ülkemizde COVID-19 pandemisi kapsamında, COVID-19 tanısı alan ve almayan bireylerin önleyici sağlık davranışlarının incelenmesi (Karaköse ve Akçınar, 2020), özel sektör ve kamu çalışanlarının kaygı düzeylerinin karşılaştırılması (Çiçek ve Almalı, 2020) ve 65 yaş üzeri bireyler için değerlendirmeler (Gencer, 2020) başta olmak üzere klinik psikoloji alanında farklı örneklem gruplarıyla çalışmalar yürütülmüş olsa da, COVID-19 pandemisinde evden çalışan ve çocuğu olan kadınlarda depresyonla yakından ilişkili olan iş-aile çatışması, evlilik uyumu ve ebeveyn tükenmişliği kavramlarının henüz bir arada incelenmediği görülmüştür. Oysa, depresyon için risk grubu olarak belirlenen kadınlarda, depresyonla ilgili bu faktörlerin rolünün belirlenmesi, sorunun tespiti ve olası müdahale programlarının geliştirilmesi için önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı COVID-19 pandemisinde, evden çalışan ve çocuğu olan evli kadınlarda evlilik uyumu, iş-aile çatışması ve ebeveyn tükenmişliğinin depresyon üzerindeki yordayıcı rolünün araştırılmasıdır. Bu amaca ek olarak, COVID-19 pandemisinde evden çalışmanın kadınlar için iş-aile çatışmasına neden olması (Buzzanell, 2004) ve çocuk yaş grubunun (Crosbie ve Moore, 2004), bu çatışmada önemli bir faktör olduğu bilgileri göz önüne alınarak, iş-aile çatışması puanlarının evden çalışma koşuluna (tamamen evden ya da hem evden hem ofisten çalışma) ve çocuk yaşına göre farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesi hedeflenmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda, evli ve çalışan kadınlarda iş-aile çatışması, evlilik uyumu ve ebeveyn tükenmişliğinin depresyonu yordaması ve iş-aile çatışma puanlarının tam zamanlı olarak evden çalışan

kadınlarla 0-2 yaş arası çocuğu olan annelerin daha yüksek olması beklenmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu bölümde sırasıyla çalışmaya katılan katılımcılara ait bilgilere, araştırmanın işlemine ve verilerin analizine yer verilecektir.

Katılımcılar

Bu çalışmanın örneklemini seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden biri olan uygun örnekleme kapsamında, araştırmacının sosyal kaynakları aracılığıyla yapılan duyurular ile kartopu örneklem yöntemiyle ulaşılan ve çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden Türkiye’de yaşayan, 24-55 yaş arası (Ort = 35.27, SS = 5.88) 495 kadın oluşturmaktadır. Çalışmaya katılmak için (1) evli olmak, (2) pandemi nedeniyle tam zamanlı evden çalışma düzeninde çalışıyor olmak ya da pandemi nedeniyle bazen evden bazen ofisten çalışıyor olmak, (3) 18 yaş altında çocuğa sahip olmak işleme kriterleri belirlenmiştir. Çalışmada, pandemi kapsamında düzenli olarak ofisten çalışmak ve Türkiye’de yaşamamak dışlama kriterleri olarak belirlenmiştir. Ülkemizde şehirlerin farklı coğrafi ve sosyoekonomik düzeyleri göz önüne alınarak, tüm bölgelerden veri toplanan bu çalışmada, katılımcıların yarısına yakını (%42,3) en yüksek nüfusa sahip İstanbul’da yaşarken, kalan kısmı (%57,7) Türkiye’nin diğer illerinde yaşamaktadır. Katılımcıların yarısı (%51,7) gelir düzeyini orta olarak algılamakta, diğerleri (%48,3) alt ve yüksek olarak değerlendirmiştir. Katılımcılara ait bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Kişilerin Sosyodemografik ve Diğer Veriler Açısından Sayısal ve Yüzdeler Dağılımları

N=495		N	%
Çalışma Şekli	Pandemi dolayısıyla tam zamanlı olarak evden çalışıyorum	293	59.2
	Bazı zamanlar evden bazı zamanlar ofisten çalışıyorum	202	40.2
Çocuk Sayısı	1	325	65.7
	2	147	29.7
	3	21	4.2
	4 ve fazlası	2	0.4
Çocukların Yaşına Göre Anneler	0-2 yaşında çocuğu olan anneler	112	22.6
	3-5 yaşında çocuğu olan anneler	159	32.1
	6-12 yaşında çocuğu olan anneler	166	33.5
	13-18 yaşında çocuğu olan anneler	58	11.7
Algılanan Gelir Düzeyi	Düşük & düşük-orta	82	16.5
	Orta	256	51.7
	Orta-yüksek & yüksek	157	31.7
Mezun Olunan Okul	Lise	23	4.6
	Ön lisans	3	0.6
	Lisans	316	63.8
	Yüksek Lisans	129	26.1
	Doktora ve üzeri	24	4.8
Yaşanılan Yer	İstanbul	211	42.3
	Marmara Bölgesi (İstanbul Hariç)	52	10.8
	İç Anadolu Bölgesi	82	16.5
	Ege Bölgesi	47	9.6
	Akdeniz Bölgesi	36	7.3

	Karadeniz Bölgesi	36	7.3	
	Doğu Anadolu Bölgesi	16	3.2	
	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	15	3	
Eş ile Tanışma	İş-okul aracılığıyla	216	43.6	
	Arkadaş aracılığıyla	172	34.7	
	Aile aracılığıyla	47	9.5	
	İnternet aracılığıyla	45	9.1	
	Diğer (Kurs, konser...)	15	3.0	
Psikiyatrik Tanı	Evet	70	14.1	
	Hayır	425	85.9	
Tanı İsmi	Anksiyete Bozuklukları	32	45.7	
	Duygudurum Bozuklukları	25	35.7	
	OKB ve İlişkili Bozukluklar	5	7.1	
	Travma ve İlişkili Bozukluklar	3	4.3	
	Yeme Bozuklukları	1	1.4	
	Nörobilişsel Bozukluklar	1	1.4	
	Diğer*	3	4.3	
Psikiyatrik İlaç Kullanımı	Evet	32	6.5	
	Hayır	463	93.5	
		Ortalama	Min-Maks	SS
Yaş		35.27	24-55	5.88
Çalışma Saatleri (haftalık)		28.94	2-85	15.45
Aylık Kazanç		5.881	500-50.000	3.8
Ailenin Kazancı		12.830	1.200-70.000	8.09
Evlilik Yılı		9.15	1-29	5.66
Çocukların Yaşı		5.43	4 aylık-18 yaş	4.47

* Psikiyatrik Tanı sorusunda diğer cevabı veren katılımcılar tanımlarını bilmediklerini yazmışlardır.

Veri Toplama Araçları

Bilgilendirilmiş Onam Formu

Araştırmacılar tarafından hazırlanan formda, çalışmanın amacına ek olarak, araştırmanın süresi, katılımın gönüllülük esasına dayandığı, katılmama ve devam etmeme hakları içeren bilgiler dışında, katılma durumunda veri setinin bilimsel araştırmalarda kullanılacağı belirtilmiştir. Araştırmacıların iletişim bilgilerinin sunulmasının ardından, gönüllü olarak katılmayı kabul eden katılımcıların bunu içeren ifadeyi işaretlemeleri istenmiştir.

Psikososyodemografik Bilgi Formu

Araştırmacılar tarafından hazırlanan bu formda, katılımcıların sosyodemografik özellikleri hakkında bilgi edinmek için yaş, meslek, çalışma durumu, haftalık çalışma süresi, pandemide çalışma koşulu, eğitim durumu, gelir bilgisi ve psikiyatrik tanı geçmişine ek olarak, evliliğine yönelik bilgi almak adına, ne kadar süredir evli olduğu, eşiyne ne şekilde tanıştığı ve çocuk sayısı ile yaşları sorulmuştur.

İş-Aile Çatışması Ölçeği

Kişilerin ailesel ve işsel sorumlulukları arasında ne derece çatışma yaşadığını ölçmek için Netemeyer, Boles ve McMurrian (1996) tarafından tasarlanan İş-Aile Çatışması Ölçeği, 10 maddeden ve 2 alt boyuttan (aile yüklerinin işi bölmesi / aile-iş çatışması, iş yüklerinin aileyi bölmesi / iş-aile çatışması) oluşmaktadır. Öz bildirimine dayalı olan ölçekte, kişilerin iş ve ailesel sorumlulukları arasındaki dengeyi ne derece sağlayabildiklerine dair sorular sorulmakta ve ifadelerin kendilerine uygunluklarını 5'li Likert Skalası üzerinden (1=Kesinlikle katılmıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum) değerlendirmeleri istenmektedir. Toplam puan alınmayan ölçekte, alt boyutlardan alınan puan düzeyi ile kişinin yaşadığı çatışma doğru orantılıdır. Ölçeğin Türkiye uyarlaması Aycan ve Eskin (2005) tarafından yapılmış ve aile-iş çatışması alt boyutu için iç tutarlık katsayı değerleri .89, iş-aile çatışması için ise .90 olarak bulunarak

güçlü psikometrik özellikleriyle alanyazında kullanıma uygun bulunmuştur.

Yenilenmiş Çift Uyum Ölçeği (YÇUÖ)

Spanier (1976) tarafından çiftlerin birbiriyle ne derece uyumlu olduklarını ölçmek amacıyla tasarlanan ölçeğin orijinali, 32 madde ve 4 farklı boyuttan (çift doyum, görüş birliği, uzlaşma, duygusal ifade) oluşmaktadır. Busby, Crane, Larson ve Christensen (1995) tarafından kısaltılıp 14 maddeye ve 3 farklı boyuta (çift doyum, görüş birliği, uzlaşma) indirilerek kısa formu oluşturulan ölçeğin iç tutarlılık katsayısı alt ölçekler için sırasıyla .81, .85, .80 olarak bildirilmiştir. Öz bildirime dayalı ölçek, kişilerin partneriyle olan ilişkilerine dair çeşitli alanları kapsayacak şekilde soruları içermekte ve kişilerden 5’li Likert Skalası üzerinden (1=hiçbir zaman, 5=çoğu zaman) değerlendirilmesini istemektedir.

Ölçeğin 14 maddeden oluşan kısa versiyon çalışması ülkemizde Gündoğdu (2007) tarafından yapılmış ve alt ölçekler için iç tutarlılık katsayıları çift doyum, görüş birliği, uzlaşma için sırasıyla .80, .74, .80 olarak bulunmuştur. Ölçek toplam puan kullanımını sunması dışında, alt ölçeklerin kendi içlerinde aldığı puan kullanımına olanak tanımaktadır ve bu çalışmada alt ölçekler kullanılmıştır.

Ebeveyn Tükenmişlik Değerlendirmesi (ABT)

Roskam ve diğerleri (2018) tarafından ebeveynlerin çocuklarıyla alakalı olan rollerine bağlı olarak ne derece tükenmişlik yaşadığını ölçmek için tasarlanan ölçeğin orijinali, 23 madde ve duygusal tükenmişlik, eskiden olunan ebeveyne zıtlık, bıkkınlık durumu ve duygusal mesafe olmak üzere 4 alt boyuttan oluşmaktadır. Alt ölçeklerin iç tutarlılık katsayıları sırasıyla .93, .93, .90, .81 olarak bulunmuştur. Öz bildirime dayalı olan ölçekte, kişilere ebeveynliğe dair çeşitli durumlar sunulmuş ve kendilerine ne sıklıkla bu durumu yaşadıkları sorularak, 7’li Likert ile (0=hiçbir zaman ve 6=hergün) değerlendirmeleri istenmiştir.

Türkçe uyarlaması Arikan, Üstündağ-Budak, Akgün, Mikolajczak ve Roskam (2020) tarafından yapılmış olan ölçeğin, duygusal tükenmişlik, eskiden olunan ebeveyne zıtlık, bıkkınlık durumu ve duygusal mesafe alt ölçekleri için sırasıyla .84, .77, .77, .50 iç tutarlık katsayıları gösterdiği bulunmuştur. Duygusal mesafe alt boyutunun geçerlik konusunda sınırdaki gösterdiği iç tutarlık katsayısı göz önüne alınarak, bu çalışmada ilgili alt boyutların iç tutarlık katsayılarına bakılmış ve sırasıyla .92, .92, .85, .76 olarak bulunmuştur. Ölçeklerin iç tutarlık katsayısı için kabul edilen eşik puanının .70'in üzerinde olduğu bilinmektedir (Tavakol ve Dennick, 2011). Bu kapsamda ilgili alt boyutlar çalışma kullanıma uygun psikometrik özelliklere sahiptir.

Depresyon/Stres/Anksiyete Ölçeği (DASS-21)

Lovibond ve Lovibond (1995) tarafından bireylerin depresyon, anksiyete ve stres seviyelerini değerlendirmek amacıyla geliştirilen ölçeğin orijinali, 42 madde ve depresyon, anksiyete, stres olmak üzere 3 alt boyut içermektedir. Ölçek Henry ve Crawford (2005) tarafından alt boyutları aynı kalarak, 21 maddeye indirilerek kısaltılmıştır. Depresyon, anksiyete ve stres alt ölçekleri için sırasıyla .88, .82, .90 iç tutarlık katsayısına sahip olan ölçekte, öz bildirim dayalı olarak kişilere depresyon, anksiyete ve stres yaşantılarına ilişkin sorular yöneltilerek kişilerin bunları son bir haftadır ne sıklıkta yaşadıklarını 4'lü Likert skalasıyla (0= hiçbir zaman, 3=her zaman) değerlendirmeleri istenmektedir. Her alt boyut için alınan puan, ilgili alt ölçekteki semptomların şiddetiyle doğru orantılıdır.

Ölçeğin Türkçe uyarlaması Yılmaz, Boz ve Arslan (2017) tarafından yapılmış ve iç tutarlılık katsayısı depresyon, anksiyete ve stres alt ölçekleri için sırasıyla .82, .81, .76 olarak bulunmuştur. Daha önce yapılan araştırmalarda DASS-21 Depresyon alt ölçeğinin Beck Depresyon Envanteri gibi ölçeklerle korelasyon içinde olduğu ve tek başına kullanılabilmesi görülmüştür (Daza, Novy, Stanley ve Averill, 2002; Vignola ve Tucci 2014). Buna uygun olarak, bu çalışmada da ölçeğin yalnızca "Depresyon" alt boyutu kullanılmıştır.

İşlem

Nicel ve kesitsel araştırma deseni kapsamında yürütülen bu çalışmanın etik onayı FMV Işık Üniversitesi Etik Kurulu'ndan alınmıştır (Tarih: 24.12.2020 No:552). Çevrimiçi veri toplama aracı olan Google Forms üzerinden oluşturulan anket linki, gönüllü olarak katılmayı kabul eden katılımcıların doldurması için çeşitli platformlarda paylaşılmıştır. Ocak-Mart 2021 tarihleri arasında verileri toplanan çalışmanın anket bataryası, Bilgilendirilmiş Onam Formu'yla başlamış ve katılmayı kabul ettiğini işaretleyen katılımcılara sırasıyla, Sosyodemografik Bilgi ve Veri Formu, Yenilenmiş Çift Uyum Ölçeği (YÇUÖ), İş-Aile Çatışması Ölçeği (İAÇÖ), Ebeveyn Tükenmişlik Değerlendirmesi (ABT) ve Depresyon-Anksiyete-Stres Skalası Depresyon Alt Boyutu (DASS-21) sunulmuştur. Ana çalışmaya başlamadan önce 15 kişiyle pilot bir çalışma yapılmıştır. Anket veri seti dışında, ölçeklerin psikometrik özelliklerinin değerlendirildiği pilot çalışma sonunda, ana çalışmaya geçilmiş ve pilot çalışma verileri ana çalışmaya dâhil edilmemiştir. Katılımcıların anketi tamamlamasının ortalama olarak 10 dakika sürdüğü raporlanmıştır.

Veri Analizi

Google Forms üzerinden çevrim içi olarak toplanan 761 kişilik veri seti, veri analizi için Windows SPSS v22 programına aktarılmıştır. Anketin işleme kriterlerini sağlamayan ve sağlasa dahi anketin tamamını cevaplamamış kişilerin veri setinden çıkarılmasıyla oluşan veri setinin, normallik dağılımı incelenmiştir. Normal dağılım için +3 ve -3 arasında yer alması beklenen basıklık ve çarpıklık değerleri kapsamında değerlendirilen verilerde (Byrne, 2016), 5 katılımcı Ebeveyn Tükenmişliği Değerlendirmesi (ABT) kapsamında uç değer olarak yer aldığı için veri setinden çıkarılmıştır. Bu kapsamda çalışmanın nihai örneklemini oluşturan 495 kadın katılımcıdan oluşan veri seti, veri analizine hazır hâle getirilmiştir.

Araştırmanın Bulguları

Bu bölümde öncelikle çalışmada kullanılan ölçek ve alt ölçeklerin psikometrik ve tanımlayıcı bulgularına, daha sonra korelasyon

analizleri ve araştırmada kullanılan İş-Aile Çatışması Ölçeği puanlarının pandemi sürecinde evden tam zamanlı ya da evden yarı zamanlı çalışma durumuyla çocuk yaşına göre farklılaşp farklılaşmadığını değerlendirmek için yapılan bağımsız örneklem t-test ile tek yönlü varyans analizi (ANOVA) bulgularına ve son olarak hiyerarşik regresyon analizi bulgularına yer verilmiştir. Çalışmada kullanılan tüm ölçeklerin psikometrik ve tanımlayıcı bulguları Tablo 2’de, korelasyon bulguları ise Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Ölçeklerin Betimsel İstatistik ve İç Tutarlılık Değerleri

Ölçekler	N	Ortalama	Standart Sapma	Min-Maks	Cronbach Alfa
DASS-21	495	6.16	4.05	0-21	.87
YÇUÖ – Toplam	495	51.21	9.29	18-70	.90
YÇUÖ – Uzlaşma	495	9.71	2.11	3-15	.72
YÇUÖ – Doyum	495	18.49	3.86	6-25	.77
YÇUÖ – Görüş birliği	495	23.01	4.64	6-30	.83
İAÇÖ – İş-aile Çatışması	495	15.16	5.24	5-25	.91
İAÇÖ – Aile-iş Çatışması	495	11.90	4.58	5-25	.85
ABT – Toplam	495	25.48	25.86	0-125	.96
ABT – Duygusal Tükenmişlik	495	11.82	16.93	0-49	.92
ABT – Eskiye Zıtlık	495	6.46	7.82	0-36	.92
ABT – Bıkkınlık	495	4.16	5.38	0-30	.85
ABT – Duygusal Mesafe	495	3.06	5.53	0-17	.76

Not: DASS-21: Depresyon/Anksiyete/Stres Ölçeği, YÇUÖ: Yenilenmiş Çift Uyum Ölçeği, İAÇÖ: İş-Aile Çatışması Ölçeği, ABT: Ebeveyn Tükenmişliği Ölçeği

Tablo 3. Değişkenler arasındaki ilişkilere dair Pearson Korelasyon Katsayı Değerleri

N = 495	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
1.DASS-21	1	-.44***	-.42***	-.32***	-.34***	.30***	.28***	.51***	.50***	.51***	.43***	.41***	-.08	-.15**	-.16**	-.02	.08	-.05
2.YÇÜÖ-Toplam	1	.90***	.89***	.79***	.79***	-.11*	-.31***	-.35***	-.33***	-.37***	-.32***	-.28***	-.07	.12*	.07	.06	-.00	.03
3.YÇÜÖ-Uzlaşma	1	.65***	.71***	.65***	.71***	-.11*	-.27***	-.34***	-.33***	-.35***	-.30***	-.27***	.05	.05	.02	.12***	.00	.08
4.YÇÜÖ-Doyum	1	.54***	.54***	.49***	.54***	-.10*	-.29***	-.29***	-.25***	-.31***	-.26***	-.23***	-.03	.15**	.11*	.03	-.00	.02
5.YÇÜÖ-Uzlaşma	1	.06	-.06	-.25***	.06	-.06	-.25***	-.30***	-.29***	-.30***	-.27***	-.24***	-.01	.09	.06	.04	-.03	.01
6.İAÇÖ -İş-aile Çatışması	1	.35***	.35***	.28***	.35***	.28***	.28***	.27***	.28***	.22***	.24***	.12***	.07	.01	-.03	.10*	-.07	-.07
7.İAÇÖ-Aile-iş Çatışması	1	.28**	.28**	.27**	.28**	.27**	.27**	.25***	.27***	.27***	.22***	.22***	-.08	-.02	-.03	-.03	.01	-.06
8.ABT-Toplam	1	.97***	.97***	.95***	.97***	.95***	.91***	.86***	.86***	.91***	.86***	.86***	-.03	-.02	-.02	.13***	.01	-.06
9.ABT-Duygusal Tükenmişlik	1	.87***	.87***	.84***	.87***	.84***	.80***	.80***	.80***	.84***	.80***	.80***	-.04	-.07	-.01	.13***	-.02	-.07
10.ABT-Eskiye Zihlik	1	.81***	.81***	.79***	.81***	.79***	.79***	.79***	.79***	.81***	.79***	.79***	-.09	-.01	-.03	.11*	.03	-.04
11.ABT-Bakımlık	1	.73***	.73***	.73***	.73***	.73***	.73***	.73***	.73***	.73***	.73***	.73***	-.03	-.01	-.01	.11*	-.01	-.07
12.ABT-Duygusal Mesafe	1	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	.04	-.04	-.02	.13***	.01	.02
13.Yaş	1	.22***	.22***	.17**	.22***	.17**	.17**	.17**	.17**	.17**	.17**	.17**	.17**	.17**	.17**	.17**	.17**	.17**
14.Ailenin Kazancı	1	.82***	.82***	.82***	.82***	.82***	.82***	.82***	.82***	.82***	.82***	.82***	.82***	.82***	.82***	.82***	.82***	.82***
15.Kişisel Kazanç	1	.01	.01	.01	.01	.01	.01	.01	.01	.01	.01	.01	.01	.01	.01	.01	.01	.01
16.Çocuk Sayısı	1	-.05	-.05	-.05	-.05	-.05	-.05	-.05	-.05	-.05	-.05	-.05	-.05	-.05	-.05	-.05	-.05	-.05
17.Çalışma Saatleri	1	.03	.03	.03	.03	.03	.03	.03	.03	.03	.03	.03	.03	.03	.03	.03	.03	.03
18.Evlilik Yılı	1																	

Not 1: YÇÜÖ: Yenilenmiş Çift Uyum Ölçeği, İAÇÖ: İş-Aile Çatışması Ölçeği, ABT: Ebeveyn Tükenmişliği Ölçeği, DASS-21: Depresyon/Anksiyete/Stres Ölçeği

Not 2: *** $p < .001$, ** $p < 0.01$, * $p < 0.05$

Korelasyon analizi sonuçlarına göre, depresyon puanlarının, evlilik uyumuyla negatif yönde, orta kuvvette ve anlamlı bir ilişkisi olduğu ($r = -.44, p = .000$); İş-Aile Çatışması Ölçeği'yle değerlendirilen iş-aile çatışmasının, alt boyutları "iş-aile çatışması" ($r = .30, p = .000$) ve "aile-iş çatışması" ($r = .28, p = .000$) ile pozitif yönde, zayıf ve anlamlı bir ilişkisi olduğu ve son olarak ebeveyn tükenmişliğiyle ($r = .51, p = .000$) pozitif yönde ve orta kuvvette ilişkisi olduğu bulunmuştur. İş-Aile Çatışması Ölçeği'nin iş-aile çatışması ($r = .28, p = .000$) ve aile-iş çatışması ($r = .28, p = .000$) alt ölçeklerinin ise ebeveyn tükenmişliğiyle pozitif yönde ve zayıf kuvvette anlamlı birer ilişkisi olduğu görülmektedir. Ayrıca, çift uyumunun iş-aile çatışması ($r = -.11, p = .017$) ve aile-iş çatışmasıyla ($r = -.31, p = .000$) negatif yönde ve zayıf kuvvette anlamlı ilişkisi bulunmuştur. Son olarak, ebeveyn tükenmişliği ve çift uyumu arasında negatif yönde ve orta kuvvette bir ilişki olduğu görülmüştür ($r = -.33, p = .000$). Sosyodemografik özellikler ve temel değişkenlerin ilişkisine bakıldığında ise yaş kriterinin iş-aile çatışması ile ($r = -.12, p = .000$) negatif yönde ve zayıf bir ilişkisi olduğu görülmüştür. Ailenin toplam kazancının depresyonla negatif yönde ve zayıf olacak şekilde ilişkisi ($r = -.15, p = .002$) ve çift uyumuyla pozitif yönde ve zayıf olacak şekilde ilişkisi ($r = .12, p = .013$) saptanmıştır. Kişinin sahip olduğu çocuk sayısının değişkenin Yenilenmiş Çift Uyum Ölçeği'nin Uzlaşma Alt Ölçeği'yle pozitif yönde ve zayıf ($r = .12, p = .009$), Ebeveyn Tükenmişlik Ölçeği'nin (ABT) toplam puanıyla pozitif yönde ve zayıf ($r = .13, p = .005$) ilişkisi olduğu görülmüştür.

Korelasyon analizinin ardından, iş-aile çatışması puanlarının tamamen evden çalışma durumu ve çocuk yaşına göre istatistiksel olarak farklılaşp farklılaşmadığını değerlendirmek amacıyla bağımsız örneklem t-testi (Independent Sample T-test) ve tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. İş-aile çatışması puanlarının tamamen evden çalışan kadınlarla hem ofisten hem evden çalışan katılımcılar arasındaki farkının incelenmesi için yapılan bağımsız örneklem t-test analizinde iş-aile çatışması alt boyutunda her iki grup arasında anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur ($t(493) = 2.26, p < 0.05$). Tamamen evden çalışan katılımcıların ($Ort = 15.6, SS = 5.28$), hem

ofisten hem evden çalışan katılımcılara ($Ort = 14.5$, $SS = 5.13$) kıyasla, iş-aile çatışması alt boyutundan istatistiksel olarak daha yüksek puan aldıkları bulunmuştur. İş-Aile Çatışması Ölçeği alt boyut puanlarının, çocukların yaş grubuna göre farklılık gösterip göstermediğini incelemek için yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçlarına göre, çocuk yaşlarına göre annelerin deneyimlediği iş-aile çatışması puanlarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur, $F(3,491) = 3.12$, $p < .005$. Yapılan Bonferonni post-hoc analizinde, iş-aile çatışması kategorisinde grupların ortalaması 0-2 yaş grubu için 16.02 ($SS = 4.82$), 3-5 yaş grubu için 15.25 ($SS = 5.37$), 6-12 yaş grubu için 14.23 ($SS = 5.30$) ve son olarak 13-18 yaş grubu için 15.83 ($SS = 5.22$) olarak bulunmuş; 0-2 yaş grubunda çocuğu olan anneler, 6-12 yaş çocuğu olan annelere kıyasla iş-aile çatışması kategorisinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek puanlar almıştır.

Çalışmanın ana amacı olan, iş-aile çatışması, evlilik uyumu ve ebeveynlik tükenmişliğinin depresyon üzerindeki yordayıcı rolünün test edilmesi için Hiyerarşik Çoklu Regresyon Analizi yapılmadan önce, depresyonu yordayan sosyodemografik değişkenlerin belirlenmesi için Basit Doğrusal Regresyon Analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre sosyodemografik değişkenlerden yalnızca aylık kazanç depresyonu yordarken ($\beta = .18$, $t(423) = -3.51$, $p < .001$), çalışma şekli, çalışma saati, çocuk sayısı, çocuk yaşı, katılımcının yaşı ve evlilik yılı değişkenleri yordamamıştır. Bu sonuçlara göre, depresyon üzerinde yordayıcı etkisi olan aylık kazanç değişkeninin etkisi kontrol edilmek üzere Hiyerarşik Çoklu Regresyon Analizi'ne dâhil edilmiştir.

Hiyerarşik Çoklu Regresyon Analizi gerçekleştirilmesinin amacı depresyon belirtilerini yordayabilecek değişkenleri saptamaktır. Ölçeklerin hangi boyutlarının depresyonu yordadığını belirlemek için ölçekler alt boyutlarıyla analize dâhil edilmiştir. Değişkenler dört aşamalı regresyon analizine sokulmuştur. Değişkenler, ilk basamakta sosyodemografik değişkenin, sonrasında ise korelasyon katsayısına göre ilişki gücü göz önüne alınarak önem sırasına göre

modele dâhil edilmiştir ve her değişkenin girdiği sırada eşitliğe olan katkısı değerlendirilmiştir. İlk aşamada bireyin sosyodemografik değişkenlerinden depresyon için yordayıcı bulunan aylık kazanç, ikinci aşamada iş-aile çatışması, üçüncü aşamada evlilik uyumu ve son olarak dördüncü aşamada ise ebeveyn tükenmişliği ölçekleri alt boyutlarıyla analize sokulmuştur. Her dört aşamada da analize sokulan her bir değişkenin etkisini görmek adına “Zorunlu Giriş (enter)” yöntemi kullanılmıştır. Hiyerarşik Çoklu Regresyon analizi sonuçları, Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4. Hiyerarşik Çoklu Regresyon Tablosu

Yordayıcılar	<i>B</i>	<i>β</i>	<i>t</i>	<i>R</i> ²	<i>R</i> ² Change
I				.03	.025
Aylık Kazanç***	.00	-.18	-3.51		
II				.16	.131
İş-Aile Çatışması***	.21	.26	5.48		
Aile-İş Çatışması***	.16	.18	3.82		
III				.29	.137
Doyum***	-.22	-.21	-3.20		
Görüş Birliği**	-.13	-.16	-2.74		
Uzlaşma	-.15	-.08	-1.35		
IV				.41	.117
Duygusal Tükenmişlik***	.11	.31	3.40		
Eskiye Zıtlık*	.09	.17	2.02		
Bıkkınlık	-.06	-.08	-1.12		
Duygusal Mesafe	-.02	-.01	-.21		

Not: *: İstatistiksel olarak anlamlı bulunan değişkenler, *** $p < .001$., ** $p < 0.01$., * $p < 0.05$

İlk aşamada analize sokulan, sosyodemografik değişkenlerden aylık kazancın dâhil olduğu model istatistiksel olarak anlamlıdır [$F(1, 429) = 11.12, p < .001$] ve varyansın %3'ünü açıklamıştır. Modeldeki değişken olan aylık kazanç depresyon belirtilerini istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde yordamıştır [$(\beta = -.18, t(429) = -3.51, p < .001)$].

İkinci aşamada analize sokulan, iş-aile çatışması ve aile-iş çatışması değişkenlerini içeren ikinci model istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur [$F(3, 427) = 26.46, p < .001$] ve varyansın %13'ünü açıklamıştır. Bu modelle birlikte açıklanan toplam varyans %16 olmuştur. Bu modeldeki iki değişken olan, “İş-Aile Çatışması” alt boyutu [$(\beta = .26, t(427) = 5.48, p < .001)$] ve “Aile-İş Çatışması” alt boyutu [$(\beta = .18, t(427) = 3.82, p < .001)$] depresyon belirtilerini istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde yordamıştır.

Üçüncü aşamada analize dâhil edilen ve evlilik uyumu alt boyutları olan doyum, görüş birliği ve uzlaşma değişkenlerini içeren üçüncü model istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş [$F(6, 424) = 29.46, p < .001$] ve varyansın %14'ünü açıklamıştır. Açıklanan toplam varyans %29'a çıkmıştır. Bu modeldeki üç değişkenden “Doyum” [$(\beta = -.21, t(424) = -3.20, p < .001)$] ve “Görüş Birliği” [$(\beta = -.16, t(424) = -2.74, p < .01)$] depresyon belirtilerini negatif yönde istatistiksel olarak anlamlı olarak yordarken, “Uzlaşma” değişkeni ise yordamamaktadır.

Dördüncü aşamada analize sokulan, duygusal tükenmişlik, eskiye zıtlık, bıkkınlık ve duygusal mesafe değişkenlerini barındıran dördüncü model istatistiksel olarak [$F(10, 420) = 29.38, p < .001$] bulunmuş ve varyansın %12'sini açıklamıştır. Böylece açıklanan toplam varyans %41'e çıkmıştır. Bu modeldeki dört değişkenden “Duygusal Tükenmişlik” [$(\beta = .31, t(420) = 3.40, p < .001)$] ve “Eskiye Zıtlık” [$(\beta = .17, t(420) = 2.02, p < .05)$] depresyon belirtilerini istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde yordarken, “Bıkkınlık” ve “Duygusal Mesafe” ise yordamamaktadır.

Tartışma

Bu çalışmada, ülkemizde pandemi döneminde evden çalışma deneyimi yaşayan, evli ve 18 yaş altı çocuğu olan kadınların depresyon düzeyini yordamada iş-aile çatışması, evlilik uyumu ve ebeveynlik tükenmişliğinin rolü araştırılmıştır. Türkiye'nin tüm bölgelerinden 24-55 yaş arası 495 kadının yer aldığı bu çalışmada, katılımcıların yarısından fazlası pandemi nedeniyle evden çalışırken, kalan bölümünün bazı zamanlar evden bazı zamanlar ise ofisten çalıştığı görülmüştür. Bununla beraber, annelerin büyük çoğunluğu 6-12 yaş çocuk sahibi iken, bunu sırasıyla 3-5 yaş arası, 0-2 yaş arası ve 13-18 yaş arası çocuk sahibi anneler izlemektedir. Bu kapsamda temel analizler öncesinde, evden çalışma durumunun ve çocuk yaşının katılımcıların iş-aile çatışması ölçeği alt boyutları puanlarında bir farklılık yaratıp yaratmadığı değerlendirilmiştir. Evden çalışan evli annelerin, iş-aile çatışmasının alt boyutu olan 'iş-aile çatışması' için aldıkları puanın, bazen evden bazen ofisten çalışan evli annelere göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu bulgu, pandemi öncesi yürütülen çalışma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Sullivan (2000), evden çalışmanın, kişinin ailesi ve işi arasındaki sınırların kaybolmasına sebep olduğu ve her iki alanda da görevlerin yapılmasını zorlaştırdığını belirtmektedir. İş-aile çatışmasını değerlendiren ölçeğin iki farklı boyutu olduğu ve yalnızca 'iş-aile çatışması' alt boyutunun (işin aileyi bölmesi), anlamlı çıktığı göz önünde bulundurulduğunda, işteki ağır sorumluluklar ve meslekî görevlerin fazlalığının bu çatışmaya neden olabileceği düşünülmektedir (Mesmer-Magnus ve Viswesvaran, 2005). Pandemi sürecinde verisi toplanan bu çalışmada, 'iş-aile çatışması' durumunun düzenli olarak evden çalışan evli annelerde anlamlı olarak daha yüksek olması, pandeminin kadınlar üzerine getirdiği ağır yüklerin bir göstergesi niteliğindedir. Pandemide yapılan çalışmalar özellikle çocuğu olan ve çalışan kadınların zorlandıklarına işaret ederken (Bayazit ve Türetgen, 2021), çalışma bulgularımızı da destekler niteliktedir.

Düzenli olarak evden çalışma durumuna ek olarak, bu çalışma kapsamında, çalışan evli annelerde, çocuk yaşının da iş-aile çatışması üzerinde önemli bir rolü olduğu bulunmuştur. Yapılan ileri analizlerde bu farkın 0-2 yaş arası çocuğu olan annelerden kaynaklandığı, bu yaş grubundan çocuğu olan annelerin deneyimlediği iş-aile çatışmasının 6-12 yaş arası çocuğu olan annelere göre daha fazla olduğu görülmektedir. Küçük yaştaki çocukların, özellikle de çalışan anneler için daha fazla iş-aile çatışmasıyla ilişkilendirilmesi bulgusu literatürle uyumlu görünmektedir (Ahmad, 2008; Darcy ve McCarthy, 2007). 0-2 yaştaki çocukların bağımsızlıklarının çok düşük olması ve anneden ayrılmakta güçlük çekmeleri gibi bir durum söz konusuysen; 6-12 yaş arası çocuklar artık “orta ve ileri çocukluk” döneminde olup okul çağına erişmişlerdir (Santrock, 2015). Yaş grupları arasındaki bu ayrımın çocukların bağımsızlık ve dünyayı aileden uzaklaşarak keşfetme seviyelerindeki farktan kaynaklandığı söylenebilir.

Birinci basamakta modele eklenen aylık kazancın depresyonu negatif yönde anlamlı olarak yordadığı bulunmuştur. Bu konuda alanyazında yürütülen çalışmalar incelendiğinde, 17 yıl boyunca sürdürülmüş ve kişinin aylık kazancının depresyon, anksiyete ve genel fonksiyonları üzerindeki yordanabilirliğini ölçen bir araştırmaya göre, kişinin aylık kazancı hem mevcut hem de gelecekteki depresyonu yordamaktadır (Wood, Boyce, Moore ve Brown, 2012). Bu bulgular kişinin maddi durumu azaldıkça depresyon seviyesinin artacağını söyleyen çalışmalarla uyum göstermektedir (Akhtar-Danesh ve Landeen, 2007; Islam & Adnan, 2017; Segre, O’Hara, Arndt ve Stuart, 2007; ve Sareen, Afifi, McMillan & Asmundson, 2011). Genel popülasyon dışında, ebeveyn olan kadınların depresyon belirtileri ve maddi durumları arasındaki ilişki incelendiğinde maddi durumu düşük olan annelerin maddi durumu yüksek olan annelere göre daha fazla depresif semptomlar gösterdiği bilinmektedir (Rich-Edwards vd., 2006). Annelerde depresif semptomlar ve maddi durum arasındaki ilişkiyi oluşturan faktörler incelendiğinde, aylık geliri düşük olan yeni doğum yapmış annelerle yapılan nitel bir çalışma; bu ilişkilerin anneliğe dair duyulan ikili duygular, çocuk bakımının

annenine üzerine aşırı derecede yüklenmesi, birçok şeyi aynı anda yapmaya çalışmak ve tek başına annelik yapmak gibi gündelik hayatta yaşanan sorunlarla alakalı olduğunu söylemiştir (Abrams ve Curran, 2009). Yapılan bu nitel çalışmanın sonuçları, ebeveyn olan kadınlarda depresyonu açıklamak için maddi durumla beraber, mevcut çalışmada sözü geçirilen “annelik görevleri”, “ebeveynliğe dair duygular”, “rol karmaşası” gibi kavramları da kapsayarak mevcut çalışmayı birçok yönden desteklemiştir.

İkinci basamakta eklenen, iş-aile çatışmasının hem ‘iş-aile çatışması’ hem de ‘aile-iş çatışması’ alt boyutunun depresyonu pozitif yönde anlamlı olarak yordadığı bulunmuştur. İş-aile çatışmasının depresyonla ilişkisi alanyazında sıklıkla araştırılmaktadır ve yordayıcılık ilişkisi pek çok bulguyla desteklenmektedir (Du Prel ve Peter, 2015; Obidoa vd., 2011). İş-aile çatışması deneyiminin kişinin kendi benlik saygısını zedeleyebileceğine ve bu nedenle de depresyona neden olduğuna yönelik görüşler bulunmaktadır (Frone, Russell ve Cooper, 1992). Bunun dışında, evden çalışma durumunun birbirinden ayrı alanlar arasındaki sınırları zedeleyeceğinden ötürü iş-aile çatışmasına yol açacağı söylenmektedir (Sullivan, 2000). Pandemi süreci göz önünde bulundurulduğunda ise Türkiye’de COVID-19 pandemisinin evden çalışmak zorunda kalan kişiler üzerinde etkisini araştıran bir çalışmaya göre, evden çalışılan gün sayısı arttıkça kişinin deneyimlediği iş-aile çatışmasının da arttığı ve bu durumdan en çok etkilenenlerden birinin küçük çocuğu olan anneler olduğu görülmüştür (Bayazit ve Türetgen, 2021). Bu çalışmadaki pandemi sürecinde evden çalışan ve evli annelerde görülen bulguların pandemi öncesi ve sonrasında yapılan çalışmalarla benzer sonuçlara sahip olduğu söylenebilir.

Üçüncü basamakta eklenen evlilik uyumu değişkeninde, “Doyum” ve “Görüş Birliği” alt boyutunun, evli kadın ebeveynlerde depresyonu negatif yönde anlamlı olarak yordarken, “Uzlaşma” değişkeninin yordamadığı bulunmuştur. Evlilik uyumunun depresyonu yordadığı pek çok çalışma tarafından desteklenmektedir (Henry, Berg, Smith ve Florsheim, 2007; Proulx, Helms ve Buehler, 2007;

Whisman, 2001). Evlilik uyumu değişkenlerinden doyum ve görüş birliği alt boyutunun depresyonu yordaması bulgusu, alt boyutların her birinin hangi bileşenlerden oluştuğu göz önüne alınarak değerlendirilmelidir. Ölçeğin faktör analizi yapılırken her alt ölçeğin kendine ait kategorileri olduğu görülmüştür. Yapılan analiz sonuçlarında “Görüş Birliği” ve “Doyum” alt ölçeklerinin kendilerini oluşturan kategorilerle olan korelasyonunun, “Uzlaşma” alt ölçeğiyle kıyaslandığında daha fazla olduğu görülmüştür (Busby vd., 1995). Bir başka deyişle, “Görüş Birliği” ve “Doyum” alt ölçeklerinin evlilik uyumunu temsil edebilirliğinin “Uzlaşma” alt ölçeğine göre daha fazla olabileceği söylenebilir ve bu durum mevcut çalışmadaki bulgularla uyumludur. Ölçeğin alt boyutlarıyla ilişkilendirilen faktörlerin neler olduğu da önem taşımaktadır. “Uzlaşma” alt ölçeğinin karar alma, değerler ve duygular; “görüş birliği” alt ölçeğinin eş ile yapılan aktiviteler ve fikir alışverişi; “doyum” alt ölçeğinin ilişkideki denge ve çatışma durumuyla ilişkili olduğu görülmektedir (Busby vd., 1995). Alanyazında, “Doyum” alt boyutuyla ilişkilendirilmiş olan çatışma durumuyla depresyon arasında anlamlı bir ilişkidir söz edilmektedir (Mackinnon vd, 2012; Westdahl vd., 2007). Kişinin eşiyle olan evlilik ilişkisinde doyumsuzluk hissetmesi, evliliğinde göreceği destek, ilgi ve sıcaklık gibi olumlu kaynaklarını azaltarak depresyona zemin hazırladığı bilinmektedir (Dehle, Larsen ve Landers, 2001). Bunun dışında, depresyonu anlamlı şekilde yordayan diğer bir alt ölçeğin “Görüş Birliği” olduğu ve bu alt ölçeğin ilişkili faktörlerden birinin beraber geçirilen zaman/yapılan aktiviteler olduğu söylenmiştir. Alanyazında eşlerin beraber geçirdiği kaliteli zamanın evlilik uyumunu etkileyebileceği belirtilmekte (Johnson ve Anderson, 2012; Russell-Chapin, Chapin ve Sattler, 2001) ve mevcut çalışmada edinilen bulgular alanyazınla uyumlu görünmektedir. Ancak bu noktada partnerlerin yalnızca beraber ne kadar süre geçirdikleri değil, geçirilen vaktin kalitesi ve bu deneyimin kişilerin beklentilerine ne derece uygun olup olmadığı da incelenmelidir. Örneğin, bu konuda yapılan bir çalışma evli çiftlerin beraber geçirdikleri vaktin artmasının erkek için evlilik uyumunu düşürdüğünü ve hatta boşanmayla ilişkili olduğunu bulmuş ve erkeklerin vakit geçirme beklentilerinin

eşlerinden daha farklı olduğu için böyle bir sonuca yol açabileceğini söylemiştir (Gager ve Sanchez, 2003). Bu noktada geçirilen vaktin nasıl bir bağlamda gerçekleştiği özellikle de pandemi gibi bir dönemde büyük bir önem taşımaktadır. Çin’de yapılan bir araştırma COVID-19 pandemi süresince çiftlerin beraber geçirdiği uzun vaktin artmasının aile içi çatışmaya yol açtığını ve bunun da boşanmayla sonuçlanabildiğini söylemiştir (Zhang, 2020). Yine aynı araştırma iki aylık karantina dönemi sonrasında boşanma oranlarının arttığını belirtmiştir. Türkiye’de bu konuda yapılan nitel bir çalışma, pandemi kaynaklı yaşanan stresin evlilikteki etkileşim üzerinde olumsuz etkileri olduğu, uzun süre aynı evde kalınması sonucunda çatışmaların arttığı ve bunun da evlilikteki doyumu azalttığı üzerinde durmuştur (Kaya ve Akın, 2021). Bu noktada, mevcut çalışmanın sonuçları alanyazındaki araştırmalarla uyumlu görünmekte ve pandemi süresince veri toplandığı göz önüne alındığında, evlilik uyumunun deneyimlenme şekli dikkat çekmektedir.

Dördüncü aşamada modele eklenen, ebeveyn tükenmişliğinin, evden çalışan evli ve çocuğu olan kadınlarda depresyonu yormadaki rolü incelendiğinde “Duygusal Tükenmişlik” ve “Eskiye Zıtlık” boyutunun depresyon belirtilerini pozitif yönde anlamlı olarak yordadığı bulunmuştur. İlgili bulgunun değerlendirilmesi için yapılan çalışmaların sıklığı ve sonuçları göz önüne alındığında, duygusal tükenmişlik kavramı ve depresyon ilişkisinin sıklıkla incelendiği ve çalışmamızın benzer bulgularla desteklendiği görülmüştür (Örn. Jeon, Buettner ve Grant, 2018; Santa Maria vd., 2018). Bunun dışında, duygusal tükenmişlik kavramının, ölçeğin diğer alt boyutlarına göre uyku sorunları ve hayattan alınan doyumla daha yüksek ilişkili olduğu bilinmektedir (Aunola, Sorkkila ve Tolvanen, 2020; Stănculescu, Roskam, Mikolajczak, Muntean ve Gurza, 2020). Depresyonun uyku sorunlarıyla (Sariarslan, Gulhan, Unalan, Basturk ve Delibas, 2015) ve hayattan alınan doyumla (Serin, Serin ve Özbaş, 2010) negatif yönde ilişkili olduğu bilinmektedir ve bu nedenle de duygusal tükenmişliğin depresyonla ilişkili olması beklenen bir durumdur. “Eskiye Zıtlık” kavramının ise ölçeğin geliştiricileri tarafından tükenmişlik hâline özgü bir durum olduğunu ve eğer kişi

eski ebeveynlik hâline karşı zıtlık içinde değilse kişinin tükenmişlik içinde olmayabileceğini öne sürmüştür (Roskam, Brianda ve Mikolajczak, 2018). Bunun dışında, ölçeğin diğer faktörlerle korelasyonunu gösteren bir çalışmaya göre, eskiye zıtlık alt ölçeğinin duygusal tükenmişlik sonrasında depresyonla ilişkisi en yüksek ve çift uyumuyla en fazla ilişkili olan alt ölçek olduğu bulunmuştur (Szczygieł, Sekulowicz, Kwiatkowski, Roskam ve Mikolajczak, 2020). Yine aynı çalışmanın sonuçlarına göre, eskiye zıtlık alt ölçeğinin depresyonla sıklıkla ilişkilendirilmiş nörotisizm kavramıyla diğer ölçeklere göre daha güçlü ilişkisi olduğu görülmüştür (Kendler, Kuhn ve Prescott, 2004). Sonuç olarak, alanyazında yer alan araştırmalar mevcut çalışmanın sonuçlarıyla uyumlu görünmektedir. Depresyon ile ebeveyn tükenmişliği kavramı incelendiğinde, ebeveynliğin mükemmel olarak hayal edilmesi ve özellikle de annelerin üzerinde “iyi anne” baskısının oluşmasının zaman içinde stresini kontrol etmesi için kişiyi araçsız bırakacağı, ebeveyn tükenmişliğine sebep olacağı, kişinin kendisini bomboş hissetmesine yol açacağı (Hubert ve Aujoulat, 2018), bunun da depresyon için zemin hazırlayacağı öngörülmektedir. Öte yandan, bulgular alanyazındaki çalışmalarla paralellik gösterse de bu çalışmanın örneklemini 18 yaş altı çocuklu evden çalışan evli kadınlar oluşturmaktadır. Pandemi sürecinde, önlemlerin sıkı olarak uygulandığı bir sürede veri toplandığı göz önüne alındığında, 18 yaş altı çocukların evde olmaları ve evde olmalarının getirdiği sorumlulukla birlikte, azalan destek kaynakları nedeniyle katılımcıların duygusal olarak tükenmişliğinin ve eskiye zıtlığının yüksek olabileceği, bunun depresyon için önemli bir risk faktörü olarak yordayıcı rolü olduğu göz önüne alınmalıdır. Bu kapsamda, temel eğitim sürecinde okulların açık olarak eğitime devam ediyor olması, sadece çocukların gelişimi açısından değil, aynı zamanda çalışan annelerde tükenmişlik düzeyi açısından da koruyucu olacaktır.

Bu çalışmanın bazı kısıtlılıkları vardır. Bunlardan ilki öz bildirime dayalı ölçüm araçlarının kullanılmış olmasıdır. Yanıtların katılımcıların beyanıyla kısıtlı olmasına ek olarak, sosyal beğenirlik etkisi içermesi olasıdır. Çalışmanın bir diğer kısıtlılığı, çalışmaya katılan örneklem özelliğiyle ilişkili genellenebilirlik durumudur.

Çalışmanın verisi online olarak toplanmış olup internet erişimli katılımcılardan oluştuğu göz önüne alınmalıdır. Ek olarak, katılımcılarının çoğunun üniversite ve üzeri eğitim seviyesine sahip olması bulgunun diğer eğitim düzeylerine sahip ve eğitim düzeyiyle yakından ilişkili olabilecek çalışma durumlarına genellenebilirliğini kısıtlamaktadır. Son olarak, bu çalışmada, içinde bulunduğumuz pandemi sürecinde evden çalışan kişiler seçilmiş olsa da pandemi öncesi çalışma koşulları değerlendirilmemiştir; pandemi öncesinde de evden çalışan ve pandemi dolayısıyla evden çalışmaya başlayan kişiler arasında bir ayırım yapılmamıştır. Bu kapsamda, evden çalışmak zorunda kalan ve daha öncesinde kendi istekleri üzerine evden çalışan kişiler arasındaki farkların incelenme şansı olmamıştır.

İleride yapılacak çalışmaların hem anneleri hem babaları dâhil ederek, araştırılan kavramları değerlendirmesi önerilmektedir. Ek olarak, boylamsal çalışmaların yapılması hem pandemi sürecinde bu değişkenlerin değişiminin incelenmesi hem de pandemi bittikten sonra değişen çalışma şekli kapsamında değerlendirilmesinin alan-yazına büyük katkı sunacağı düşünülmektedir.

Sonuç

Depresyonun kadınlarda yaygın olduğu göz önüne alındığında, çalışma kapsamında elde edilen bulguların depresyonla müdahale programlarında, içinde bulunduğumuz pandemide yol gösterici olacağı düşünülmektedir. İş-aile çatışmasının depresyon üzerindeki yordayıcı rolü düşünüldüğünde, organizasyonel açıdan kurumların iş-aile çatışmasını azaltacak politikalar uygulamasının gerekliliği görülmektedir. Özellikle çocuğu olan kadın çalışanların, evden çalışma sürecinde ebeveynlik yükleri de göz önüne alınarak, iş yükü ve çalışma saatleri konusunda esneklik sunmaları ve iş yeri psikoloğu bulundurmaları hem çalışanların psikolojik sağlığı hem de organizasyonun uzun vadeli yararı açısından gerekli görülmektedir. İş-aile çatışmasına ek olarak, ebeveynlik tükenmişliği göz önüne alındığında, özellikle pandemi döneminde 0-2 yaş arasında çocuğu olan, evli ve evden çalışan anneler için sosyal destek mekanizmalarının

geliştirilmesinin, iş ve aile çatışmasının önüne geçerek depresyon için önleyici olacağı düşünülmektedir. Bunun dışında, çalışma bulguları evli, 18 yaş altı çocuğu olan ve evden çalışan kadınlarda evlilik uyumunun önemine işaret etmektedir. İçinde bulunduğumuz süreçte, evlilik çatışması yaşayan bireylerin evliliklerine yönelik müdahale programlarının sunulması, çift ve aile terapisi almaya cesaretlendirilmesi ve evlilik uyumunun arttırılması önceliklendirilmelidir. Aylık kazancın depresyon üzerindeki etkisi göz önünde bulundurulduğunda, bahsi geçen müdahale programlarının ücretsiz ya da uygun ücretli olması önem taşımaktadır. Buna istinaden, klinik psikoloji yüksek lisans öğrencilerinin staj ya da tez programları kapsamında grup müdahaleleri yapmaları hem akademik anlamda hem halk sağlığı adına yararlı olacaktır.

Bu çalışma kapsamında elde edilen bulguların, COVID-19 pandemi döneminde evden çalışan evli ve 18 yaş altı çocuklu kadınların depresyon düzeylerine etki eden faktörleri açığa koymasını yanında ilgili müdahale programlarının geliştirilmesi için yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Abrams, L. ve Curran, L. (2009). “And You’re Telling Me Not to Stress?” a Grounded Theory Study of Postpartum Depression Symptoms among Low-Income Mothers. *Psychology Of Women Quarterly*, 33(3), 351-362. <https://doi.org/10.1177/036168430903300309>
- Ahmad, A. (2008). Job, Family and Individual Factors as Predictors of Work-Family Conflict, *The Journal of Human Resource and Adult Learning*, 4 (1).
- Akçınar, B. (2020). *Ebeveynlik Davranışları ve Çocukların Sosyal-Davranışsal Gelişiminde İş-Aile Çatışmasının Rolü* (Proje No. 118K170). TÜBİTAK.
- Akhtar-Danesh, N. ve Landeen, J. (2007). Relation between depression and sociodemographic factors. *International Journal of Mental Health Systems*, 1(1). <https://doi.org/10.1186/1752-4458-1-4>
- Allen, T. D., Herst, D. E., Bruck, C. S. ve Sutton, M. (2000). Consequences associated with work-to-family conflict: A review and agenda for future

- research. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5(2), 278-308. <https://doi.org/10.1037/1076-8998.5.2.278>
- Almeida, M., Shrestha, A., Stojanac, D. ve Miller, L. (2020). The impact of the COVID-19 pandemic on women's mental health. *Archives Of Women's Mental Health*, 23(6), 741-748. <https://doi.org/10.1007/s00737-020-01092-2>
- Anderson, S. E., Coffey, B. S. ve Byerly, R. T. (2002). Formal organizational initiatives and informal workplace practices: Links to work-family conflict and job-related outcomes. *Journal of Management*, 28(6), 787-810. <https://doi.org/10.1177/014920630202800605>
- APA. (2013). *DSM-5 tanı ölçütleri başvuru el kitabı*. Ankara: Hekimler Yayın Birliği Yayıncılık.
- Arikan, G., Üstündağ-Budak, A. M., Akgün, E., Mikolajczak, M. ve Roskam, I. (2020). Validation of the Turkish version of the Parental Burnout Assessment (ABT). *New Directions for Child and Adolescent Development*, 2020(174), 15-32. <https://doi.org/10.1002/cad.20375>
- Arntz, M., Ben Yahmed, S. ve Berlingieri, F. (2020). Working from Home and COVID-19: The Chances and Risks for Gender Gaps. *Inter Economics*, 55(6), 381-386. <https://doi.org/10.1007/s10272-020-0938-5>
- Aunola, K., Sorkkila, M. ve Tolvanen, A. (2020). Validity of the Finnish version of the Parental Burnout Assessment (ABT). *Scandinavian Journal of Psychology*, 61(5), 714-722. <https://doi.org/10.1111/sjop.12654>
- Aycan, Z. ve Eskin, M. (2005). Relative Contributions of Childcare, Spousal Support, and Organizational Support in Reducing Work-Family Conflict for Men and Women: The Case of Turkey. *Sex Roles*, 53(7), 453-471. <https://doi.org/10.1007/s11199-005-7134-8>
- Bayazıt, M. ve Türetgen İ. Ö. (2021). *COVID-19 Pandemisinin Gölgesinde Mecburi Evden Çalışma Düzeninin Çalışanların İş-Ev Çatışmaları ve Sağlıklarına Etkisi: Boylamsal Bir Araştırma*. (Proje No. 120K365). TÜBİTAK. Tubitak.gov.tr sitesinden 31 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.
- Brownson, K. (2004). The benefits of a work-at-home program. *The Health Care Manager*, 23(2), 141-144. <https://doi.org/10.1097/00126450-200404000-00007>
- Bucciarelli, V., Nasi, M., Bianco, F., Seferovic, J., Ivkovic, V., Gallina, S. ve Mattioli, A. (2021). Depression pandemic and cardiovascular risk in the COVID-19 era and long COVID syndrome: gender makes a difference. *Trends In Cardiovascular Medicine*. <https://doi.org/10.1016/j.tcm.2021.09.009>
- Busby, D. M., Crane, D. R., Larson, J. H. ve Christensen, C. (1995). A revision of the Dyadic Adjustment Scale for use with distressed and

- nondistressed couples: Construct hierarchy and multidimensional scales. *Journal of Marital and Family Therapy*, 21(3), 289-308. <https://doi.org/10.1111/j.1752-0606.1995.tb00163.x>
- Busch, M. A., Maske, U. E., Ryl, L., Schlack, R. ve Hapke, U. (2013). Prävalenz von depressiver Symptomatik und diagnostizierter Depression bei Erwachsenen in Deutschland: Ergebnisse der Studie zur Gesundheit Erwachsener in Deutschland In *Bundesgesundheitsblatt, Gesundheitsforschung, Gesundheitsschutz*, 56(5). <https://doi.org/10.1007/s00103-013-1688-3>
- Buzzanell, P. M. (2004). *Gender in applied communication contexts*. Thousand Oaks, California: Sage Publ.
- Byrne, B. M. (2016). *Structural Equation Modelling with AMOS: Basic Concepts, Applications, and Programming* (3rd ed.). New York: Routledge.
- Caetano, R., Vaeth, P., Mills, B. ve Canino, G. (2016). Employment Status, Depression, Drinking, and Alcohol Use Disorder in Puerto Rico. *Alcoholism: Clinical And Experimental Research*, 40(4), 806-815. <https://doi.org/10.1111/acer.13020>
- Cirhinlioglu, Z., Tepe, Y. K. ve Cirhinlioglu, F. G. (2016). The Relationship between Personality Traits and Marital Quality in Married Couples in Turkey. *The Anthropologist*, 25(1), 34-44. <https://doi.org/10.1080/09720073.2016.11892086>
- Coronavirus. (2021). https://www.who.int/health-topics/coronavirus#tab=tab_3 sitesinden 27 Ekim 2021 tarihinde alınmıştır.
- Creedy, D. K., Sidebotham, M., Gamble, J., Pallant, J. ve Fenwick, J. (2017). Prevalence of burnout, depression, anxiety and stress in Australian midwives: A cross-sectional survey. *BMC Pregnancy and Childbirth*, 17 (1), 13. <https://doi.org/10.1186/s12884-016-1212-5>
- Crosbie, T. ve Moore, J. (2004). Work-life Balance and Working from Home. *Social Policy and Society*, 3(3), 223-233. <https://doi.org/10.1017/S1474746404001733>
- Çiçek, B. ve Almalı, V. (2020). COVID-19 pandemisi sürecinde kaygı öz-yeterlilik ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişki: özel sektör ve kamu çalışanları karşılaştırması. *Turkish Studies*, 15(4), 241-260.
- Darcy, C. ve McCarthy, A. (2007). Work-family conflict. *Journal of European Industrial Training*, 31(7), 530-549. <https://doi.org/10.1108/03090590710820042>
- Daza, P., Novy, D. M., Stanley, M. A. ve Averill, P. (2002). The Depression Anxiety Stress Scale-21: Spanish translation and validation with a Hispanic sample. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 24(3), 195-205. <https://doi.org/10.1023/A:1016014818163>

- Dehle, C., Larsen, D. ve Landers, J. (2001). Social Support in Marriage. *The American Journal Of Family Therapy*, 29(4), 307-324. <https://doi.org/10.1080/01926180126500>
- Dougé, N., Lehman, E. ve McCall-Hosenfeld, J. (2014). Social Support and Employment Status Modify the Effect of Intimate Partner Violence on Depression Symptom Severity in Women: Results from the 2006 Behavioral Risk Factor Surveillance System Survey. *Women's Health Issues*, 24(4). <https://doi.org/10.1016/j.whi.2014.03.006>
- Du Prel, J. B. ve Peter, R. (2015). Work-family conflict as a mediator in the association between work stress and depressive symptoms: Cross-sectional evidence from the German lidA-cohort study. *International Archives of Occupational and Environmental Health*, 88(3), 359-368. <https://doi.org/10.1007/s00420-014-0967-0>
- Edhborg, M., Matthiesen, A., Lundh, W. ve Widström, A. (2005). Some early indicators for depressive symptoms and bonding 2 months postpartum - a study of new mothers and fathers. *Archives Of Women's Mental Health*, 8(4), 221-231. <https://doi.org/10.1007/s00737-005-0097-5>
- Evenson, R. J. ve Simon, R. W. (2005). Clarifying the relationship between parenthood and depression. *Journal of Health and Social Behavior*, 46(4). <https://doi.org/10.1177/002214650504600403>
- Farré, L., Fawaz, Y., Gonzalez, L. ve Graves, J. (2020). *How the COVID-19 Lockdown Affected Gender Inequality in Paid and Unpaid Work in Spain*. IZA Discussion Papers 13434, Institute of Labor Economics (IZA).
- Fowers, B. J. (1991). His and her marriage: A multivariate study of gender and marital satisfaction. *In Sex Roles*, 24(3), 209-221. <https://doi.org/10.1007/BF00288892>
- Frone, M. R., Russell, M. ve Cooper, M. L. (1992). Antecedents and outcomes of work-family conflict: Testing a model of the work-family interface. *Journal of Applied Psychology*, 77(1), 65-78. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.77.1.65>
- Gager, C. ve Sanchez, L. (2003). Two as One? *Journal Of Family Issues*, 24(1), 21-50. <https://doi.org/10.1177%2F0192513X02238519>
- Gaudecker H.M., Radost H., Lena J., Bettina S. ve Christian Z. (2020). Labour Supply in the Early Stages of the COVID-19 Pandemic: Empirical Evidence on Hours, Home Office, and Expectations. *IZA Discussion Papers 13158*, Institute of Labor Economics (IZA).
- Gencer, N. (2020). Covid-19 Sürecinde Yaşlı Olmak: 65 Yaş ve Üstü Vatandaşlar için Uygulanan Sokağa Çıkma Yasağı Üzerine Değerlendirmeler ve Manevi Sosyal Hizmet, *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 35-42.

- Grandey, A. A. ve Cropanzano, R. (1999). The Conservation of Resources Model Applied to Work-Family Conflict and Strain. *Journal of Vocational Behavior*, 54(2), 350-370. <https://doi.org/10.1006/jvbe.1998.1666>
- Greenhaus, J. H. ve Beutell, N. J. (1985). Sources of Conflict between Work and Family Roles. *The Academy of Management Review*, 10(1), 76. <https://doi.org/10.2307/258214>
- Gündoğdu, A. (2007). *Relationship Between Self-Construals And Marital Quality* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Hao, J., Wang, J., Liu, L., Wu, W. ve Wu, H. (2016). Perceived Organizational Support Impacts on the Associations of Work-Family Conflict or Family-Work Conflict with Depressive Symptoms among Chinese Doctors. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 13(3), 326-339. <https://doi.org/10.3390/ijerph13030326>
- Henry, J. D. ve Crawford, J. R. (2005). The short-form version of the Depression Anxiety Stress Scales (DASS-21): Construct validity and normative data in a large non-clinical sample. *The British Journal of Clinical Psychology*, 44(2), 227-239. <https://doi.org/10.1348/014466505X29657>
- Henry, N. J. M., Berg, C. A., Smith, T. W. ve Florsheim, P. (2007). Positive and negative characteristics of marital interaction and their association with marital satisfaction in middle-aged and older couples. *Psychology and Aging*, 22(3), 428-441. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.22.3.428>
- Higgins, C. A., Duxbury, L. E. ve Irving, R. H. (1992). Work-family conflict in the dual-career family. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 51(1), 51-75. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(92\)90004-Q](https://doi.org/10.1016/0749-5978(92)90004-Q)
- Hubert, S. ve Aujoulat, I. (2018). Parental Burnout: When Exhausted Mothers Open Up. *Frontiers in Psychology*, 9, 1021. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01021>
- Islam, M. ve Adnan, R. (2017). Socio-Demographic Factors and Their Correlation with the Severity of Major Depressive Disorder: A Population Based Study. *World Journal Of Neuroscience*, 07(02), 193-202. <https://doi.org/10.4236/wjns.2017.72014>
- James, S. L., Abate, D., Abate, K. H., Abay, S. M., Abbafati, C., Abbasi, N. ve Murray, C. J. L. (2018). Global, regional, and national incidence, prevalence, and years lived with disability for 354 diseases and injuries for 195 countries and territories, 1990-2017: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2017. *The Lancet*, 392(10159), 1789-1858. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(18\)32279-7](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(18)32279-7)
- Jeon, L., Buettner, C. K. ve Grant, A. A. (2018). Early Childhood Teachers' Psychological Well-Being: Exploring Potential Predictors of

- Depression, Stress, and Emotional Exhaustion. *Early Education and Development*, 29(1), 53-69. <https://doi.org/10.1080/10409289.2017.1341806>
- Johnson, M. ve Anderson, J. (2012). The Longitudinal Association of Marital Confidence, Time Spent Together, and Marital Satisfaction. *Family Process*, 52(2), 244-256. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.2012.01417.x>
- Karaköse, S. ve Akçınar, B. (2021). COVID-19 Kapsamında Belirlenen Öncüleyici Sağlık Davranışları ile İlgili Faktörler. *Nesne*, 9(21), 619-636. DOI: 10.7816/nesne-09-21-09
- Kaya, Y. ve Akın, R. (2021). COVID-19 ile Yaşanan Sosyal İzolasyonun Aile ve Evlilik Yaşamına Yansımaları: Fenomenolojik Bir Çalışma. *Turkish Journal Of Family Medicine And Primary Care*, 15(3), 510-520. <https://doi.org/10.21763/tjfm.932521>
- Kaygısız, A. ve Alkın, T. (1999). Konversiyon bozukluğundaki ruhsal bozukluk eş tanılarının değişkenlerle ilişkisi, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 10(1), 40-49.
- Kendler, K. S., Kuhn, J. ve Prescott, C. A. (2004). The interrelationship of neuroticism, sex, and stressful life events in the prediction of episodes of major depression. *The American Journal of Psychiatry*, 161(4), 631-636. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.161.4.631>
- Kendrick, H. M. ve Drentea, P. (2016). *Marital Adjustment*. University of Alabama at Birmingham; USA.
- Kessler, R. (2003). Epidemiology of women and depression. *Journal of Affective Disorders*, 74(1), 5-13. [https://doi.org/10.1016/S0165-0327\(02\)00426-3](https://doi.org/10.1016/S0165-0327(02)00426-3)
- Kinderman, P. (2005). A Psychological Model of Mental Disorder. *Harvard Review Of Psychiatry*, 13(4), 206-217. <https://doi.org/10.1080/10673220500243349>
- Kinderman, P., Schwannauer, M., Pontin, E. ve Tai, S. (2013). Psychological processes mediate the impact of familial risk, social circumstances and life events on mental health. *PloS One*, 8(10). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0076564>
- Kockler, M. ve Heun, R. (2002). Gender differences of depressive symptoms in depressed and nondepressed elderly persons. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 17(1), 65-72. <https://doi.org/10.1002/gps.521>
- Lebert-Charron, A., Dorard, G., Boujut, E. ve Wendland, J. (2018). Maternal Burnout Syndrome: Contextual and Psychological Associated Factors. *Frontiers in Psychology*, 9, 885. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00885>

- Lim, G. Y., Tam, W. W., Lu, Y., Ho, C. S., Zhang, M. W. ve Ho, R. C. (2018). Prevalence of Depression in the Community from 30 Countries between 1994 and 2014. *Scientific Reports*, 8(1), 2861. <https://doi.org/10.1038/s41598-018-21243-x>
- Lovibond, P. F. ve Lovibond, S. H. (1995). The structure of negative emotional states: Comparison of the Depression Anxiety Stress Scales (DASS) with the Beck Depression and Anxiety Inventories. *Behaviour Research and Therapy*, 33(3), 335-343. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(94\)00075-U](https://doi.org/10.1016/0005-7967(94)00075-U)
- Mackinnon, S. P., Sherry, S. B., Antony, M. M., Stewart, S. H., Sherry, D. L. ve Hartling, N. (2012). Caught in a bad romance: Perfectionism, conflict, and depression in romantic relationships. *Journal of Family Psychology: JFP: Journal of the Division of Family Psychology of the American Psychological Association*, 26(2), 215-225. <https://doi.org/10.1037/a0027402>
- McTernan, W. P., Dollard, M. F., Tuckey, M. R. ve Vandenberg, R. J. (2016). Enhanced Co-Worker Social Support in Isolated Work Groups and Its Mitigating Role on the Work-Family Conflict-Depression Loss Spiral. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 13(4), 382. <https://doi.org/10.3390/ijerph13040382>
- Mesmer-Magnus, J. R. ve Viswesvaran, C. (2005). Convergence between measures of work-to-family and family-to-work conflict: A meta-analytic examination. *Journal of Vocational Behavior*, 67(2), 215-232. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2004.05.004>
- Mikolajczak, M., Brianda, M. E., Avalosse, H. ve Roskam, I. (2018). Consequences of parental burnout: Its specific effect on child neglect and violence. *Child Abuse & Neglect*, 80, 134-145. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2018.03.025>
- Miller, J. R. (2003). *Encyclopedia of human ecology*. Santa Barbara, Calif., Oxford: ABC-CLIO.
- Miller, L. J. (2002). Postpartum depression. *JAMA*, 287(6), 762-765. <https://doi.org/10.1001/jama.287.6.762>
- Moscato, B. S., Russell, M., Zielezny, M., Bromet, E., Egri, G., Mudar, P. ve Marshall, J. R. (1997). Gender differences in the relation between depressive symptoms and alcohol problems: A longitudinal perspective. *American Journal of Epidemiology*, 146(11), 966-974. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.aje.a009224>
- Muhtz, C., Zyriax, B.-C., Klähn, T., Windler, E. ve Otte, C. (2009). Depressive symptoms and metabolic risk: Effects of cortisol and gender. *Psychoneuroendocrinology*, 34(7), 1004-1011. <https://doi.org/10.1016/j.psyneuen.2009.01.016>

- Netemeyer, R. G., Boles, J. S. ve McMurrian, R. (1996). Development and validation of work-family conflict and family-work conflict scales. *Journal of Applied Psychology*, 81(4), 400-410. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.81.4.400>
- Noble, R. E. (2005). Depression in women. *Metabolism: Clinical and Experimental*, 54(5), 49-52. <https://doi.org/10.1016/j.metabol.2005.01.014>
- Nolen-Hoeksema, S. ve Hilt, L. M. (2009). Gender differences in depression. In I. H. Gotlib & C. L. Hammen (Eds.), *Handbook of depression* (pp. 386-404). The Guilford Press.
- Obidoa, C., Reeves, D., Warren, N., Reisine, S. ve Cherniack, M. (2011). Depression and work family conflict among corrections officers. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 53(11), 1294-1301. <https://doi.org/10.1097/JOM.0b013e3182307888>
- Özgür, G., Atan, S. ve Ardahan, M. (2012). Postpartum depression among working and non-working women in Denizli Turkey, *Healthmed*, 6(6), 2038-2046.
- Perren, S., Wyl, A. von, Bürgin, D., Simoni, H. ve Klitzing, K. von (2005). Depressive symptoms and psychosocial stress across the transition to parenthood: Associations with parental psychopathology and child difficulty. *Journal of Psychosomatic Obstetrics and Gynaecology*, 26(3), 173-183. <https://doi.org/10.1080/01674820400028407>
- Pietromonaco, P. R. ve Overall, N. C. (2020). Applying relationship science to evaluate how the COVID-19 pandemic may impact couples' relationships. *The American Psychologist*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1037/amp0000714>
- Proulx, C. M., Helms, H. M. ve Buehler, C. (2007). Marital Quality ve Personal Well-Being: A Meta-Analysis. *Journal of Marriage and Family*, 69(3), 576-593. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2007.00393.x>
- Revati R. D. ve Yogesh A. J. (2012). Mental Health and Depression among Working and Non-Working Women. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 2(8).
- Rhee, S. J., Kim, E. Y., Kim, S. H., Lee, H. J., Kim, B., Ha, K. ve Ahn, Y. M. (2014). Subjective depressive symptoms and metabolic syndrome among the general population. *Progress in Neuro-Psychopharmacology & Biological Psychiatry*, 54, 223-230. <https://doi.org/10.1016/j.pnpbp.2014.06.006>
- Rich-Edwards, J. W., Kleinman, K., Abrams, A., Harlow, B. L., McLaughlin, T. J., Joffe, H. ve Gillman, M. W. (2006). Sociodemographic predictors of antenatal and postpartum depressive symptoms among women in

- a medical group practice. *Journal of epidemiology and community health*, 60(3), 221-227. <https://doi.org/10.1136/jech.2005.039370>
- Roehling, R., Moen, R. ve Batt, R. (2003). *It's about time: Couples and caregivers: Spillover*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Romanoski, A. J., Folstein, M. F., Nestadt, G., Chahal, R., Merchant, A., Brown, C. H. ve McHugh, P. R. (1992). The epidemiology of psychiatrist-ascertained depression and DSM-III depressive disorders. Results from the Eastern Baltimore Mental Health Survey Clinical Reappraisal. *Psychological Medicine*, 22(3), 629-655. <https://doi.org/10.1017/S0033291700038095>
- Roskam, I., Raes, M.E. ve Mikolajczak, M. (2017). Exhausted Parents: Development and Preliminary Validation of the Parental Burnout Inventory. *Frontiers in Psychology*, 8, 163. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.00163>
- Roskam, I., Brianda, M. ve Mikolajczak, M. (2018). A Step Forward in the Conceptualization and Measurement of Parental Burnout: The Parental Burnout Assessment (PBA). *Frontiers In Psychology*, 9, 758. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00758>
- Russell-Chapin, L., Chapin, T. ve Sattler, L. (2001). The Relationship of Conflict Resolution Styles and Certain Marital Satisfaction Factors to Marital Distress. *The Family Journal*, 9(3), 259-264. <https://doi.org/10.1177/1066480701093004>
- Santa Maria, A., Wörfel, F., Wolter, C., Gusy, B., Rotter, M., Stark, S. ve Renneberg, B. (2018). The Role of Job Demands and Job Resources in the Development of Emotional Exhaustion, Depression, and Anxiety Among Police Officers. *Police Quarterly*, 21(1), 109-134. <https://doi.org/10.1177/109861111774395>
- Santrock, J. W. (2015). *Yaşam boyu gelişim*. On üçüncü basımdan çeviri. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Sariarslan, H. A., Gulhan, Y. B., Unalan, D., Basturk, M. ve Delibas, S. (2015). The relationship of sleep problems to life quality and depression. *Neurosciences (Riyadh, Saudi Arabia)*, 20(3), 236-242. <https://doi.org/10.17712/nsj.2015.3.20150157>
- Sareen, J., Afifi, T., McMillan, K. ve Asmundson, G. (2011). Relationship Between Household Income and Mental Disorders. *Archives Of General Psychiatry*, 68(4), 419. doi: 10.1001/archgenpsychiatry.2011.15
- Segre, L. S., O'Hara, M. W., Arndt, S. ve Stuart, S. (2007). The prevalence of postpartum depression: The relative significance of three social status indices. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 42(4), 316-321. <https://doi.org/10.1007/s00127-007-0168-1>

- Serhan, N., Ege, E., Ayrancı, U. ve Kosgeroglu, N. (2012). Prevalence of post-partum depression in mothers and fathers and its correlates. *Journal Of Clinical Nursing*, 22(1-2), 279-284. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2702.2012.04281.x>
- Serin, N. B., Serin, O. ve Özbaş, L. F. (2010). Predicting university students' life satisfaction by their anxiety and depression level. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 9, 579-582. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.12.200>
- Spanier, G. B. (1976). Measuring Dyadic Adjustment: New Scales for Assessing the Quality of Marriage and Similar Dyads. *Journal of Marriage and the Family*, 38(1), 15. <https://doi.org/10.2307/350547>
- St John, P. D. ve Montgomery, P. R. (2009). Marital status, partner satisfaction, and depressive symptoms in older men and women. *Canadian Journal of Psychiatry. Revue Canadienne De Psychiatrie*, 54(7), 487-492. <https://doi.org/10.1177/070674370905400710>
- Stănculescu, E., Roskam, I., Mikolajczak, M., Muntean, A. ve Gurza, A. (2020). Parental burnout in Romania: Validity of the Romanian version of the parental burnout assessment (ABT-RO). *New Directions for Child and Adolescent Development*, 2020(174), 119-136. <https://doi.org/10.1002/cad.20384>
- Sullivan, C. (2000). Space and the intersection of work and family in homeworking households. *Community, Work & Family*, 3(2), 185-204. <https://doi.org/10.1080/713658903>
- Susi, S., Kumar, K. R. ve Jothikumar, R. (2019). Work-Family Conflict and Depression Among Women Working Professionals. *Journal of Computational and Theoretical Nanoscience*, 16(2), 745-747. <https://doi.org/10.1166/jctn.2019.7802>
- Szczygiel, D., Sekulowicz, M., Kwiatkowski, P., Roskam, I. ve Mikolajczak, M. (2020). Validation of the Polish version of the Parental Burnout Assessment (PBA). *New Directions For Child And Adolescent Development*, 2020(174), 137-158. <https://doi.org/10.1002/cad.20385>
- Tavakol, M. ve Dennick, R. (2011). Making sense of Cronbach's alpha. *International Journal of Medical Education*, 2, 53-55. <https://doi.org/10.5116/ijme.4dfb.8dfd>
- Vignola, R. C. B. ve Tucci, A. M. (2014). Adaptation and validation of the depression, anxiety and stress scale (DASS) to Brazilian Portuguese. *Journal of Affective Disorders*, 155, 104-109. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2013.10.031>
- Westdahl, C., Milan, S., Magriples, U., Kershaw, T. S., Rising, S. S. ve Ickovics, J. R. (2007). Social support and social conflict as predictors

- of prenatal depression. *Obstetrics and Gynecology*, 110(1), 134-140. <https://doi.org/10.1097/01.AOG.0000265352.61822.1b>
- Whisman, M. A. (2001). The association between depression and marital dissatisfaction, *Journal of Social and Personal Relationships*. 3-24. <https://doi.org/10.1037/10350-001>
- Whisman, M. A. (2007). Marital distress and DSM-IV psychiatric disorders in a population-based national survey. *Journal of Abnormal Psychology*, 116(3), 638-643. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.116.3.638>
- White, M., Hill, S., McGovern, P., Mills, C. ve Smeaton, D. (2003). 'High-performance' Management Practices, Working Hours and Work-Life Balance. *British Journal of Industrial Relations*, 41(2), 175-195. <https://doi.org/10.1111/1467-8543.00268>
- Wolanin, A., Hong, E., Marks, D., Panchoo, K. ve Gross, M. (2016). Prevalence of clinically elevated depressive symptoms in college athletes and differences by gender and sport. *British Journal of Sports Medicine*, 50(3), 167-171. <https://doi.org/10.1136/bjsports-2015-095756>
- Wood, A. M., Boyce, C. J., Moore, S. C. ve Brown, G. D. A. (2012). An evolutionary based social rank explanation of why low income predicts mental distress: A 17 year cohort study of 30,000 people. *Journal of Affective Disorders*, 136(3), 882-888.
- Wu, M., Chang, C.C. ve Zhuang, W.L. (2010). Relationships of work-family conflict with business and marriage outcomes in Taiwanese copreneurial women. *The International Journal of Human Resource Management*, 21(5), 742-753. <https://doi.org/10.1080/09585191003658912>
- Yılmaz, Ö., Boz, H. ve Arslan, A. (2017). Depresyon Anksiyete Stres Ölçeğinin (Dass 21) Türkçe Kısa Formunun Geçerlilik-Güvenilirlik Çalışması, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 78-91.
- Zhang, H. (2020). The Influence of the Ongoing COVID-19 Pandemic on Family Violence in China. *Journal Of Family Violence*. <https://doi.org/10.1007/s10896-020-00196-8>

Child Marriages: The Role of Twitter on the Child Marriages Problem in Turkey*

Çocuk Evlilikleri: Türkiye’de Twitter’in Çocuk Evlilikleri Sorunu Üzerindeki Rolü

Dr. Öğr. Ü. Esra Bayhantopçu**

Abstract

Child marriage is one of the major human rights problems in the world. Media is one of the most important tools to deal with this problem. This study intends to analyze the current portrayal of the child marriage problem on Twitter and examine the role of social media on this problem in Turkey. The presentation of the child marriage problem on Twitter is analyzed by examining the Twitter posts of 14 different accounts from the representatives of 4 different groups (5 newspapers, 3 government agencies 3 women’s rights defenders, 3 NGOs working on children) for 5 different child marriage cases that occurred in Turkey. The sample is determined by using the purposive sampling method. Van Dijk’s (1983) critical content and discourse analysis method is used for data analysis. 684 tweets for each case in the sample, shared on the day the cases happened and the following 8 days, were analyzed. According to the findings, the problem of child marriage in Turkey is not represented adequately on Twitter and the problem is not highlighted by the relevant groups. Despite the potential of social media to make the problem more visible, it has been observed that Twitter is not being used effectively to eliminate the child marriage problem in Turkey.

Keywords: Child Marriages, Social Media, Twitter, Gender, Media Analysis, Women’s Studies.

* Bu makale, TÜBİTAK 2214-B bursu ile desteklenmiş, Galatasaray Üniversitesi Medya ve İletişim Çalışmaları ile Panthéon Sorbonne Paris 1 Üniversitesi Siyaset Bilimi çift diploma doktora programında, 2017 yılında sunulan doktora tezinden üretilmiştir. Kısa özeti, 2019 yılında ABD Uluslararası Sanat, Eğitim ve Sosyal Bilimler Konferansı - ICAES’de sunulmuştur.

** İstinye Üniversitesi İstanbul, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, İletişim Fakültesi. ORCID: 0000-0001-6680-8414

■ **Başvuru:** 27.09.2021

■ **Kabul:** 11.11.2021

■ **DOI:** 10.21798/kadem.2022.57

This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Cite this article as: Bayhantopçu, E. (2021). Child Marriages: The Role of Twitter on the Child Marriages Problem in Turkey, *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2: 191-218.

Öz

Çocuk evlilikleri, insan haklarına ilişkin dünyamızın önemli sorunlarından biridir. Medya ise bu sorunla mücadele etmenin en önemli araçlarından biridir. Bu çalışma, Twitter'daki çocuk evlilik sorununun ele alınmış biçimini analiz etmeyi ve sosyal medyanın Türkiye'deki çocuk evlilikleri sorunu üzerindeki rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, çocuk evlilikleri sorununun Twitter'da temsil edilmesini incelemek amacıyla amaca yönelik örneklem yöntemi kullanılarak, konuyla ilgili 4 farklı gruptan 14 farklı grup temsilcisinin (5 en çok satan gazete, 3 hükümet yetkilisi, 3 kadın hakları savunucusu, 3 çocuklarla ilgili çalışan STK), Türkiye'de meydana gelen 5 farklı çocuk evliliği vakası hakkındaki tweetleri incelenmiştir. Veri analiz yöntemi olarak Van Dijk'in (1983) kritik içerik ve söylem analizi yöntemi kullanılmıştır. Örneklemdeki vakaların gerçekleştiği gün ve takip eden 8 gün boyunca paylaşılan, vakalarla ilgili 684 tweet analiz edilmiştir. Elde edilen verilere göre, çocuk evlilikleri sorunu Twitter'da yeterince temsil edilmemekte ve konu ilgili gruplarca öne çıkarılmamaktadır. Sosyal medyanın sorunu daha görünür hale getirme potansiyeline rağmen, çocuk evlilikleri sorunuyla mücadele etmek için Twitter'dan etkin bir şekilde yararlanılmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Çocuk Evlilikleri, Sosyal Medya, Twitter, Toplumsal Cinsiyet, Medya Analizi, Kadın Çalışmaları.

Genişletilmiş Özet

Amaç

Çocuk evlilikleri, insan haklarına ilişkin önemli toplumsal sorunlardan biridir. Medya ise bu sorunla mücadele etmenin en önemli araçlarından biridir. Özellikle hızla dönüşen dünyada sosyal medya gündelik yaşamların vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Günümüzde; sahip olduğu hız, çok fazla kişiye anında ulaşma kapasitesi ve gündem oluşturma gücü gibi sebeplerle sosyal medyanın toplumsal sorunları görünür kılmada etkili bir araç olarak kullanılıp kullanılmayacağı önemli bir nokta olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışma, önemli bir toplumsal sorun olan çocuk evlilikleri probleminin Twitter'da ele alınmış biçimini analiz etmeyi ve sosyal medyanın Türkiye'deki çocuk evlilikleri sorunu üzerindeki rolünü incelemeyi amaçlamaktadır.

Çalışma uygulamaya yönelik bir araştırmadır. Araştırma kapsamında öncelikle çocuk evlilikleri ve sosyal medyanın gelişimine yönelik literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra, çocuk evliliklerinin Twitter'da ne şekilde temsil edildiğini ve Twitter'ın bir sosyal medya aracı olarak sorunun çözümü için bir araç olarak kullanılıp kullanılmadığını görmek

amacıyla; amaca yönelik örneklem kullanılarak, sorunun çözüme ulaştırılmasında en çok etki sahibi olabilecek grupları temsilen 14 hesap belirlenmiştir. Bu gruplar şu şekildedir; ‘gazeteler (5 en yüksek tirajlı gazete), devlet temsilcileri (3 ilgili bakanlık), çocuklarla ilgili çalışan Sivil Toplum Kuruluşları (STK’lar) (3 farklı STK), kadın hakları savunucuları (3 farklı kadın hakları savunucusu)’. Daha sonra yine amaca yönelik örneklem kullanılarak 2014-2015 yılları arasında Türkiye’de önem arz eden çocuk evliliklerine ilişkin 5 örnek olay belirlenmiştir. Bu vakalardan ilki, Siirt’de 12 yaşında evlendirilen, 13 yaşında çocuk sahibi olan 14 yaşında ise öldürülen Kader Ertan vakasıdır. İkinci örnek olay, 13 yaşında doğum yapmak için hastaneye giden bir çocuğun, doktor tarafından yasal mercilere bildirilmesi sonucu açılan davada çocuk evliliklerine ilişkin verilen ilk resmi karara ilişkindir. Üçüncü örnek olay Türk Ceza Yasası’nın yasal olmayan evliliklerin cezalarına ilişkin maddesinin değiştirilmesine yönelik yasa tasarısına ilişkindir. Dördüncü örnek olay, elektrik borcunu ödeyemeyen bir babanın kızını bu sebeple 14 yaşında evlendirmesine ilişkin vakadır. Beşinci örnek olay ise, aile bütünlüğünü korumak amacıyla, 18 yaşın altında bir çocukla evlenmiş ve şu anda ceza evinde olan erkeklerin salınmasına ilişkin yasa tasarısı önerisi ile ilgilidir. Vakaların her birinin gerçekleştiği 1 haftalık periyod süresince ilgili olayın başladığı ilk gün baz alınarak, bu günü takip eden 8 gün boyunca, 14 hesap temsilcinin paylaştığı tüm Twitter mesajları incelenmiştir. Belirlenen tarihlerde toplamda 9.182 mesaja ulaşılmış; örneklemdaki olaylarla ilgili olan 684 tweet çalışma kapsamında detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Veri analizinde Van Dijk’in kritik içerik ve söylem analizi yöntemi (1983) temel alınmıştır; bununla birlikte Günseli Bayraktutan ve diğerlerinin (2013) Van Dijk’in söylem analizini Twitter mesajlarına uyarlayarak geliştirdikleri söylem analizi metodu kullanılmıştır. Bu çerçevede; kişi/hesap bilgisi, atılan mesaj sayısı, kelime/cümle kullanımları, sosyal medya aracının yardımcı fonksiyonlarının kullanımları, şekil/fotoğraf kullanımları gibi kriterler analiz edilmiştir.

Bulgular

Çoğunlukla, güncel haberleri takip etmek, haberlere yorum yapmak ve politik konularda tartışmalara katılmak için kullanılan Twitter, haber amaçlı kullanımının ön plana çıkması ve mesajların anında pek çok kişiye ulaşabilme özelliği sayesinde toplumsal farkındalık yaratmanın önemli araçlarından biridir. Araştırma sonuçlarına göre, çocuk evlilikleri sorununun çözümünde etkili olacak grupların başında gelen gazeteler, devlet temsilcileri, ilgili STK’lar ve kadın hakları savunucularının Twitter’ın hızlı dolaşım ve çok kişiye ulaşma özelliklerini çok sık kullanmadığı ortaya çıkmıştır.

Örneklemedeki tweetlerin %67'si gazeteler, %15'i kadın hakları savunucuları, %15'i STK'lar, %3'ü ise devlet temsilcileri tarafından atılmıştır. İlgili gruplar tarafından, mesajların hızlı bir şekilde diğer ilgili gruplara iletilmesi ya da konunun toplumun gündemine taşınmasını mümkün kılan Twitter'ın gündem oluşturma, 'mention' ve 'hashtag' özelliklerinin çok fazla kullanılmadığı, bu nedenle mesajların dolaşım oranının çok düşük olduğu ortaya çıkmıştır.

Paylaşımlar söylemsel olarak analiz edildiğinde, tweetleri şu şekilde sınıflandırmak mümkündür: 'Duyuru amaçlı tweetler', 'Güncel haber paylaşma amaçlı tweetler', 'Farkındalık yaratma amaçlı tweetler', 'Aktivizmi teşvik eden tweetler' ve 'İlgili otoriteleri eleştiren tweetler'.

Örneklem içinde çoğunlukla haber hakkında bilgi vermeye ya da duyuru yapmaya yönelik paylaşımlar bulunmaktadır. Özellikle gazetelerin, çocuk evlilikleri haberlerini cinayet ya da üzücü hayat hikâyeleri olarak aktardığı görülmüştür. STK ve kadın hakları savunucularının daha çok farkındalık yaratma ve bu konudaki aktivizmi teşvik etme amaçlı paylaşımlarda bulunduğu; bununla birlikte kadın hakları savunucularının paylaşımlarının çoğunun ilgili otoritelerin konuya duyarsızlığını suçlayacağı ifadeler taşıdığı görülmüştür.

Aktivizm amaçlı gönderilen paylaşımlar dışında, örneklemedeki hiç bir paylaşım sorunun çözümü için toplumun desteğini almaya yönelik değildir. Tweetlerde, sorununun sebeplerine yönelik bilgilendirmenin olmadığı, herhangi bir çözüm önerisi sunulmadığı görülmüştür. Sadece bir STK'nın konuyla ilgili farkındalık yaratmak için çocuk evliliği yaşayan iki kadının düşüncelerini aktardığı ve konuyla ilgili farkındalık yaratmaya çalıştığı görülmüştür. Kelime kullanımlarına bakıldığında, gazetelerin durumu daha çok normalleştiren 'çocuk gelin', 'çocuk evliliği', 'erken evlilik', bazı haberlerde ise 'çocuk istismarı' gibi ifadelerle aktardığı; STK ve kadın hakları savunucularının ise, konunun ciddiyetini daha çok açığa çıkaran 'pedofili', 'suç', 'tecavüz' gibi kelimeleri tercih ettiği görülmüştür. Sonuç olarak çalışma kapsamında; çocuk yaşta evlilik sorunuyla mücadele etmede Twitter'ın etkin bir araç olarak kullanılmadığı ortaya çıkmıştır.

Sınırlılıklar

Araştırmanın 2014-2015 yılları arasında gerçekleşmiş amaca uygun yöntemle belirlenmiş çocuk evliliklerine ilişkin olayları kapsamı araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Sosyal medyanın toplumsal sorunlar üzerindeki rolünün ortaya çıkarılması için farklı toplumsal sorunların farklı sosyal medya araçlarında ne şekilde yer aldığını analiz eden daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır.

Öneriler

Yasa ve yönetmeliklerin caydırıcı hale getirilmesi, ilgili mevzuatların birbiriyle uyumlu bir şekilde düzenlenmesi, ekonomik yetersizliklerin giderilmesi, özellikle kız çocuklarının eğitim olanaklarının artırılması, konuyla ilgili toplumsal farkındalığın artırılması gibi toplumda cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına hizmet edecek ve aynı zamanda çocuk evliliklerini önleyecek temel önlemlerin yanı sıra, sorunun çözümü için Medya, Devlet, STK'lar ve diğer ilgili aktörler birlikte çalışmalı ve sorunu gündeme taşımalıdır. Bu noktada; gerek sahip olduğu hız gerek pek çok kişiye ulaşarak, etkileşim yaratma gücü açısından sosyal medya araçlarının kullanılması ve bu yolla toplumda farkındalık yaratılması önem taşımaktadır. İlgili gruplar, konuyu gerek attıkları mesaj sayısını gerekse mesajların dolaşım oranını artırarak gündemde tutmalıdır. Bununla birlikte ilgili otoriteler, var olan söylem tarzlarını değiştirerek, sorunu normalleştiren genel geçer kelimeler yerine, sorununun önemini ortaya çıkaran ve yapıcı çözümler getiren bir dil kullanımını tercih edebilir. Buna ilaveten, ilgili gruplar ortaklıklar kurmalı ve yeni projeler gerçekleştirmeli, bunun içinse sosyal medyanın etkileşim yaratma özelliğinden yararlanılmalıdır. Bununla birlikte, akademik çalışmalar çerçevesinde, sorunun başka örnek vakalar ve temsilcileri de içine alacak şekilde araştırılması önem arz etmektedir.

Özgün Değer

Literatürde kadın ve çocuk hakları ile Twitter'ın toplumsal sorunlar üzerindeki rolüne ilişkin çalışmalar bulunmakla birlikte, çocuk yaşta evlilik sorununun Twitter'da temsilini içerik ve söylem analizi yöntemleri ile inceleyen araştırma sayısı kısıtlıdır. Ek olarak; birden fazla çocuk yaşta evlilik vakasının tek bir araştırmada incelenmesi ve sadece gazetelerin değil konuyla ilgili diğer grupların da dahil olduğu geniş bir örnekleminin olması, çalışmanın ayırt edici özelliklerindedir. Bu nedenle çalışmanın konuya ilişkin genel çerçevede bir tablo çizmesinin yapılacak diğer benzer akademik çalışmalara referans oluşturacağı düşünülmektedir.

Introduction

“Child or early marriage is the union, whether or not official, of two persons, at least one of whom is under eighteen years of age” (UNFPA, 2014: 1). Child marriage is a global problem that cuts across religions, cultures and ethnicities. Marriage at an early age has several negative impacts on girls. They are neither physically nor emotionally ready to become wives or mothers (Flying Broom, 2012: 20). Girls forced into child marriage are deprived of being a child and its opportunities. Even though they are still children, they are defined by social customs as wives and mothers. Girl children who are forced to marriage end up taking many responsibilities even though they are not ready to do so neither physically nor mentally. Besides, they are usually deprived of education and employment rights. Apart from the negative impacts of child marriage on girls themselves, this problem also raises lots of problems for children in general, for families and the society as a whole (Mathur, Greene and Malhotra, 2003: 1). Therefore, the issue should be handled as a social problem.

Child marriages, especially for girl children, is a worldwide problem. According to the latest UNICEF Report (2014: 74) more than 700 million women worldwide were married before their eighteenth birthday. This figure constitutes 10% of the world’s population. 250 million women were married or entered into union before their fifteenth birthday. Child marriages among girls is most common in South Asia and sub-Saharan Africa. South Asia has 42% of all child marriages worldwide. One third of global child marriages take place in India. Niger has the highest rate of child marriages in the world, while Bangladesh has the highest rate of marriages involving girls under age fifteen. According to the Marriage Modeling Research of The United Nations (UN), child marriages rate among all marriages is approximately 9.6% in Turkey (UN, 2013). According to the Turkish Statistical Institute (TURKSTAT, 2020), among the 487,270 women who got married in Turkey in 2019, 13,014 were girls between ages sixteen and seventeen. And also, the child marriage rate

was 2.7% in Turkey. On the other hand, according to the results¹ of Hacettepe University's TDHS (Turkey Demographic and Health Survey) of 2018 (TDHS, 2019: 46), of women aged between twenty-five to forty-nine, 39% marry by age twenty, 21% marry by age eighteen and 4% marry before they are fifteen.

There are many reasons for child marriages such as economic insufficiency, religion, traditional beliefs, honor, low levels of education and community pressure. There are also many ways to fight this problem. Strict national laws are among the most important ways. Articles governing the legal marriage age vary from country to country. All the countries in the world have legislation for the minimum marriage age, apart from Saudi Arabia, the United Arab Emirates, Gambia, the Holy See, Palau and Sudan. According to the UN 2011 Report, in 2010, the minimum legal marriage age for women without parental consent or approval by a pertinent authority was eighteen years or higher in 158 countries. In twenty-nine countries the minimum legal marriage age for women was below eighteen. In 146 countries, girls younger than eighteen could marry with parental consent or approval by a pertinent authority and, in 52 of these countries, girls under fifteen could marry with parental consent (UN, 2011: 1). The legal marriage age is eighteen for both men and women without exception in some countries such as France, Greece, Norway, Denmark, the Russian Federation, Sweden, Switzerland, and the United Kingdom. On the other hand, even though the legal age is determined as eighteen in countries such as Italy, Germany and Netherlands, these countries can make exceptions for people to marry at sixteen. While the legal marriage age is eighteen in the United States of America, in some states girls may get married as early as thirteen with the consent of their parents (Cornell University, 2014). In Turkey, the minimum legal marriage age for girls and boys without parental consent is seventeen but they may get married legally at age sixteen with parental consent. In Afghanistan

.....

1 "The Hacettepe University survey is fielded between August-September 2018. Interviews were completed with 13,982 households and 7,345 women in 15-49 age group in 754 clusters" (TDHS, 2019: xiii).

and Andorra, girls can marry at the age of sixteen according to the national laws.

The national laws of some other countries define the minimum age for marriage differently for girls and boys. For instance, in Niger, the minimum legal marriage age is fifteen for girls and eighteen for boys. In Bolivia, girls are permitted to marry at fourteen and boys at sixteen. The legal age of marriage for girls and boys are thirteen and fifteen respectively in Iran (UN, 2013). Such laws give rise to girls and boys under the age of eighteen to get married much more easily. In Bangladesh and India, the legal marriage age is eighteen for girls and twenty-one for boys but the highest child marriage rates in the world are seen in these countries. Similarly, in Brazil, even though the legal marriage age is twenty-one both for boys and girls, the percentage of those marrying before they are eighteen is 36% (UNICEF, 2014). As the numbers indicate, although the minimum legal marriage age without parental consent is eighteen or higher, child marriage rates are quite high in these countries. Based on these data, it may be claimed that although national legislations are of great importance, they are not enough to eliminate the problem.

The second important tool in tackling the problem is through international agreements. There are several international agreements that define children as people who are under the age of eighteen and establish some precaution for eliminating child marriages such as The Convention on the Rights of the Child (OHCHR, 1979), The Universal Declaration of Human Rights (UN, 1948) and the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (OHCHR, 1979). While all of these international agreements determine that the legal marriage age should be eighteen for both girls and boys, not all countries in the world are party to them. Apart from national and international laws and agreements, media (especially social media) can be operative in creating public awareness. This study intends to analyze the role of social media in creating public awareness in Turkey on the child marriage problem.

Literature Review

Social media is a new public sphere of our contemporary world. Hence, there is an important debate in the literature on social media (Castells, 2003; Hall, 2001; Kellner, 2004; Morozov, 2012; Shoemaker and Reese, 2014; Timisi, 2003). Particularly, its potential on social change has been discussed. The Internet, which is one of the fastest spreading communication tools, adds millions of new Internet users to the world's communication network each year. It enables users to get information easily and quickly about the events happening in different parts of the world. The Internet also has made it possible for people to access all levels of information and interact with news through commenting. As the Internet removes borders, it becomes necessary to put forward the features of this technology by emphasizing its potential in terms of participation and democracy. Moreover, it is important to evaluate the impact of social media platforms on social problems.

According to Shoemaker and Reese (2014: 134) the development of media organizations on the Internet platform has extended the 20th century media's core purposes and changed the way in which people interact with media content. Receivers of this new media content can now be its producers and senders as well. Online media changes the previous receivers into potential reporters. These online reporters can redescribe the world as they have access to different sources to gather information and different ways to process, present, and deliver it. They offer more extensive and diverse content compared to conventional media producer.

According to Jim Hall (2001: 53) this interactive structure, which offers more opportunities to users, reduces the amount of control that the news producer has. Unlike the older control system, which filters the news and sets the agenda, control is now being shared with the consumer. This is what makes social media unique compared to other media forms. As a communication channel, it still delivers news to the consumers. However, the control of this channel

is increasingly removed from the hands of local politicians and big media corporations.

On the other hand, Hermida (2010: 4) claims that through filtering and selecting what news and tweets to publish, the gatekeeper role is maintained and enforced in social media. By this way, journalists adjust existing news rules when they determine if a specific tweet is newsworthy. At this point, it may be asserted that Kurt Lewin's Gatekeeping Theory (1947), which claims that information is filtered by the media before it reaches the public, and McCombs and Shaw' Agenda-Setting Theory (1972), which asserts that the prioritization of the news are set by the media, can also be applied to mainstream newspapers' posts on social media.

Therefore, it is essential to evaluate the potential of this new media form in terms of democratic participation and the rights of disadvantaged people. Information society theorist Manuel Castells (2003: 138) believes that the network society will encourage the emergence of a new type of social movement through the Internet that has a potential to contribute to the expansion of democratic participation. Also, he mentions that this new type of social movement which facilitates the collective action of values and social institutions in the twentieth century will take place much more easily and reach wider audiences through the Internet, which also makes individualized forms of collective action possible.

Timisi (2003) also argues that new technologies provide opportunities to individuals to acquire more information about political issues. She emphasizes that the Internet is at the center of democratic debates due to its feature of technological interaction. She states that, first, the Internet enables users to gain access to knowledge very easily and that it is faster than the traditional communication channels. Second, contrary to other communication tools, the Internet is not under the dominance of any authority. Governments, commercial powers, or other political authorities have no complete dominance over the Internet. The main reason behind this is that the Internet does not have a physical structure

and it is not confined to a specific time and location (Timisi, 2003: 193-194).

Critical theorist Douglas Kellner (2004) underlines the democratic potential of the Internet as well. Kellner (2004: 715-735) indicates that information technologies have become very important in the new techno-capitalist society, as creating alternative information networks constitutes the main element of information politics and a democratic media. In the age of the Internet, anyone who has a computer and a modem can participate in public discussions. Many individuals, whose voices were not heard in the public discussions through the traditional media tools have, in this new era, regained their power to participate in the democratic dialogue.

Conversely, Evgeny Morozov (2012) takes a suspicious stance towards the Internet and claims that new media opportunities can be easily transformed into surveillance tools that serve dominant regimes rather than the opposing parties. Similarly, Zuboff (2014) in her work on surveillance capitalism states that under this system, the Internet is used to undermine autonomy and to erode democracy. She (2019: 24) argues that “people rushed to the Internet expecting empowerment and the democratization of knowledge, however surveillance capitalism didn’t make it possible.” However, despite this non-democratic outlook, digital spaces still offer opportunities for democratization. It may be asserted that online media constitute a discursive system in which social issues are enacted through textual discourse (Albert and Salam, 2013: 6). They give individuals an opportunity to express themselves and create new discursive spaces.

People use the Internet for sharing ideas, activities, international developments, and news as well as for discussing political issues. The Internet gives an opportunity to people to make their voices heard globally (Consalvo, 2011: 112). Social media is of great importance in this regard. There are several definitions of and frameworks for social media. In general, it can be defined as; “a group of Internet-based applications that build on the ideological and technological foundations of Web 2.0, and that allow the creation and exchange of

User Generated Content” (Kaplan and Haenlein, 2010: 61). Different forms of social media exist, including social networking sites such as Facebook, content communities such as YouTube and micro-blogging sites such as Twitter. Social networking sites enable their users to connect with other people by creating personal profiles that provide information through audio-visual content and textual content allowing friends or other people to have access to these profiles and interact with each other (Kaplan and Haenlein, 2010: 61-63).

One of these social networking platforms, Twitter, is defined as a powerful and appealing communication platform which gives people a chance to express their ideas. Twitter entries (tweets) are limited to 280 characters. They can be made public and therefore open to a large audience. People can access other people’s entries if their accounts are public. The entries can be shared through mobile phones, PCs, websites and desktop programs and they can be distributed in real time (O’Reilly and Milstein, 2009: 7). Reaching out to other people and sharing information become very easy with the help of Twitter. Unlike Facebook or LinkedIn, where members need to approve social connections, anyone can follow anyone on Twitter, unless the owner of the account makes it private (Rouse, 2015).

According to Alexa (2016), a company that provides commercial web traffic data and analytics, Twitter is the ninth most popular web site in the world. Twitter is also one of the most important social media networking applications in Turkey. According to the Digital in 2016 Report prepared by ‘We Are Social’ digital marketing agency, by January 2016 the population of Turkey was 79.14 million. 46.28 million people were active Internet users, and 42 million people were active social media users. The number of active social media users in the total population was 53%. The annual growth in the number of active social media users was 5%. The average daily use of social media via any device was two hours and thirty-two minutes, and 77% of the users used the Internet every day. According to the report, Twitter was the fourth most active social platform with 17% in

2015 in Turkey² (Wearesocial, 2016). According to the latest report of Monitera, a social media monitoring agency, there were 9.6 million Twitter users in 2015 in Turkey. 6.2 million of these users were active users. While 53% of the Twitter users were female, 47% of them were male (Webrazzi, 2016). The high active usage rate can be interpreted as an indication that Twitter has a significant power in terms of facilitating the spread of news fast and easy. Twitter is mostly used to share news, to get information about international developments and political issues, to discuss political issues and to comment on news. In this regard, it is important to discuss whether this new discursive space has the power to generate public discussion, and thus motivate change, with regards to certain social problems.

Methodology

This study aims to analyze how the child marriage problem is presented on Twitter in Turkey by examining the tweets of some important actors. It seeks to find out the current portrayal of the issue on Twitter and examine whether social media contributes to its visibility in the public sphere.

The study adopts a qualitative approach which enables distinctive kinds of evidence and a more detailed evaluation of social phenomena. Moreover, it makes it possible to explore influences that are too complex or delicate to be captured through quantitative methodology (Boyce and Neale, 2006: 38-41). In order to evaluate the discourses of different social actors, four different groups who have the highest potential to raise awareness on the issue are determined and the important and well-known representatives of these groups are included in the sample. The tweets they posted during the related cases are examined. The purposive sampling method is used to determine these groups. The examined groups are constituted of five representatives from the top five rating national newspapers, three government agencies, three women's rights defenders

.....

² Facebook 32%, What's up 24%, Facebook Messenger 20%.

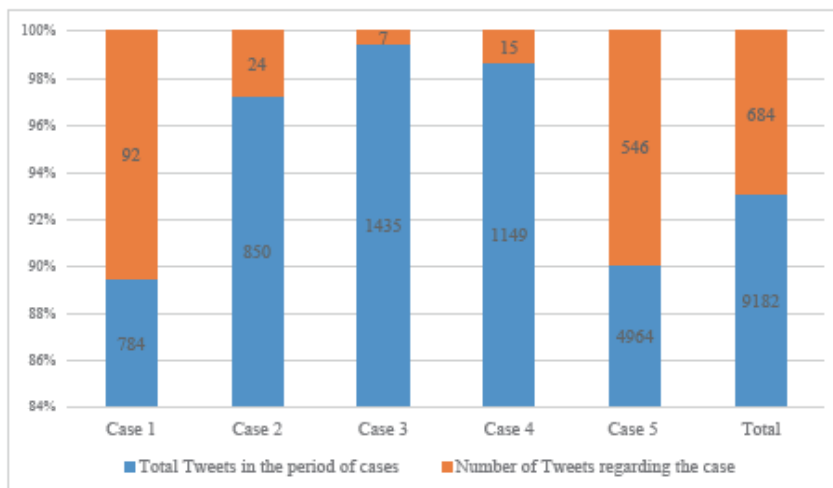
and three NGOs working on this field. Their tweets are evaluated for five cases of either child marriage or related issues that occurred in 2014 and 2015 in Turkey. Purposive sampling is also used to determine these cases, as it makes it possible to focus on significant cases that played a key role in the recent history of child marriage in Turkey (Riffe, Lacy and Fico; 2005: 100). The first case is the death of Kader Erten who was forced to marry when she was twelve years old in Siirt, a city in eastern Turkey. She had a baby when she was thirteen years old and was killed at her fourteen. The second case is significant as it prompted the first court decision in Turkey about child marriages. A girl who was forced to marry at thirteen went to a hospital to give birth to her third child. The doctor realized that she was under eighteen years and reported it to the official authorities. The ensuing legal case resulted in the acquittal of the defendants (her husband and her father) upon the the girl's statement. The third case is about a proposal to change the articles in the Turkish Criminal Law that regulate the penalties regarding illegal marriages. The fourth case is a news story about a girl whose father forced her to marriage in order to be able to pay for electricity. The fifth case is about a proposed bill to the Turkish Parliament. This bill, claiming to protect the unity of the family, would enable the release of incarcerated men who married underage girls. The tweets of selected actors (14 different representatives) are analyzed for each case. For each of the cases, the first day of the incidents are taken as the starting point and the tweets posted in the following eight days are scanned for each account. The tweets are recorded in pdf format using the Twitter interface. The Twitter interfaces for four cases were registered on August 2016. The Twitter interfaces for the fifth case were registered on December 2016. The accounts were accessed retrospectively.

TeunVan Dijk (1983)'s critical content and discourse analysis method is used for analyzing the data. The discourse analysis model of Günseli Bayraktutan et al. (2013), which is adapted from Van Dijk's discourse analysis to Twitter interfaces, was also used. The Twitter Discourse Analysis Model of Bayrakturan et al. (2013)

discusses tweets in terms of macro and microstructure. The criteria of person/account information, other information and web page criteria are examined under macro thematic structure. State description, background information, contextual information (schematic structure); active-passive sentence structure, simple or complex sentence structures (syntactic analysis); causative, functional and referential relationship (regional harmony); metaphor, meaning, connotation (word choice); images, persuasive information (rhetoric) are the criteria which are defined as microstructure (Bayraktutan et al., 2013: 186). Word choices, the frequency of posts, photographs, hashtags and mention numbers are also analyzed. 9,182 tweets were reached during the determined research period. 684 of these tweets, which are related to child marriage, children and women, are analyzed. Although there are many studies in the literature on women's rights and the role of Twitter on social problems, this study is of importance since there is a little amount of research that examines the presentation of the child marriage problem on Twitter through content and discourse analysis. In addition, the examination of more than one child marriage case, as well as conducting research with a large sample including not only newspapers but also other relevant groups, are the distinguishing features of this study.

Findings

New social media forms like Twitter ease the spreading of news and information from official and unofficial sources. They also enable users to reach a large variety of news sources by creating interaction between the news. These features of Twitter are of importance in terms of attracting people's attention to social problems. Child marriage problem is one of the important social problems of Turkey. This study examines 684 tweets that reflect the problem.

Figure 1. Tweet Rates by Cases

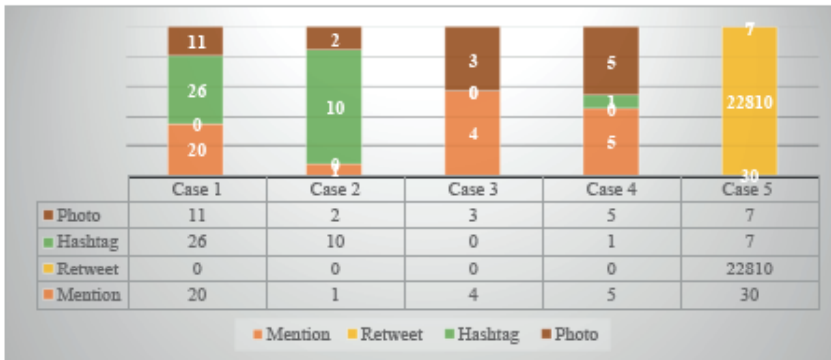
As illustrated in the graphic above, a total of 9,182 tweets are posted by the groups in the sample during the research period. 684 of these tweets are related to the problem of child marriages.

67% of these tweets were posted by newspapers, 15% were posted by women's rights defenders, 15% by NGOs and 3% by government agencies. While 138 of the tweets were related with the first four cases, the remaining 546 were posted for Case 5, which is also related to political issues as will be discussed below.

Alfred Hermida (2010: 2-5) regards micro-blogging as an awareness system, where people instantly communicate with each other, share current news and their thoughts and discuss events. It is thus one of the new forms of collective intelligence. Since many people are connected to each other, one message can reach out to many receivers. Moreover, the circulation of messages makes them more visible. O'Reilly and Milstein (2009: 47) claim that most people interact with others in their networks who defend different political ideologies. By this way, they can affect other people's point of view. Re-tweeting (reposting a tweet that was shared by another account and therefore highlighting its message) is an important medium for the circulation

of tweets. A mention is used in a tweet with the symbol '@', to address a specific user. The @ sign is a useful strategy for relating one tweet to another (Honeycutt and Herring, 2009: 1-3). It also enables communication between actors (e.g., between government agencies and citizens) and creates the opportunity to develop solutions for problems. “Hashtags are keywords to weave tweets into a conversation thread or connect them to a general topic. They are also permanent, searchable and public” (Rouse, 2015). These features enable users to follow important topics. Through them, messages are able to reach more people and can stay on the agenda. In some cases, the visibility of a case on social media triggers coverage and discussion on traditional media.

Figure 2. Mention, Retweet, Hashtag Rates

The research has found out that the circulation rate of tweets on child marriage is very low except for Case 5. For Cases 1, 2, 3 and 4, some specific hashtags were used in 29% of the posts in the total. Mentions were used in 23% of all posts. 16% of the posts included photographs.³ As for Case 5; hashtags and photos were used in 1% of the posts and mentions were used in 5.5% of the posts. On the other hand, posts were retweeted 22,810 times. If the visibility of the cases would only depend on the circulation of the posts, the visibility of Case 5 would be low however retweet rate is very high for

.....

3 Since the number of tweets for the fifth case is very high, the sample is unbalanced. For this reason, it is preferred to provide the ratios by cases.

Case 5, while there are no retweeted posts in the rest of the sample. This finding can be explained by the political dimension of the case. Since the proposed law would be a step towards normalizing child marriages, it would have a more serious impact on society. Therefore, it is possible that this case attracted more public attention.

Twitter enables the dissemination of news. Many users share and discuss news articles. In this regard, tweets can be used as a source of information and news-gathering by reporters (Morgan, Shariq and Lampe, 2013: 2). The tweet rates of newspapers in the sample are examined in this regard. Of the 8,545 tweets that were posted by the five examined newspapers during the research period, 460 were about child marriages. Although these newspapers were followed by a large number of accounts, the accounts they followed were few. They did not repost the other accounts' tweets in the sample, either. These data show that the newspapers did not use Twitter as a news source by gathering information from other users. The number of tweets posted about the cases were few. Only for the fifth case, more than one tweet was shared by the newspapers.

As for tweets by NGOs, they show that even if they are specialized in child marriages and issues related with children, these NGOs did not use Twitter frequently. The number of tweets posted by women's rights defenders on the issue were few in number as well. Even though all the women's rights defenders taking part in the sample posted a large number of tweets during the research period; among all tweets posted, the rate of those related to child marriage was 25%.

When the tweets are analyzed discursively, it is possible to group them under five headings: tweets for making an announcement, tweets for sharing current news, tweets for creating awareness, tweets for promoting activism, tweets for criticizing related authorities.

All of the newspapers in the sample share tweets with the aim of sharing news. Government agencies share tweets with the aim of sharing news, however they share tweets mostly with the aim of making an announcement about their projects.

Table 1. Tweets for Sharing Current News

No	Account	Date	Tweet
1	Newspapers	01, 16, 2014	<i>Death that shook Turkey! An investigation was launched for Kader married at 12 years of age and found shot dead in her house'.</i>
2	Government Officials	01, 14, 2014	As @ailebakanligi (The Ministry of Family) we registered the case of Kader Erten who lost her life in Siirt. http://www.aa.com.tr/tr/s/273898--bakanlik-kader-in-davasina-mudahil-oldu... ⁴

For instance, one of the tweets shared by the newspapers is shown at Table 1 (No.1). The headline highlights the issue as a case of murder, not child marriage. The exclamation mark implies that the incident (death) is shocking and unbelievable which is a sign of tacit criticism. It was stated that the child was married off at age 12 (arranged marriage). Similarly, government agencies shared information to show their sensibility about the issue (No.2).

In this respect, tendencies of the government agencies and the newspapers are similar. Like the newspapers, the number of tweets from the government agencies in the sample was small. There were only two tweets from the government agencies regarding child marriages. These tweets were posted by the Ministry of Family and Social Policies. While the Ministry was followed by 78.3K users, it followed fifty-eight accounts. The Ministry representatives rarely used Twitter features such as retweet, hashtag and mention. They did not reply to posts that mentioned their account. Observing these data, and within the scope of this research, it may be asserted that the Ministry used Twitter as a platform for announcing its activities and did not prefer to interact with stakeholders. When examined discursively, the newspapers used in their Twitter account the same headlines they used in printed issues. They did not choose to use a different discourse.

.....

4 All the tweets on the tables have been translated from Turkish to English.

NGOs and women's rights defenders also tweeted to share news; however, their tweets were mostly intended for creating awareness and promoting activism. Women's rights defenders also shared tweets that criticize related authorities. They used some denunciatory statements about government agencies, parents and the media. There are only two tweets about the life stories of women who were married at an early age. Two of the accounts did not communicate with their followers. They did not interact with other related actors either. Only one NGO interacted with its followers and used Twitter effectively by deploying mentions and hashtags.

Table 2. Tweets for Creating Awareness and Promoting Activism

No	Account	Date	Tweet
3	NGO	01, 12, 2014	WHY do we call them #CHILDBRIDES when they r raped, sold for money, human trafficking, forced marriages, tortured, abused and finally killed?
4	NGO	01, 12, 2014	#WeStartaWarAgainstPedophilia #WeStartaWarAgainstPederastic #childbride #turkey #child #KaderErten
5	Women's Rights Defenders	05, 29, 2015	Girls are sacrificed to population policies by being forced to marry and have babies. All the political parties have to make a statement immediately

For instance, Tweet number 3 was posted both in Turkish and English for creating awareness. The use of the term 'child bride' was criticized and highlighted thematically by providing the word 'child bride' in capital letters. It was stated in the same tweet that children were raped and used as sex workers under the name of 'child bride'. They asked the reader 'why do you call them as child bride?' The tone implies that society is also guilty. Tweets Number 4 and 5 can be classified under tweets for promoting activism and tweets for criticizing related authorities. For instance, Tweet Number 4 was

posted both for creating awareness and promoting activism through hashtags. Tweet Number 5 can be given as an example of tweets for criticizing related authorities. In this tweet, posted by a women's rights defender, political authorities are accused.

On the other hand, the discourse in the tweets posted by women's rights defenders was different from other posts in the sample. Women's rights defenders' tweets were sent mostly for creating awareness. They did not just share information in their tweets, they also used remarkable words to raise awareness. In most of their tweets that are included in the sample, they criticized state authorities; on the other hand, they stated that they were open to cooperation and they called the political authorities to discuss the problem and find solutions. They sent messages to political authorities by using Twitter mentions; however, none of the politicians replied to their posts. Apart from these kinds of messages, they posted tweets which proposed solutions. Different from the other tweets in the sample, there were two tweets posted by women's rights defenders about the life stories of girls who were married at an early age, so that allow the audience to empathize with them.

Conclusion

This study aimed to analyze how the child marriage problem was presented on Twitter in Turkey by examining the Twitter posts of some important actors and studying the role of Twitter in terms of making the problem visible on the public sphere.

Twitter is an effective medium to deliver messages quickly to related actors. It gives people the opportunity to produce more content and share their opinions freely. Twitter is also an important medium to draw public attention to social problems and raise awareness. Despite this power of Twitter, the study has found out that the actors related to the child marriage issue did not use Twitter effectively in raising awareness. This includes not sharing a high number of posts, not using the hashtags, not using related photographs which evoke child marriages. To raise awareness about the issue is also

possible by conveying stories about women who were married at an early age, choosing words that do not normalize the issue, and bringing the issue on the agenda. Therefore, it has been observed that the problem of child marriages was not brought on the agenda by these groups and the problem was not highlighted.

In the sample, 67% of tweets were posted by the newspapers, 15% by women's rights defenders, 15% by NGOs and 3% by government agencies. When the posts were analyzed discursively, it became possible to group them under five headings; 'tweets for making an announcement', 'tweets for sharing current news', 'tweets for creating awareness', 'tweets for promoting activism' and 'tweets for criticizing related authorities'. From the obtained data, it has been observed that all newspapers' tweets are for sharing news. Government agencies share tweets with the aim of making announcements. NGOs and women's rights defenders also share tweets for sharing news; however, their tweets are mostly posted for creating awareness and promoting activism. They also send tweets which criticize related authorities.

In many of the posts that were generated by the examined newspapers about child marriages, the news reports were presented as the news of murder or in a narrative structure which mostly focused on feelings of sadness and mercy towards the individuals in the stories. Besides, in many posts, words that normalized the issue were preferred. For instance, while the term 'child bride' was preferred in most of the posts, in some tweets, 'early marriage' and 'child abuse' were preferred. On the other hand, some NGOs and women's rights defenders referred to child marriage with such phrases as 'pedophile', 'criminal offence', 'rape', 'parents who sell their children', which highlighted the seriousness of the situation. Some of these words were emphasized using capital letters.

The newspapers followed a few user accounts on Twitter. Although it is not possible to make general statements for all Turkish newspapers, it may be asserted that the newspapers within the sample did not use Twitter as a news-gathering medium. Based on the

number of posts shared, it may be claimed that the gatekeeper role of conventional media was maintained and enforced in social media. Tweets regarding child marriages were few in number, although social media usage is easier and quicker. From the number of tweets in this sample, it can be concluded that the newspapers did not put forward the issue on the agenda.

Tweets by government agencies were few in number compared to all the tweets that were posted during the research period. They shared tweets mostly for making announcements. They did not use mentions and hashtags. In this sense, within the confines of this study, it may be argued that the government agencies used Twitter only to make announcements. They did not prefer to interact with the public. They did not create awareness about the problem by using Twitter effectively.

Sharing a post that was intended for related actors is of importance to motivate these actors to find a solution to the problem. In the sample, the rate of these kind of tweets is low. Only NGOs and women's rights defenders shared this kind of tweets. Women's rights defenders used mentions to send messages to political authorities. They not only shared information in their tweets, but also shared tweets to raise awareness. It is also noteworthy that there were two tweets posted by women's rights defenders in the sample, which narrated the life stories of girls who were married at an early age. It is important to share the experiences of these girls and their point of views in terms of presenting real life stories to the public. With the help of these real stories, people can empathize with these girls and regard the issue as a humanity problem. However, in the sample, the number of such quotations is low.

When NGOs' posts in the sample are evaluated, it is seen that, even if their working field was child marriages and children, NGOs did not use social media frequently and effectively to make these problems more visible. Only one NGO in the sample used Twitter effectively. On the other hand, NGOs were the most important group revealing the seriousness of the issue by using a different discourse.

Their tweets drew attention to the social aspect of these issues in terms of societal responsibility. Using striking words, they tried to encourage people to take part in solving the problem. Even though these calls may not reach the relevant groups, they are important in terms of creating public awareness. NGOs used hashtags frequently. Especially the hashtag ‘Turkey’ was used frequently in their tweets. By using this hashtag, they emphasized that this was a problem for the whole country. Unlike other tweets in the sample, when describing the problem of child marriages, they used words such as pedophile, criminal offence and rape, which manifest the seriousness of the issue. Moreover, one NGO in the sample posted some tweets multiple times, which is important in terms of making the issue more visible.

When the first four cases were examined, it was found out that Twitter was not used effectively and did not reveal the problem. However, awareness was higher when the issue had a critical political side as in Case 5. Unlike the other cases, a high number of tweets were posted in the period of Case 5 and this issue remained on the agenda. In such a case, the newspapers brought the issue on the agenda. It is seen that if the issue remains on the agenda for a long time, it becomes more visible. Twitter’s high circulation capacity and speed can be helpful and Twitter can be used as an important medium to urge relevant authorities to create solutions and to raise awareness in the society. In this case, significant awareness was raised about the issue due to the active use of social media and the public reacted to the law proposal. As a result of these reactions, the law proposal was withdrawn by the government. At this point, it can be asserted that there may be a causal relationship between highlighting the problem on social media and developing constructive solutions for it. However, in this study, it is found out that while it is possible to make the child marriages issue more visible through Twitter, it was not brought on the agenda by the related actors to raise awareness. On the other hand, more research is required to determine the role of social media on social problems.

In addition to the basic measures that will prevent child marriages, such as eliminating economic inadequacies, increasing educational opportunities, raising awareness, ensuring the consistency of legislations, applying penalties and ensuring gender equality in society; states, NGOs and other related actors should assume responsibility and bring this problem on the agenda. They should make the issue widespread by using every media channel to create awareness. As seen in the study, especially newspapers are key actors to keep the issue on the agenda for a long time, raise awareness about the issue and mobilize the parties that will contribute to the solution of the problem. Instead of describing the issue with common words, which normalizes the problem, all actors related to this issue should highlight the importance of the problem by changing their discourses. Different statements such as ‘pedophilia’, ‘forced marriage’, ‘children’s rights’, ‘human rights’, ‘violence against children’ should be used rather than normalizing expressions such as ‘child brides’, ‘child mother’, ‘child marriages’. In this regard, it is also important to share information on the rights of children and the victims’ life stories to create awareness. States, NGOs and other related actors should work together, build partnerships and develop new projects while at the same time taking advantage of social media.

References

- Albert, S. Connie & Salam, A.F. (2013). *Critical Discourse Analysis: Toward Theories in SocialMedia*. <https://pdfs.semanticscholar.org/e249/c289b-092cf2fae8e15d60521e0158415e65d.pdf>. Accessed Date: 14.07.2013.
- Alexa. (2016). “Twitter.com Traffic Statistics.” <https://www.alexa.com/siteinfo/twitter.com>. Accessed Date: 16.06.2016.
- Bayraktutan, G., Binark, M., Aydemir. A., Çomu T., Doğu, B. & İslamoğlu G. (2013). *Sosyal Medya Ortamlarının Siyasal İletişim Uygulamaları Açısından İncelenmesi: Türkiye’de 2011 Genel Seçimleri’nde Facebook ve Twitter’ın Siyasi Partiler ve Liderler Tarafından Kullanılması* (Proje No.111K263). Ankara: Bilig.

- Boyce, C. & Neale, P. (2006). *Conducting In-Depth Interviews: A Guide for Designing and Conducting In-Depth Interviews for Evaluation Input*. Pathfinder International: Senior Evaluation Associate.
- Castells, M. (2003). *The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business, and Society*. USA: Oxford University Press.
- Consalvo, M. (2011). Introduction to Part II. Robert Burnett. Mia Consalvo and Charles Ess (Ed.), *Handbooks in Communication and Media The Handbook of Internet Studies*, within (pp.111-115). UK: Blackwell Publishing Ltd.
- Cornell University Law School. (2014). "Marriage Laws, Marriage Laws of the Fifty States". https://www.law.cornell.edu/wex/table_marriage. Accessed Date: 14.08.2014.
- Flying Broom Report. (2012). "Early and Forced Marriage". <https://www.girlsnotbrides.org/wpcontent/uploads/2012/12/Flying-Broom-Flying-News-publication-on-Early-and-Forced-Marriage.pdf>. Accessed Date: 14.08.2013.
- Hall, J. (2001). *Online Journalism A Critical Primer*. London: Pluto Press.
- Hermida, A. (2010). "Twittering The News: The Emergence of Ambient Journalism". *Journalism Practice*, 4 (3): 1-12.
- Honeycutt, C. & Susan C. H. (2009). "Beyond Microblogging: Conversation and Collaboration via Twitter". *Forty-Second Hawai'i International Conference on System Sciences (HICSS-42)*. Los Alamitos, CA, IEEE Press. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.692.9575&rep=rep1&type=pdf>. Accessed Date: 14.07.2014.
- Kaplan, M. A. & Haenlein, M. (2010). "Users of The World, Unite! The Challenges and Opportunities of Social Media". *Business Horizons*, 53, (1): 59-68.
- Kellner, D. (2004). *Tabandan Küreselleşme: Radikal Demokratik Bir Tenopolitikaya Doğru*. Özbek, M. (Transl.). İstanbul: HilYayın.
- Lewin, K. (1947). "Frontiers in Group Dynamics". *Human Relations*. Vol.1, 5-41. <http://dx.doi.org/10.1177/001872674700100103>. Accessed Date: 14.06.2014.
- Mathur, S., Margaret, G. & Malhotra, A. (2003). "Too Young to Wed". <https://www.icrw.org/sites/default/files/publications/Too-Young-to-Wed-the-Lives-Rights-and-Health-of-Young-Married-Girls.pdf>. Accessed Date: 14.07.2014.
- McCombs, M. E. & Shaw, D. L. (1972). "The Agenda Setting Function of Mass Media". *The Public Opinion Quarterly*, Vol. 36, (2): 176-187. UK: Oxford University Press. <https://www.jstor.org/stable/i328158>.

- Morgan, J., Shafiq, Z. M. & Lampe, C. (2013). "Is News Sharing on Twitter Ideologically Biased?" *2013 Conference on Computer Supported Cooperative Work*, 887-897. New York: ACM.
- Morozov, E. (2012). *The Net Delusion: How Not to Liberate the World*. USA: Penguin.
- OHCHR. (1979). "Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women". <https://www.ohchr.org/documents/professionalinterest/cedaw.pdf>. Accessed Date: 16.07.2014.
- O'Reilly, T. & Milstein, S. (2009). *The Twitter Book*. USA: O'Reilly Media.
- Rouse, M. (2015). "Twitter". <https://whatis.techtarget.com/definition/Twitter>. Accessed Date: 16.08.2015.
- Riffe, D., Lacy, S. & Fico, F. G. (2005). *Analyzing Media Messages Using Quantitative Content Analysis in Research*. London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Shoemaker, J. P. & Reese, S. D. (2014). *Mediating the Message in The 21st Century A Media Sociology Perspective*. New York: Routledge.
- TDHS. (2019). *Hacettepe University Institute of Population Studies. 2018 Turkey Demographic and Health Survey (TDHS-2018)*. Ankara: Elma Teknik Basım Matbaacılık.
- Timisi, N. (2003). *Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi*. Ankara: Dost Kıtapevi.
- TÜİK. (2020). *Statistics on Child 2020*. Ankara: Turkish Statistical Institute Printing Division.
- UN. (1948). The Universal Declaration of Human Rights. https://www.un.org/en/udhrbook/pdf/udhr_booklet_en_web.pdf. Accessed Date: 24.07.2014.
- UN. (2011). Population Facts, World Marriage Patterns. https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/popfacts/PopFacts_2011-1.pdf. Accessed Date: 24.07.2014.
- UN. (2013). World Marriage Data 2012. <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/dataset/marriage/wmd2012/MainFrame.html>. Accessed Date: 24.07.2014.
- UNFPA. (2014). Turkey Child Marriage 2014. <https://www.unfpa.org/webdav/site/eeca/shared/documents/publications/Turkey%20English.pdf>. Accessed Date: 24.07.2014.
- UNICEF. (2014). Global Database. Child Marriage in the World Report Statistics. <https://data.unicef.org/topic/child-protection/child-marriage/>. Accessed Date: 24.07.2014.
- Van Dijk, T. A. (1983). Discourse Analysis: Its Development and Application to the Structure of News. *Journal of Communication*, 33, (2): 20-43.

- Wearesocial. (2016). Digital in 2016 Report. <https://wearesocial.com/uk/special-reports/digital-in-2016>. Accessed Date: 16.07.2016.
- Webrazzi. (2016). Twitter Users Reached to 9.6 Million in Turkey. <https://webrazzi.com/2013/02/12/twitter-turkiye-istatistikleri-2013/>. Accessed Date: 16.07.2016.
- Zuboff, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism. The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. USA: PublicAffairs.

Kadın Girişimcilerin COVID-19 Pandemi Sürecindeki Girişimcilik Algıları: Kayseri ve Gaziantep Örneği*

Entrepreneurship Perceptions of Women Entrepreneurs During the COVID-19 Pandemic: The Case of Kayseri and Gaziantep

Tuba Büyükbeşe**

Tuğba Dikbaş***

İrfan Doğan****

Öz

Bu çalışmanın amacı Covid-19 küresel salgınında kadın girişimcilerin, pandemi öncesi ve pandemi sürecinde girişimcilik algılarının belirlenmesi ve karşılaştırılmasıdır. Çalışmada ilk olarak Kayseri ve Gaziantep illerinde farklı sektörlerde işletmeleri olan kadın girişimcilerin pandemi öncesinde ve pandemi sürecinde girişimcilik algılarında (Kontrol Odağı, Kendine Güven, İletişim, Motivasyon boyutlarında) farklılık olup olmadığı test edilmiş, sonrasında kadınların demografik özelliklerine göre girişimcilik algılarında (alt boyutlarında) anlamlı değişim olup olmadığı araştırılmıştır. Belirlenen amaçlar doğrultusunda nicel araştırma yöntemiyle tasarlanan çalışmada, veri toplama yöntemi olarak çevrim

.....

* Bu araştırma makalesi 27-28 Mayıs 2021 tarihinde 2nd International Economics and Business Symposium'da (Effects of Covid-19 In All Dimensions) Tuğba Dikbaş tarafından sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Prof. Dr., Hasan Kalyoncu Üniversitesi, İİSBF, İşletme Bölümü, tuba.buyukbese@hku.edu.tr ORCID: 0000-0003-4174-9870

*** Bilim Uzmanı, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, SBE, tugbaranadikbas@gmail.com ORCID: 0000-0003-0966-2353

**** Araştırma Görevlisi, Gümüşhane Üniversitesi, SBF, Sosyal Hizmet Bölümü, irdogan07@gmail.com ORCID: 0000-0002-1671-7204

■ **Başvuru:** 05.08.2021

■ **Kabul:** 20.09.2021

■ **DOI:** 10.21798/kadem.2022.58

This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Cite this article as: Büyükbeşe, T., Dikbaş, T. ve Doğan, İ. (2021). Kadın Girişimcilerin Covid-19 Pandemi Sürecindeki Girişimcilik Algıları: Kayseri ve Gaziantep Örneği, *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*, Vol. 7, No. 2: 219-247

İçerik anket yönteminden yararlanılmış, Girişimcilik Algısı veri toplama aracı kullanılmıştır. Çalışma 211 işletme sahibinin katılımıyla yürütülmüştür. Elde edilen veriler SPSS 21.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Kadın girişimcilerin pandemi öncesi ve pandemi sürecinde girişimcilik algıları, bireysel girişimciliğe ilişkin kontrol odakları, bireysel girişimciliğe ilişkin kendine güvenleri, bireysel girişimciliklerine ilişkin iletişimleri ve bireysel girişimciliklerine ilişkin motivasyonları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur.

Anahtar Kavramlar: Girişimcilik Algısı, Covid-19, Kadın Girişimciler

Abstract

The purpose of this study is to determine and compare the entrepreneurship perceptions of women entrepreneurs before and during the global Covid-19 pandemic. In the study, firstly, it was tested whether differences arose in the entrepreneurship perceptions (in the dimensions of Focus of Control, Self-Confidence, Communication, and Motivation) of women entrepreneurs who have businesses in different sectors in Kayseri and Gaziantep provinces. This was followed by an investigation of whether there was a significant change in the entrepreneurship perceptions (in their sub-dimensions) of women in compliance with their demographic characteristics. This study is designed with a quantitative research method in line with the specified purposes, and it uses online survey as a data collection tool. Research was conducted with the participation of 211 business owners. The data obtained was analyzed using the SPSS 21.0 program. A significant difference was found between the perceptions of entrepreneurship by female entrepreneurs before and during the pandemic, their control focus on individual entrepreneurship, their self-confidence in individual entrepreneurship, their communication regarding their individual entrepreneurship, and their motivations for their individual entrepreneurship.

Keywords: Perception of Entrepreneurship, Covid-19, Women Entrepreneurs

Extended Abstract

The aim of this study is to determine and compare the entrepreneurship perceptions of women entrepreneurs in the Covid-19 global epidemic, before and during the pandemic.

The study seeks to answer the question of whether there are any differences before and during the pandemic in the perception of entrepreneurship (based on the dimensions of focus of control, self-confidence,

communication, and motivation) of women entrepreneurs who have businesses in different sectors in Kayseri and Gaziantep.

The pandemic was announced by the World Health Organization on March 11, 2020, and life came to a standstill all over the world (WHO, 2020). It has affected the whole world in multiple areas, such as economy, health, education, etc. (Bacq, Geoghegan, Josefy, Stevenson and Willams, 2020). In the guidelines prepared in the fight against Covid-19 since the outbreak began (WHO, 2020; OECD, 2020; T.C. Ministry of Health, 2020) and in response to the increase in the spread of the virus in hospitals, schools, shopping malls, workplaces, and public places, various closures, flexible working hours, and remote working routes have been adopted within the scope of the measures. The closures have been explained as measures taken to prevent deaths and new cases and to decrease the number of cases in the fight against the pandemic (T.C. Ministry of Health, 2020). Turkey has prepared various social and economic support programs to increase public welfare in this process (Small and Medium Enterprises Development and Support Administration [Kosgeb], 2020; T.C. Official Newspaper, May 21, 2021). According to the Business for Goals Platform (2020, p.20), which is one of the first studies on the impacts of the epidemic, female entrepreneurs have been the most affected by the inability to carry out their economic activities and to sustain their perceptions of individual entrepreneurship in the fight against Covid-19. According to the findings of the surveys collected online from 619 micro-enterprises in March and May to investigate the effects of the Covid-19 crisis on businesses in the Business for Goals Platform (2020 p.20), women entrepreneurs are affected at a much higher rate than men.

The entrepreneurial activities of women generally consist of micro enterprises. Female entrepreneurs are those who turn their ideas into entrepreneurial projects, see opportunities to put their skills to work, and seek flexible working hours, economic independence, being an employer of their own, and achieving success (Brush, De Bruin & Welter, 2009, p.8; Yadav & Unni 2016: 1).

In research on determining characteristics of entrepreneurial individuals and the relationship between entrepreneurship and character; character traits like risk-taking, self-sufficiency, aggressiveness, ambition, desire for independence, success-orientedness, motivation to achieve, tolerance to uncertainty, creativity and innovation, courage, effective communication, internal control, forward thinking, credibility, self-confidence (Arıkan, 2004; Collins, Hanges & Locke, 2004; Curth, 2011; Fuller & Marler, 2009; Gartner, 1988; Gorman, Hanlon ve King, 1997; Korunka, Frank, Lueger & Mugler, 2003; Rauch & Frese, 2007; Shahhosseini, Kavousy, Shirsavar, & Ardahaey, 2011; Shaver & Scott, 1992; Stewart & Roth, 2007; Utsch, Rauch, Rothful, & Frase, 1999) emerge at the forefront.

The study group of the research consists of 250 women entrepreneurs operating in the provinces of Kayseri and Gaziantep. The online survey was sent to 250 women entrepreneurs, including owners of restaurants, cafes, etc. (39) hairdressers, beauty salons, etc. (15), education centers, kindergartens, dormitories, elderly care centers, etc. (76), gyms (13), cleaning services (53), jewelry, cosmetics, and perfumery shops, etc. (15). A total of 211 female entrepreneurs with micro-enterprises returned the surveys, and these were evaluated within the scope of the research.

The reason for the selection of these areas of activity is to determine the extent to which female entrepreneurs are affected in cases of restrictions and closures during the pandemic. Convenience sampling method was used within the scope of the research. Of the online questionnaires sent to 250 women entrepreneurs, 211 were returned and included in the study. Quantitative research method was used in the study. Online surveys were used as a data collection tool. The survey consists of 2 parts. In the first part of the survey, questions about the socio-demographic information of the participants are included. In the second part, there are questions about the perceptions of entrepreneurship of female participants before and during Covid-19. The necessary permissions for the research were obtained from Hasan Kalyoncu University (The Date and Number of Documents: 22.04.2021 - E.2104220003). The scale permission used for the survey was used electronically with the permission of the authors/s.

70.6% of female entrepreneurs are married and 29.4% are single; 52.1% are ages 26-33 and 47.9% are between the ages of 34 and 41. It was found that 73.5% have a high school degree, 26.5% have a university degree, while 48.8% have 2-3 children, 27.0% have 1 child, and 24.2% do not have children. 54.5% of the participants owned a business for 3 years, followed by those who owned the business for 2 years with a rate of 23.7%, and 21.8% owned the business for 4 years. When the enterprises were examined, it was found that 36.0% carried out activities such as education and social service, 25.1% offered cleaning services, and 18.5% consisted of as restaurants, home cooking places, cafes, etc. 43.1% of the participants have 2 employees, 38.4% have 3 employees and 18.5% have 1 employee. A significant difference was found between the participants' perceptions of entrepreneurship before and during the pandemic, their control focus on individual entrepreneurship, their self-confidence in individual entrepreneurship, their communication regarding their individual entrepreneurship, and their motivations for their individual entrepreneurship.

The biggest difference between entrepreneurship perceptions was found between motivation and control focus. The negative psychological

mood created by the pandemic process in most people may have caused a lack of motivation. The pandemic may have caused a decrease in the control focus of female entrepreneurs by creating unstable conditions and increased uncertainty that develop against the will of entrepreneurs. Therefore, Covid-19 has had an impact on the perceptions and dimensions of individual entrepreneurship of female entrepreneurs. It can be said that their perceptions of individual entrepreneurship were negatively affected by this process. The aim of this research is to investigate the individual perceptions of female entrepreneurs during the Covid-19 pandemic. There have been studies related to entrepreneurship and the Covid-19 outbreak, but there is very little work on the individual perceptions of women entrepreneurs in the Covid-19 process. Studies on the differentiation of the characteristics of entrepreneurs, especially female entrepreneurs (Manolova, Brush, Edelman & Elam, 2020; Mathew, Deborah, Karonga & Rumbidzai, 2020; Jaim 2020; Grandy, Cukier & Gagnon, 2020) support the literature and findings of this study. The findings from research about the characteristics of entrepreneurial female individuals before Covid-19 single out control focus (Brockhaus, 1980; Korunka et al., 2003), motivation (Collins et al., 2004; Johnson, 1990; Stewart & Roth support this research, which includes 2007) communication (Gorman et al., 1997) planning (McCarthy & Leavy, 1999), self-confidence (Gartner, 1988) and self-discipline (Shahhosseini et al., 2011). It is seen that the pandemic epidemic negatively affects the perceptions of women who have not completed 5 years of microscale business experience, new entrepreneurs, and business owners within the scope of research. In addition to state support for female entrepreneurs, NGOs also offer support (Women Entrepreneurs Association, [Kagider] 2021; Kosgeb, 2020; Women Entrepreneurs Association, [Kedv] 2021). However, these support programs need to be increased. It may be recommended that these supports be offered both financially and through needs-oriented trainings such as crisis management, stress management, and e-commerce. It is thought that the subsequent qualitative conduct of this research will help future studies.

1. GİRİŞ

Covid-19 virüsüyle mücadelede salgının başladığı günden bugüne kadar hazırlanan rehberlerde (WHO, 2020; OECD, 2020; Sağlık Bakanlığı, 2020) insanların toplu hâlde bulunduğu ortamlar hastaneler, okullar, alışveriş merkezleri, iş yerleri, kamusal alanlarda virüs yayılımının artış göstermesiyle önlemler kapsamında çeşitli

kapanma, esnek çalışma, uzaktan çalışma yollarına gidilmiştir. Söz konusu tedbirler yeni vakaların ortaya çıkmaması, pandemiyle mücadelede vaka sayılarının azalması ve vefatların engellenmesi için alınan önlemler olarak açıklanmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2020). Türkiye de bu süreçte “Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi” adıyla sosyal ve ekonomik bir yardım paketi hazırlamıştır (KOSGEB, 2020a). Covid-19’un olumsuz tesirlerini iyileştirmek ve kamu refahındaki boşlukları doldurmak amacıyla “Esnaf ve Sanatkârlar ile Gerçek Kişi Tacirlere Korona Virüs Salgını Nedeni ile Verilecek Hibe Destegi” (Resmi Gazete, Mayıs 21, 2021) sağlanmıştır.

Kadın girişimciler Covid-19 ile mücadelede ekonomik faaliyetlerini yerine getiremeyen, dolayısıyla sürdürülebilirliklerini icra edemeyen ve bireysel girişimcilik algıları olumsuz şekilde etkilenen en büyük kesimlerden biri olmuştur. Salgının tesirlerine ait ilk çalışmalardan biri olan Hedefler için İş Dünyası Platformu’nda (2020: 20) Covid-19 krizinin işletmeler üzerindeki tesirlerini araştırmaya yönelik mart ve mayıs aylarında 619 mikro işletmeden çevrim içi olarak toplanan anketlerin bulgularına göre %34’ünü kadın çalışanların oluşturduğu kadın girişimcilerin, erkeklerden çok daha yüksek oranda etkilendiği ifade edilmektedir.

Bu araştırma kapsamında, Covid-19 salgınında özellikle kadın girişimcilerin karşı karşıya kaldıkları, kazanç elde edememe, işletme faaliyetlerine devam edememe riskleri, sosyal ihtiyaçların karşılanması, sosyal değişim yaşadıkları sürece odaklanamama, planların gerçekleşmemesi, motivasyon düşüklüğü vb. kadın girişimcilerin bireysel algılarının pandemi öncesi ve pandemi sürecinde değişip değişmediği araştırılmıştır.

2. TEORİK ÇERÇEVE

2.1. Kadın Girişimcilik

Tarihsel olarak kadın iş gücüne katılımdaki artış genellikle 20. yüzyılda yaşanan sosyal değişimlerin ve ekonomik büyümenin en önemli sebeplerinden biri olarak kabul edilebilir. 1980’li yıllardan sonra girişimcilik kavrayışı hızlı bir büyüme göstererek ekonomide

üretim faktörü olarak yerini almış (Czarniawska-Joerges ve Wolff, 1991: 536), tüm ülkelerde çalışanların nüfus özelliklerinde değişime neden olmuş ve bu değişimden kadınlar da önemli oranda etkilenmiştir. Sanayi Devrimi'nden önce kadının misyonu konut işlerini ve aileye bakım işlerini oluştururken, girişimciliğin kazandığı ivmeyle kadının iş gücüne katılımı ve ailenin geçimine katkısı artmıştır (Mitchell, 1962; Baumol, 1968: 65; Low ve MacMillan, 1988: 151-152). Ekonomik büyüme ve kalkınmanın itici gücü olan girişimcilik (Paksoy, Özbebek ve Gül, 2019: 978) alanında kadın girişimciler her geçen gün artmaya devam etmektedir.

Türkiye'de kadın bireylerin girişimcilikleri 1990'lı yılların sonunda büyük önem kazanmıştır (Arat, 1996: 404). Kadın bireylerin girişimci faaliyetleri genel olarak mikro işletmelerden oluşmakta olup kadın girişimciler; sahip oldukları yetenekleri kullanabilme, esnek çalışma, ekonomik bağımsızlık, kendi kendinin işvereni olmak, beşerî başarı elde etme gibi fırsatları gören ve fikirlerini girişimciliğe dönüştüren bireylerdir (Brush, De Bruin ve Welter, 2009: 8; Yadav ve Unni 2016: 1).

Çelebi (1993), kadın girişimciyi kendi işlerinin sahibi, tek başına çalışan veya işçi çalıştıran, mal ve/veya hizmet üreten, bu süreçleri geliştirip satan, acil iş problemlerini çözebilen, yeni kaynaklar arayabilen, alanına uyum sağlayabilen ve deneyim kazanmaya çalışan bir kadın olarak tanımlar (Şekerler, 2006). İltar (2008: 70) ise kadın girişimcileri, genel anlamda ev harici bir ortamda veya birden fazla iş yerinde kendi namına veya ortaklık şeklinde mal sahibi veya hizmetin yapılması, pazarlaması ve tüm ticari işlemleri hakkında kararlar alan, müessese ve tüzel kişilerle kendi namına ilişkiler kuran ve bu ilişkilerden kazanç elde eden kişi olarak tanımlar.

Türkiye'de kadın girişimcilik kültürünün gelişmesi için KOSGEB, İŞKUR, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Sivil Toplum Kuruluşları, kadın girişimciliğini iş birliği yoluyla destekleyen ve teşvik eden bir alan olarak önemli katkılar sağlamaktadır. Öte yandan kadın girişimciliğinin desteklenmesine yönelik girişimcilik eğitimleri, mikro finans uygulamalarının geliştirilmesi, finansal

kaynaklara erişim konusunda bilgilendirme ve rehberlik hizmetleri verilmektedir (Resmî Gazete, Temmuz, 04, 2017).

2.2. Girişimcilik Algısı

Girişimcilik algısı, toplumu oluşturan bireylerin girişimciliğe yönelik tutumları ve harekete geçme eğilimleri olarak tanımlanabilir. Bir başka tanıma göre ise girişimcinin iş planının oluşturulmasına ve uygulanmasına rehberlik eden psikolojik süreçtir (Kahya ve İmamoğlu, 2015: 144). Girişimcilik algısı, bir işe başlama kararında önemli bir rol oynar. Bir işin planlanması ve uygulanması sürecinde bireysel özellikler ve donanımlar farklılık göstermektedir. Aynı zamanda bireylerin yaşam döngülerinde de farklılıklar vardır (Linan ve Chen, 2009: 593).

Alanyazında girişimcilerin algılarını etkileyen durumlarla ilgili farklı paradigmlar önerilmiştir. Bu çalışmalar incelendiğinde üç ana faktörün öne çıktığı görülmektedir. Bunlar; girişimci kişisel özellikler, demografik özellikler ve çevresel faktörler (Şeşen ve Basm, 2012:22).

Girişimcilik algısı bireyin sosyal katılım ve fırsatları keşfetmesi, bu olgulara yönelik geliştirdiği yorum, anlam ve hislerden oluşmaktadır. Dolayısıyla bu algılar, çevredeki fırsatların hissedilebilmesinin yanında, iletişim, kontrol odağı, motivasyon, kendine güven, planlama, öz disiplin oluşumu açısından da önem taşımaktadır (Koh, 1996). Girişimcilik algısında iletişim; açık iletişim kurma özelliği, problemleri basitlikle çözebilme yeteneğine sahip olma, güvende hissetmek, etrafındaki kaynakları iyi değerlendirebilme, insan ilişkilerinde başarılı olmak ve insanların desteğini kazanmak, ekip çalışmalarına yatkın olma, müsamahalı olma, özverili olma, kararlı olma, inovasyona açık olma, yaratıcı olma, bağımsızlık, rekabetçi olmak olarak açıklanmaktadır (Aşkın ve Barış, 2016). Girişimciliği etkileyen bir diğer değişken kontrol odağı olarak adlandırılmaktadır. Kişinin kazanımları, kendi tutumları, ödül ve cezalar hakkındaki algıları neticesi olduğuna inanmasıdır (Rotter, 1966). Kendine güven; kişinin hedef ya da kendi işinde alabildiği sorumluluğu başaracağına

inanması, ihtiyaç duyduğu yeteneğe sahip olduğuna dair inancı ifade eder (Bowman, 1999). Öz disiplinli girişimciler ise çalıştıkları ortamlarda diğer insanlara karşı naziktirler, rekabet etmek yerine iş birliği yapmaya isteklidirler; tüm vazifeleri sorumluluk bilinci içinde hedeflere ulaştırmak için çalışırlar. Ekip çalışmasına yatkın olan bu kişiler çalışma arkadaşlarına güven duyarlar (Forrester ve Tashchian, 2010: 44). Motivasyon ve planlama; inovasyon, kontrol gereksinimi, galibiyet gereksinimi ve özgür olma, kazanma arzusu, aile bireylerinin mutluluğunu gerçekleştirme isteği, yeni beceriler geliştirmek, iş yerinin hedeflerine ulaşma sürecinde belirleyici rol oynamasıdır (Carland, Hoy, Boulton ve Carland, 1984: 354-359).

Hisrich ve Peters'a (2002) göre kadın girişimcilerin özelliklerini *Motivasyon*.: Bir amacı gerçekleştirmeye yönelik başarı edinimi, bir işi tek olarak yapmak, özgür olmak; *Girişimde Bulunma Nedenleri*: İşten kaynaklanan sorunlar karşısında hayal kırıklığı, alanına ilgi veya o alanda fırsat yakalamak; *Fon Kaynakları*: Kişisel varlık ve birikim, kişisel borçlar; *Meslekî Geçmişleri*: İş alanında tecrübe, orta düzey yönetimsel tecrübe, hizmet sektörüyle ilgili meslekî özgeçmiş; *Kişisel Özellikleri*: Esneklik ve tolerans, amaç odaklılık, üretken ve realist olmak, orta düzey öz güven, hevesli ve enerjik olma sosyal ve ekonomik çevreyle uğraşabilme mücadele yeteneği olarak açıklar.

Özgeçmişleri: 35 ve 45 yaş aralığında işletme kurmak, babasının kendi işine sahip olması, üniversite mezunu olmak, ailede ilk çocuk olmak; *Destek Olan Gruplar*: Yakın arkadaşlar, eş, aile, profesyonel kadın cemiyetleri; *Kurdukları Girişimin Türü*: Hizmet sektörü olarak tanımlanmaktadır.

Bilhassa kadınların iş gücüne katılımı üzerine, girişimci bireylerin karakter özellikleri konusunda literatürde oldukça fazla araştırma olduğu görülmektedir. Girişimci bireylerin karakter özelliklerini belirlemeye ve girişimcilik ile karakter arasındaki ilişkiye yönelik araştırmalarda; risk alma, öz yeterlik, agresiflik, hırs, bağımsızlık isteği, başarı odaklılık, başarmaya yönelik motivasyon, belirsizliğe karşı tolerans, yaratıcılık ve yenilikçilik, cesaret, etkili

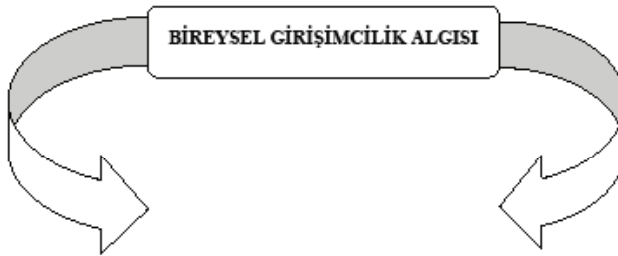
iletişim, iç kontrol, ileri görüşlülük, inandırıcılık, kendine güven (Arkan, 2004; Collins, Hanges ve Locke, 2004; Curth, 2011; Fuller ve Marler, 2009; Gartner, 1988; Gorman, Hanlon ve King, 1997; Korunka, Frank, Lueger ve Mugler, 2003; Rauch ve Frese, 2007; Shahhosseini, Kavousy, Shirsavar, ve Ardahaey, 2011; Shaver ve Scott, 1992; Stewart ve Roth, 2007; Utsch, Rauch, Rothful, ve Frase, 1999) olarak tanımlanmaktadır.

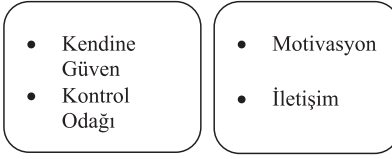
Girişimcilerin karakter özellikleri; içinde yaşadıkları aile yapıları aldıkları eğitim, içinde yaşadıkları çevre ve kültürel yapı gibi birçok faktörden etkilenmekte olup girişimcilik faaliyetlerinin oluşturulmasında etkilidir (Brodsky, 1993; Duchéneau ve Orhan, 2000). Fırsatları görmek ve akılcı iş fikirleriyle risk almak, başarıya ihtiyacı ve kontrol odağı rollerini eyleme dönüştürmek girişimcilerin işlevleridir. Üstlendikleri bu roller doğrultusunda azimli, istekli, kararlı, güçlü liderlik davranışı, yüksek düzeyde gelişim, analitik düşünme, yenilikçilik gibi girişimcilik karakter özellikleri inşasıyla (Aldrich, 1989; Brodsky, 1993), hem kendileri için hem de girişimcilik faaliyetleri için entegre bir model geliştirmiş olurlar (Buttner ve Moore, 1997).

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Araştırmanın metodolojisine, evrenine ve örneklemine, amacına ve hipotezlerine, araştırmanın verilerine ilişkin bilgilere, bulgular kısmında araştırmanın analizleri ve hipotezlerine yer verilmektedir.

3.1. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Şekil 1. Bireysel Girişimcilik Algısı Modeli

Araştırmanın hipotezleri aşağıda belirtilmektedir:

H₁: Kadın işletmecilerin Covid-19 öncesi girişimcilik algıları ile Covid-19 sürecinde girişimcilik algıları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₂: Covid-19 öncesi ve Covid-19 sürecinde girişimcilik algıları arasındaki değişim kadın işletmecilerin faaliyet yaptıkları alana göre değişmektedir.

H₃: Covid-19 öncesi ve Covid-19 sürecinde girişimcilik algıları arasındaki değişim kadın işletmecilerin meslekî kıdemlerine göre değişmektedir.

H₄: Covid-19 öncesi ve Covid-19 sürecinde girişimcilik algıları arasındaki değişim kadın işletmecilerin öğrenim durumlarına göre değişmektedir.

3.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Kayseri ve Gaziantep ilinde faaliyet gösteren 250 kadın girişimci oluşturmaktadır. Araştırmada uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Yakın çevrede bulunan ulaşılması kolay, gönüllü katılımcı bireyler üzerinde yapılan örnekleme olarak tanımlanmıştır (Gravetter ve Forzano, 2012). Araştırma kapsamında 250 kadın girişimciye gönderilen çevrim içi ankete restoran, ev yemekleri, kafe, vb. (39); kuaför, güzellik salonu, vb. (15); eğitim merkezi, kreş, yurt, yaşlı bakım merkezi, vb. (76); spor salonu (13), temizlik hizmeti (53), bijuteri, aksesuar, takı, kozmetik, parfümeri, çeyizlik eşya satış, vb. (15) mikro işletme sahibi toplam 211 kadın girişimci dönüş yapmış ve bunlar araştırma kapsamında

değerlendirilmiştir. Bu faaliyet alanlarının seçilmesinde pandemi sürecinde işletmelerin kısıtlamalar ve kapanmalardan etkilenmeleri faktörü önemli rol oynamıştır. Araştırma için gerekli izinler Hasan Kalyoncu Üniversitesi 22.04.2021-E.2104220003 nolu Evrak Tarih ve Sayısı ile alınmıştır. Anket için kullanılan ölçek izni ise elektronik ortamda yazarlardan izin alınarak kullanılmıştır.

3.3. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı Covid-19 küresel salgınında kadın girişimcilerin, pandemi öncesi ve pandemi sürecinde (pandeminin başlamasından 14 ay sonra) girişimcilik algılarının belirlenmesi ve karşılaştırılmasıdır. Bu bağlamda kadın girişimcilerin pandemi öncesi ve pandemi sürecinde girişimcilik algılarında (Kontrol Odağı, Kendine Güven, İletişim, Motivasyon boyutlarında) farklılık olup olmadığı test edilmiş, sonrasında kadınların demografik özelliklerine göre girişimcilik algılarında (alt boyutlarında) anlamlı değişim olup olmadığı araştırılmıştır.

3.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma kapsamında elde edilen veriler 2021 yılında çevrim içi ankete katılım sağlayan farklı sektörlerde işletmesi olan kadın girişimcilerin görüşleriyle sınırlıdır. Araştırma yapıldığı süre içinde pandeminin devam ediyor olmasından dolayı çevrim içi anketle sınırlıdır.

3.5. Veri Toplama Aracı ve Analizi

Araştırmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak çevrim içi anket kullanılmıştır. Anket iki bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünde katılımcıların sosyo-demografik bilgilerine ilişkin sorular yer almaktadır. İkinci bölümde, kadın katılımcıların Covid-19 öncesi ve sürecinde girişimcilik algılarıyla ilgili sorular bulunmaktadır. “Bireysel Girişimcilik Algı Ölçeği”, Yalçın İncik ve Uzun (2017) tarafından geçerlilik güvenilirlik çalışması yapılmış olup ölçeği kullanma izni yazarlardan elektronik

ortamda izin alınarak araştırmada kullanılmıştır. Otuz bir maddeyi içeren ölçek, “Planlama” (6 madde), “Kontrol Odağı” (8 madde), “Kendine Güven” (6 madde), “İletişim” (4 madde), “Motivasyon” (4 madde) ve “Öz Disiplin” (3 madde) olmak üzere altı alt boyuttan oluşmaktadır. Altı boyutun oluşturduğu toplam varyans %53,3 olarak bulunmuştur. Cronbach-alpha güvenilirliği 0,92 olarak elde edilmiştir. İfadeler 5’li Likert ölçeğinde “kesinlikle katılmıyorum”dan “kesinlikle katılıyorum”a doğru 1’den 5’e kadar puanlanmıştır.

Bu araştırmada ölçek için SPSS programıyla yapılan Açımlayıcı Faktör Analizi ve Güvenilirlik Analizi’yle belirlenen iç tutarlılık ve geçerlilik puanları aşağıdaki tabloda gösterilmiş ve sonuçlar yorumlanmıştır. Ölçek ve boyutlarının güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 1’de, geçerlik analizi sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

	Cronbach’s Alpha	Madde sayısı
Planlama	0,355	6
Kontrol odağı	0,694	8
Kendine güven	0,684	6
İletişim	0,826	4
Motivasyon	0,920	4
Öz disiplin	0,273	3
Genel	0,860	31

Tablo 1. Bireysel Girişimcilik Algı Ölçeği Güvenirlik Analizi Sonuçları

Tablodaki sonuçlara göre, Cronbach’s Alpha katsayısı sırasıyla planlama alt boyutu için 0,355; kontrol odağı alt boyutu için 0,694; kendine güven alt boyutu için 0,684; iletişim alt boyutu için 0,826; motivasyon alt boyutu için 0,920 ve öz disiplin alt boyutu için 0,273 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin geneli için Cronbach’s Alpha katsayısı 0,860 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin geneli için güvenilirliğin yüksek olduğu söylenebilir. Ancak diğer taraftan planlama ve öz disiplin alt boyutları için güvenilirlik son derece düşük çıkmıştır. Bunda katılımcıların yanıtlarının birbirine benzer olmasının etkili olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle, bu çalışmaya özgü olarak ölçek 4 alt boyut üzerinden analiz edilmiştir.

	Öz değer	Varyans açıklama yüzdesi	Birikimli yüzde
Kontrol odağı	8,331	26,874	26,874
Kendine güven	4,854	15,657	42,532
İletişim	2,688	8,671	51,203
Motivasyon	2,152	6,941	58,143

Tablo 2. Bireysel Girişimcilik Algı Ölçeği Geçerlik Sonuçları

Tablodaki bilgilere göre, kontrol odağı alt boyutu öz değer 8,331; kendine güven alt boyutu öz değer 4,84; iletişim alt boyutu öz değer 2,688 ve motivasyon alt boyutu öz değer 2,152 olarak hesaplanmıştır. Buna göre öz değerler 1'den büyük olduğu için alt boyutların geçerliliklerinin iyi olarak değerlendirilebileceği söylenebilir. Ayrıca, kontrol odağı alt boyutu varyansın %26,874'ünü, kendine güven alt boyutu varyansın %15,657'sini, iletişim alt boyutu varyansın %8,671'ini ve motivasyon alt boyutu varyansın %6,941'ini açıklamıştır. Bir ölçek için varyansın %50-55 oranında açıklaması kabul edilmektedir. Buna göre, ölçek alt boyutları ölçeğin %58,143'ünü açıkladığı için kabul edilebilir. Verilerin normal dağılımını kontrol etmede verilerin dağılımına ilişkin çarpıklık ve basıklık değerleri kontrol edilmiş ve sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur.

	Çarpıklık	Basıklık
Bireysel Girişimcilik Algı Ölçeği	0,06	-0,55

Tablo 3. Normallik Dağılımı Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Tabloya göre, ölçeğin çarpıklık değeri 0,06, basıklık değeri de -0,55 olarak hesaplanmıştır. Normal dağılımın belirlenmesinde dağılımın -1,5 ile +1,5 arasında değer alması normal dağıldığını göstermektedir. Buna göre, ölçeğin dağılımı -1,5 ile +1,5 arasında olduğu için dağılım normal kabul edilmiş ve bu doğrultuda analizlerde parametrik testler yapılmıştır.

4. BULGULAR

Araştırma kapsamında ilk olarak katılımcıları tanıttıcı bilgiler olarak sosyo-demografik bilgilere yer verilmiştir. Sonrasında ise katılımcıların pandemi öncesi ve pandemi sürecinde girişimcilik algıları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

4.1. Katılımcıları Tanımlayıcı Bulgular

Kadın girişimcilerin medeni durum, yaş, öğrenim durumu, çocuk sayısı, kaç yıldır işletme sahibi olduğu, işletmenin faaliyet konusu ve çalışan sayısı gibi tanımlayıcı bilgilere yer verilmiştir.

	N	%
Medeni durum		
Evli	149	70,6
Bekâr	62	29,4
Toplam	211	100,0
Yaş		
26-33 yaş	110	52,1
34-41 yaş	101	47,9
Toplam	211	100,0
Öğrenim durumu		
Lise mezunu	155	73,5
Üniversite mezunu	56	26,5
Toplam	211	100,0
Çocuk sayısı		
Yok	62	27,0
1 çocuk	46	24,2
2-3 çocuk	103	48,8
Toplam	211	100,0
Kaç yıldır işletme sahibi olduğu		
2 yıl	50	23,7
3 yıl	115	54,5
4 yıl	46	21,8
Toplam	211	100,0
İşletmenin faaliyet konusu		

	N	%
Restoran, ev yemekleri, kafe vb.	39	18,5
Kuaför, güzellik salonu vb.	15	7,1
Eğitim merkez, kreş, yurt, yaşlı bakım merkezi vb.	76	36,0
Spor salonu	13	6,2
Temizlik hizmeti	53	25,1
Bijuteri, aksesuar, takı, kozmetik, parfümeri, çeyizlik eşya satış vb.	15	7,1
Toplam	211	100,0
Çalışan sayısı		
1 çalışan	39	18,5
2 çalışan	91	43,1
3 çalışan	81	38,4
Toplam	211	100,0

Tablo 4. Katılımcıları Tanımlayıcı Bulgular

Tablo incelendiğinde, katılımcıların %70,6'sının evli, %29,4'ünün bekâr olduğu; %52,1'inin 26-33, %47,9'unun 34-41 yaş aralığında olduğu; %73,5'inin lise, %26,5'inin üniversite mezunu olduğu ve %48,8'inin 2-3, %27'sinin 1 çocuk sahibi olduğu ve %24,2'sinin çocuk sahibi olmadığı bulunmuştur. Katılımcıların %54,5'inin 3 yıldır işletme sahibi olduğu, bunu %23,7 oran ile 2 yıldır işletme sahibi olanların izlediği ve %21,8'inin 4 yıldır işletme sahibi olduğu görülmüştür. İşletmelerin faaliyet konusu incelendiğinde, %36'sının eğitim ve sosyal hizmet merkezi gibi faaliyetler yürüttüğü, %25,1'inin temizlik hizmeti, %18,5'inin restoran, ev yemekleri, kafe vb. faaliyetleri yürüttüğü bulunmuştur. Katılımcıların %43,1'inin 2, %38,4'ünün 3 ve %18,5'inin 1 çalışmanı bulunmaktadır.

4.2. Katılımcıların Covid-19 Öncesi ve Covid-19 Sürecinde Girişimcilik Algılarına İlişkin Bulgular

Katılımcıların pandemi öncesi ve pandemi sürecinde bireysel girişimcilik algılarına ilişkin bulgular Tablo 5'te yer almaktadır.

		N	\bar{x}	Ss	t	p
Bireysel girişimcilik algısı	Öncesi	211	4,28	0,31	87,56	0,00*
	Sürecinde	211	2,79	0,23		
Kontrol odağı	Öncesi	211	4,26	0,26	73,87	0,00*
	Sürecinde	211	2,52	0,33		
Kendine güven	Öncesi	211	4,34	0,36	76,01	0,00*
	Sürecinde	211	3,29	0,33		
İletişim	Öncesi	211	4,35	0,47	60,18	0,00*
	Sürecinde	211	3,06	0,40		
Motivasyon	Öncesi	211	4,35	0,47	56,02	0,00*
	Sürecinde	211	2,90	0,43		

p<0,05

Tablo 5. Katılımcıların Covid-19 Öncesi ve Covid-19 Sürecinde Bireysel Girişimcilik Algılarına İlişkin Bulgular

Katılımcıların pandemi öncesi bireysel girişimcilik algısı puan ortalamaları 4,28, pandemi sürecinde 2,79 olarak bulunmuştur. Katılımcıların pandemi öncesi ve sürecinde girişimcilik algıları arasında anlamlı bir fark vardır ($p<0,5$). Pandemi sürecinde katılımcıların bireysel girişimcilik algılarında azalma olduğu söylenebilir. Katılımcıların pandemi öncesi kontrol odağı alt boyutu puanları ortalaması 4,26, pandemi sürecinde 2,52 olarak hesaplanmıştır. Katılımcıların pandemi öncesi ve pandemi sürecinde kontrol odağı alt boyutu puanları arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p<0,05$). Buna göre, katılımcıların bireysel girişimciliğe ilişkin kontrol odaklarının pandemi sürecinde azaldığı düşünülebilir. Katılımcıların pandemi öncesi kendine güven alt boyutu puanları ortalaması 4,34; pandemi sürecinde 3,29 olarak bulunmuştur. Katılımcıların pandemi öncesi ve pandemi sürecinde kendine güven alt boyutu puanları arasında anlamlı bir fark saptanmıştır ($p<0,05$). Katılımcıların pandemi sürecinde bireysel girişimciliğe ilişkin kendine güvenlerinin düştüğü ifade edilebilir. Katılımcıların pandemi öncesi iletişim alt boyutu puanları ortalaması 4,35, pandemi sürecinde 3,06 olarak bulunmuştur. Katılımcıların pandemi öncesi ve pandemi sürecinde iletişim alt boyutu puanları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($p<0,05$). Buna göre, katılımcıların pandemi sürecinde bireysel girişimciliklerine ilişkin

iletişimlerinin azaldığı söylenebilir. Katılımcıların pandemi öncesi motivasyon alt boyutu puanları ortalaması 4.35, pandemi sürecinde 2,90 olarak hesaplanmıştır. Katılımcıların pandemi öncesi ve pandemi sürecinde motivasyon alt boyutu puanları arasında anlamlı bir fark vardır ($p<0,05$). Katılımcıların pandemi sürecinde bireysel girişimciliklerine ilişkin motivasyonlarının azaldığı söylenebilir.

Katılımcıların pandemi öncesi ve pandemi sürecinde öğrenim durumlarına göre bireysel girişimcilik algılarına ilişkin bulgular Tablo 6'da sunulmuştur.

		Öğrenim Durumu	N	\bar{x}	Ss	T	p
Bireysel girişimcilik algısı	Öncesi	Lise mezunu	155	4,29	0,32	0,69	0,48
		Üniversite mezunu	56	4,26	0,31		
	Sürecinde	Lise mezunu	155	2,80	0,23	1,04	0,30
		Üniversite mezunu	56	2,76	0,23		
Kontrol odağı	Öncesi	Lise mezunu	155	4,27	0,27	1,26	0,20
		Üniversite mezunu	56	4,22	0,22		
	Sürecinde	Lise mezunu	155	2,53	0,33	0,97	0,32
		Üniversite mezunu	56	2,48	0,32		
Kendine güven	Öncesi	Lise mezunu	155	4,35	0,36	0,34	0,73
		Üniversite mezunu	56	4,33	0,37		
	Sürecinde	Lise mezunu	155	3,30	0,33	0,56	0,57
		Üniversite mezunu	56	3,27	0,36		
İletişim	Öncesi	Lise mezunu	155	4,36	0,48	0,53	0,59
		Üniversite mezunu	56	4,32	0,47		
	Sürecinde	Lise mezunu	155	3,07	0,41	0,48	0,62
		Üniversite mezunu	56	3,04	0,39		
Motivasyon	Öncesi	Lise mezunu	155	4,36	0,48	0,53	0,59
		Üniversite mezunu	56	4,32	0,47		
	Sürecinde	Lise mezunu	155	2,92	0,43	1,05	0,29
		Üniversite mezunu	56	2,85	0,44		

p<0,05

Tablo 6. Katılımcıların Öğrenim Durumlarına Göre Covid-19 Öncesi ve Covid-19 Sürecinde Bireysel Girişimcilik Algılarına İlişkin Bulgular

Tablo değerlendirildiğinde, katılımcıların pandemi öncesinde ve pandemi sürecinde öğrenim durumlarına göre bireysel girişimcilik algıları arasında anlamlı bir farklılık yoktur ($p>0,05$). Aynı şekilde, öğrenim durumlarına göre bireysel girişimcilik alt boyutlarına (kontrol odağı, kendine güven, iletişim, motivasyon) göre de farklılaşma yoktur ($p>0,05$). Katılımcıların pandemi öncesi ve pandemi sürecinde kaç yıldır işletme sahibi olduğuna göre bireysel girişimcilik algılarına ilişkin bulgular Tablo 7’de gösterilmiştir.

		Kaç Yıldır İşletme Sahibi Olduğu	N	\bar{x}	Ss	F	p
Bireysel girişimcilik algısı	Öncesi	2 yıl	50	4,25	0,30	0,67	0,51
		3 yıl	115	4,28	0,32		
		4 yıl	46	4,33	0,32		
	Sürecinde	2 yıl	50	2,76	0,23	2,14	0,11
		3 yıl	115	2,78	0,23		
		4 yıl	46	2,85	0,23		
Kontrol odağı	Öncesi	2 yıl	50	4,22	0,21	1,19	0,30
		3 yıl	115	4,26	0,28		
		4 yıl	46	4,30	0,24		
	Sürecinde	2 yıl	50	2,47	0,34	2,53	0,08
		3 yıl	115	2,50	0,33		
		4 yıl	46	2,61	0,30		
Kendine güven	Öncesi	2 yıl	50	4,34	0,38	1,21	0,29
		3 yıl	115	4,32	0,34		
		4 yıl	46	4,42	0,39		
	Sürecinde	2 yıl	50	3,29	0,35	1,39	0,25
		3 yıl	115	3,27	0,32		
		4 yıl	46	3,36	0,35		
İletişim	Öncesi	2 yıl	50	4,30	0,46	0,45	0,63
		3 yıl	115	4,35	0,48		
		4 yıl	46	4,39	0,49		
	Sürecinde	2 yıl	50	3,04	0,36	0,12	0,88
		3 yıl	115	3,06	0,42		
		4 yıl	46	3,08	0,42		
Motivasyon	Öncesi	2 yıl	50	4,30	0,46	0,45	0,63
		3 yıl	115	4,35	0,48		
		4 yıl	46	4,39	0,49		
	Sürecinde	2 yıl	50	2,86	0,44	0,89	0,40
		3 yıl	115	2,89	0,43		
		4 yıl	46	2,97	0,43		

p<0,05

Tablo 7. Katılımcıların Kaç Yıldır İşletme Sahibi Olduğuna Göre Covid-19 Öncesi ve Covid-19 Sürecinde Bireysel Girişimcilik Algılarına İlişkin Bulgular

Tablodaki bilgilere göre, katılımcıların pandemi öncesinde ve pandemi sürecinde kaç yıldır işletme sahibi olduğuna göre bireysel girişimcilik algıları arasında anlamlı bir farklılık yoktur ($p>0,05$). Aynı şekilde, kaç yıldır işletme sahibi olduğuna göre bireysel girişimcilik alt boyutlarına (kontrol odağı, kendine güven, iletişim, motivasyon) göre de farklılaşma yoktur ($p>0,05$). Katılımcıların pandemi öncesi ve pandemi sürecinde faaliyet yaptıkları alana göre bireysel girişimcilik algılarına ilişkin bulgular Tablo 8’de verilmiştir.

		İşletme Faaliyet Alanı	N	\bar{x}	Ss	F	p
Bireysel girişimcilik algısı	Öncesi	Restoran vb. hizmetler	39	4,31	0,33	0,84	0,52
		Kuaför vb. hizmetler	15	4,24	0,28		
		Eğitim ve sosyal hizmetler	76	4,24	0,29		
		Spor salonu	13	4,25	0,30		
		Temizlik hizmeti	53	4,33	0,33		
		Kozmetik vb. hizmetler	15	4,36	0,36		
	Süre-cinde	Restoran vb. hizmetler	39	2,78	0,27	1,25	0,28
		Kuaför vb. hizmetler	15	2,77	0,17		
		Eğitim ve sosyal hizmetler	76	2,80	0,23		
		Spor salonu	13	2,70	0,18		
		Temizlik hizmeti	53	2,78	0,24		
		Kozmetik vb. hizmetler	15	2,91	0,25		
Kontrol odağı	Öncesi	Restoran vb. hizmetler	39	4,28	0,28	0,42	0,82
		Kuaför vb. hizmetler	15	4,25	0,25		
		Eğitim ve sosyal hizmetler	76	4,23	0,23		
		Spor salonu	13	4,25	0,19		
		Temizlik hizmeti	53	4,28	0,28		
		Kozmetik vb. hizmetler	15	4,30	0,31		
	Süre-cinde	Restoran vb. hizmetler	39	2,49	0,38	1,77	0,11
		Kuaför vb. hizmetler	15	2,59	0,17		
		Eğitim ve sosyal hizmetler	76	2,57	0,32		
		Spor salonu	13	2,48	0,25		
		Temizlik hizmeti	53	2,43	0,32		
		Kozmetik vb. hizmetler	15	2,65	0,36		

Kendine güven	Öncesi	Restoran vb. hizmetler	39	4,33	0,35	0,96	0,44
		Kuaför vb. hizmetler	15	4,27	0,27		
		Eğitim ve sosyal hizmetler	76	4,32	0,35		
		Spor salonu	13	4,26	0,34		
		Temizlik hizmeti	53	4,39	0,39		
		Kozmetik vb. hizmetler	15	4,48	0,41		
	Sürecinde	Restoran vb. hizmetler	39	3,27	0,33	1,49	0,19
		Kuaför vb. hizmetler	15	3,21	0,31		
		Eğitim ve sosyal hizmetler	76	3,29	0,34		
		Spor salonu	13	3,14	0,28		
		Temizlik hizmeti	53	3,33	0,35		
		Kozmetik vb. hizmetler	15	3,44	0,33		
İletişim	Öncesi	Restoran vb. hizmetler	39	4,41	0,49	0,97	0,43
		Kuaför vb. hizmetler	15	4,26	0,45		
		Eğitim ve sosyal hizmetler	76	4,27	0,45		
		Spor salonu	13	4,30	0,48		
		Temizlik hizmeti	53	4,41	0,49		
		Kozmetik vb. hizmetler	15	4,46	0,51		
	Sürecinde	Restoran vb. hizmetler	39	3,09	0,46	0,87	0,50
		Kuaför vb. hizmetler	15	3,00	0,38		
		Eğitim ve sosyal hizmetler	76	3,05	0,38		
		Spor salonu	13	2,92	0,35		
		Temizlik hizmeti	53	3,08	0,42		
		Kozmetik vb. hizmetler	15	3,21	0,41		
Motivasyon	Öncesi	Restoran vb. hizmetler	39	4,41	0,49	0,97	0,43
		Kuaför vb. hizmetler	15	4,26	0,45		
		Eğitim ve sosyal hizmetler	76	4,27	0,45		
		Spor salonu	13	4,30	0,48		
		Temizlik hizmeti	53	4,41	0,49		
		Kozmetik vb. hizmetler	15	4,46	0,51		
	Sürecinde	Restoran vb. hizmetler	39	2,94	0,44	1,78	0,11
		Kuaför vb. hizmetler	15	2,78	0,42		
		Eğitim ve sosyal hizmetler	76	2,84	0,42		
		Spor salonu	13	2,73	0,41		
		Temizlik hizmeti	53	2,98	0,43		
		Kozmetik vb. hizmetler	15	3,06	0,42		

p<0,05

Tablo 8. Katılımcıların Faaliyet Yaptıkları Alana Göre Covid-19 Öncesi ve Covid-19 Sürecinde Bireysel Girişimcilik Algılarına İlişkin Bulgular

Tabloya göre, katılımcıların pandemi öncesinde ve pandemi sürecinde işletme faaliyet alanına göre bireysel girişimcilik algıları arasında anlamlı bir farklılık yoktur ($p>0,05$). Aynı şekilde, işletme faaliyet alanına göre bireysel girişimcilik alt boyutlarına (kontrol odağı, kendine güven, iletişim, motivasyon) göre de farklılaşma yoktur ($p>0,05$).

5. Sonuç ve Öneriler

Araştırmanın amacı kadın girişimcilerin Covid-19 öncesi ve Covid-19 sürecinde bireysel girişimcilik algısını belirlemek ve karşılaştırmaktır. Araştırmanın amacı doğrultusunda elde edilen temel sonuçlar özetlenerek aşağıda verilmiştir.

Kadın girişimcilerin %70,6'sının evli, %29,4'ünün bekâr olduğu; %52,1'inin 26-33, %47,9'unun 34-41 yaş aralığında olduğu; %73,5'inin lise, %26,5'inin üniversite mezunu olduğu ve %48,8'inin 2-3 , %27,0'sinin 1 çocuk sahibi ve %24,2'sinin çocuk sahibi olmadığı bulunmuştur. Katılımcıların %54,5'inin 3 yıldır işletme sahibi olduğu, bunu %23,7 oran ile 2 yıldır işletme sahibi olanların izlediği ve %21,8'inin 4 yıldır işletme sahibi olduğu görülmüştür. İşletmelerinin faaliyet konusu incelendiğinde, %36'sının eğitim ve sosyal hizmet merkezi gibi faaliyetler yürüttüğü, %25,1'inin temizlik hizmeti, %18,5'inin restoran, ev yemekleri, kafe, vb. faaliyetleri yürüttüğü bulunmuştur. Katılımcıların %43,1'inin 2, %38,4'ünün 3 ve %18,5'inin 1 çalışmanı bulunmaktadır.

Katılımcıların pandemi öncesi ve pandemi sürecinde girişimcilik algıları, bireysel girişimciliğe ilişkin kontrol odakları, bireysel girişimciliğe ilişkin kendine güvenleri, bireysel girişimciliklerine ilişkin iletişimleri ve bireysel girişimciliklerine ilişkin motivasyonları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Girişimcilik algıları arasındaki en fazla fark motivasyon ve kontrol odağı arasında bulunmuştur. Pandemi sürecinin neredeyse tüm insanlar üzerinde yarattığı olumsuz psikolojik ruh hâli motivasyon düşüklüğüne sebep olmuş olabilir. Pandemi, girişimcilerin kendi iradesi dışında gelişen şartlara ve belirsizliğin artmasına sebep olarak kadın girişimcilerin

kontrol odağı boyutunda da düşüşe sebep olmuş olabilir. Dolayısıyla, Covid-19 kadın girişimcilerin bireysel girişimcilik algıları ve boyutları üzerinde etkili olmuştur. Bu süreçten dolayı onların bireysel girişimcilik algılarının olumsuz etkilendiği söylenebilir.

Bu araştırmayla yaşamımızın gündeminde olan Covid-19 virüsünün sebep olduğu pandemi sürecinde, girişimci kadınların girişimcilik algılarını araştırmak hedeflenmiştir. Çalışmaya yönelik girişimcilik ve Covid-19 salgınıyla alakalı çalışmalara rastlanmış ancak Covid-19 sürecinde girişimci kadınların girişimcilik algılarına yönelik çok az çalışma bulunabilmiştir. Kadın girişimcilerin pandemi sürecinde girişimcilik algılarının değişiklik göstermesine ilişkin çalışmaların, özellikle kadın girişimciler (Manolova, Brush, Edelman ve Elam, 2020; Mathew, Deborah, Karonga ve Rumbidzai, 2020; Jaim 2020; Grandy, Cukier ve Gagnon, 2020) üzerine odaklanan araştırmalar, bu çalışmanın literatürünü ve bulgularını desteklemektedir.

Covid-19 öncesi girişimci kadın bireylerin karakter özelliklerine yönelik yapılan araştırmalardan elde edilen bulgular girişimci bireylerin; kontrol odağı (Brockhaus, 1980; Korunka vd., 2003), motivasyon (Collins vd., 2004; Johnson, 1990; Stewart ve Roth, 2007), iletişim (Gorman vd., 1997), planlama (McCarthy ve Leavy, 1999), kendine güven (Gartner, 1988) ve öz disiplin (Shahhosseini vd., 2011) gibi özelliklere sahip olduklarını, diğer bir ifadeyle, bu araştırmanın sonuçlarını destekler nitelikte olduğunu ortaya koymaktadır.

Pandeminin, araştırma kapsamına giren mikro ölçekli, yeni sayılabilecek 5 yılını tamamlamamış, işletme sahibi kadınların girişimcilik algılarını olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Kadın girişimcilere devlet desteğinin yanında STK'ların da destekleri bulunmaktadır (KAGİDER, 2021; KOSGEB, 2020; Kedv, 2021). Ancak bu desteklerin arttırılması gerekmektedir. Bu desteklerin hem maddi hem de kriz yönetimi, stres yönetimi, e ticaret gibi ihtiyaca yönelik eğitimlerle sunulması önerilebilir. Bu araştırmanın daha sonra nitel usullerle gerçekleştirilmesinin gelecekteki çalışmalara yardımcı olacağı düşünülmektedir.

HİPOTEZLER	KABUL / RET DURUMLARI
H₁ : Kadın işletmecilerin Covid-19 öncesi girişimcilik algıları ile Covid-19 sürecinde girişimcilik algıları arasında anlamlı bir farklılık vardır.	KABUL
H₂ : Covid-19 öncesi ve Covid-19 sürecinde girişimcilik algıları arasındaki değişim kadın işletmecilerin faaliyet yaptıkları alana göre değişmektedir.	RET
H₃ : Covid-19 öncesi ve Covid-19 sürecinde girişimcilik algıları arasındaki değişim kadın işletmecilerin meslekî kıdemlerine göre değişmektedir.	RET
H₄ : Covid-19 öncesi ve Covid-19 sürecinde girişimcilik algıları arasındaki değişim kadın işletmecilerin öğrenim durumlarına göre değişmektedir.	RET

Tablo 9. Hipotezlerin Kabul Ret Durumu

Kaynakça

- Aldrich, H. (1989). Networking among women entrepreneurs. O. Hagan, C. Rivchun and D. Sexton (eds), *Women-Owned Businesses*, New York: Praeger, pp. 103–13.
- Arat, N. (1996). Women's studies in turkey. *Women's Studies Quarterly*, 24(1/2), 400-411.
- Arıkan, S. (2004). *Girişimcilik: Temel kavramlar ve bazı güncel konular*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Aşkın, E.Ö. ve Barış, S. (2016). Kadın istihdamında sosyal sermayenin etkisi: Tokat ilinde kadın girişimciler üzerine bir inceleme. *Business and Economics Journal*, 7(2), 63-82.
- Bacq, S., Geoghegan, W., Josefy, M., Stevenson, R. ve Williams, T.A. (2020). The COVID-19 virtual idea blitz: Marshaling social entrepreneurship to rapidly respond to urgent grand challenges. *Business Horizons*. 63(6), 705-723.
- Baumol, W. J. (1968). Entrepreneurship in economic theory. *The American Economic Review*, 58(2), 64-71.
- Brockhaus, R.H. (1980). Risk taking propensity of entrepreneurs. *Academy of Management Journal*, 23(3), 509-502.

- Brodsky, M.A. (1993). Successful female corporate managers and entrepreneurs: Similarities and differences, *Group & Organisation Management*, 18, 366–78.
- Brush, C.G., De Bruin, A. ve Welter, F. (2009). Agender-aware framework for women's entrepreneurship. *International Journal of Gender and Entrepreneurship*, 1(1), 8-24.
- Bowman, C. (1999). Action-led strategy and managerial selfconfidence. *Journal of Managerial Psychology*, 14(7/8), 558-568.
- Buttner, E.H. ve Moore, D.P. (1997). Women's organizational exodus to entrepreneurship: Self-reported motivations and correlates with success. *Journal of Small Business Management*, 35(1), 34.
- Carland, J.W., Hoy, F., Boulton, W.R. ve Carland, J.A.C. (1984). Differentiating entrepreneurs from small business owners: A conceptualization. *Academy of Management Review*, 9, 354-9.
- Collins, C.J., Hanges, P.J. ve Locke, E.A. (2004). The relationship of achievement motivation to entrepreneurial behavior: A meta-analysis. *Human Performance*, 17(1), 95-117.
- Cowling, M., Brown, R. ve Rocha, A. (2020). Did you save some cash for a rainy COVID-19 day? the crisis and smes. *International Small Business Journal*, 38(7), 593-604.
- Curth, A. (2011). *Mapping of teachers preparation for entrepreneurship education* (ed. daniela ulicna). Final Report, Framework Contract No EAC 19/06, Dg Education and Culture, J 3025 8322.
- Czarniawska-Joerges, B. ve Wolff, R. (1991). Leaders, managers, entrepreneurs on and off the organizational stage. *Organization Studies*, 12(4), 529-546.
- Çelebi, N. (1993). Kadın girişimciliğini özendirme ve destekleme konusunda politikalar. kadını girişimciliğe özendirme ve destekleme paneli bildiriler ve tartışmalar. kadın ve sosyal hizmetler müsteşarlığı kssg müdürlüğü. *Eğitim Serisi Yayın*, No: 74: 35-42.
- Duchéneau, B. ve Orhan M. (2000). Les femmes entrepreneurs en france, paris: Séli arslan. Feeser, H.R. ve Dugan. K.W. (1989). Entrepreneurial motivation: A comparison of new venture creation. *Academy of Management Review*, 10(4), 696–706.
- Fuller Jr, B. ve Marler, L.E. (2009). Change driven by nature: A meta-analytic review of the proactive personality literature. *Journal of Vocational Behavior*, 75(3), 329-345.
- Forrester, W.R. ve Armen, T. (2010). Effects of personality on attitudes toward academic group work. *American Journal of Business Education*, 3(3), 39-46.

- Gartner, WB. (1988). Who is an entrepreneur? Is the wrong question. *American Journal of Small Business*, 12(4), 11-32.
- Gorman, G., Hanlon, D. ve King, W. (1997). Some research perspectives on entrepreneurship education, enterprise education and education for small business management: A ten-year literature review. *International Small Business Journal*, 15(3), 56-77.
- Grandy, G., Cukier, W. ve Gagnon, S. (2020). (In)visibility in the margins: COVID-19, women entrepreneurs and the need for inclusive recovery. *Gender in Management*, 35(7-8), 667-675. <https://doi.org/10.1108/GM-07-2020-0207>.
- Gravetter, J. F. ve Forzano, L. B. (2012). *Research methods for the behavioral sciences* (4. Bas-kı). USA: Linda Schreiber-Ganster.
- Hedefler için İş Dünyası Platformu, (2020). *Covid-19 krizinin işletmeler üzerindeki etkileri- 2.anket (11-22 mayıs 2020) sonuç raporu*. <https://tusiad.org/tr/basinbultenleri/item/10586-covid-19-krizinin-isletmeler-uzerindeki-etkilerininanketsonuclari-aciklandi>. (Erişim Tarihi: 15.05.2021).
- Hisrich, R. D. ve Peters, M. P. (2002). *Entrepreneurship*, McGraw-Hill/Irwin, New York.
- İlter, B. (2008). *Girişimcilik sürecinde kadın girişimcilerin karşılaştıkları sorunların analizi: kagider örneği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Jaim, J. (2020). Exist or exit? Women business-owners in bangladesh during COVID-19. *Gender, Work ve Organization*. <https://doi.org/10.1111/gwao.12546>.
- Johnson, B.R. (1990). Toward a multidimensional model of entrepreneurship: The case of achievement motivation and the entrepreneur. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 14(3), 39-54.
- Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı, (KEDV). <https://www.kedv.org.tr/> (Erişim Tarihi: 10.05.2021).
- Kadın Girişimci Derneği, (KAGİDER). <https://www.kagider.org/> (Erişim Tarihi: 10.05.2021).
- Kahya, C. ve İmamoğlu, İ.K. (2015). Ekonomi okuryazarlığının girişimcilik niyeti üzerindeki rolü. *International Journal of Social Science*. 39: 139-156.
- Koh, H.C. (1996). Testing hypotheses of entrepreneurial characteristics: A study of Hong Kong mba students. *Journal of Managerial Psychology*, 11, 12-25.

- Korunka, C., Frank, H., Lueger, M. ve Mugler, J. (2003). The entrepreneurial personality in the context of resources, environment and the startup process a configurational approach. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 28(1), 23-42.
- Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı, (KOSGEB) (2020a). <https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/detay/7426/kobilere-Covid19-kalkani-bakan-varank-kosgebin-3lu-koruma-paketini-acikladi>. 25 Mart 2020 (Erişim Tarihi: 10.05.2021).
- Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı, (KOSGEB) (2020b). <https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/detay/6878/kosgebden-kadinklara-pozitif-ayrimcilik> (Erişim Tarihi: 20.05.2021).
- Linan, F. ve Chen, Y. (2009). Development and cross-cultural application of a spesific instrument to measure entrepreneurial intentions. *Entrepreneurship Theory and Practice*. 33: 593-617.
- Low, M.B. ve MacMillan, I.C. (1988). Entrepreneurship: past research and future challenges. *Journal of Management*, 14(2), 139-161.
- Manolova, TS., Brush, CG., Edelman, LF. ve Elam, A. (2020). Pivoting to stay the course: How women entrepreneurs take advantage of opportunities created by the COVID-19 pandemic. *International Small Business Journal*, 38(6), 481-491.
- Mathew, N., Deborah, I., Karonga, T. ve Rumbidzai, C. (2020). The impact of COVID-19 lockdown in a developing country: narratives of self-employed women in Ndola, Zambia. *Health Care for Women International*, 41(11-12), 1370-1383. <https://doi.org/10.1080/07399332.2020.1823983>.
- McCarthy, B., ve Leavy, B. (1999). The entrepreneur, risk perception and change over time: A typology approach. *Irish Business and Administrative Research*, 19/20 (1), 125-141.
- Mitchell, B.R. (1962). *Abstract of british historical statistics, cambridge*: Cambridge University Press, p. 60.
- Organisation For Economic Co-Operation And Development. (2020), *Education Responses To COVID-19: Embracing Digital Learning And Online Collaboration*, OECD Policy Responses To Coronavirus (COVID-19). <http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/education-responses-to-covid-19-embracing-digital-learning-and-online-collaboration-d75eb0e8/> (Erişim Tarihi: 15.05.2021).
- Omar, A.R.C., Ishak, S. ve Jusoh, M.A. (2020). The impact of covid-19 movement control order on smes' businesses and survival strategies. *Geografia-Malaysian Journal of Society and Space*, 16(2), 139-150.

- Paksoy, H.M., Özbezek, B.D. ve Gül, M. (2019). Kişilik özellikleri ve sosyal sorumluluk bilincinin sosyal girişimcilik özelliklerine etkileri üzerine bir araştırma. *Turkish Studies - Social Sciences*, 14(3), 973-1006. doi: 10.29228/TurkishStudies.22859.
- Ratten, V. (2020). Coronavirus (Covid-19) and entrepreneurship: cultural, lifestyle and societal changes. *Journal of Entrepreneurship in Emerging Economies*. <https://doi.org/10.1108/JEEE-06-2020-0163>.
- Rauch, A. ve Frese, M. (2007). Let's put the person back into entrepreneurship research: A meta-analysis on the relationship between business owners' personality traits, business creation, and success. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 16(4), 353-385.
- Resmî Gazete (2021). *Esnaf ve sanatkârlar ile gerçek kişi tacirlere koronavirüs salgını nedeni ile verilecek hibe desteği hakkında karar*. <https://www.resmigazete.gov.tr/> 21 Mayıs 2021. (Erişim Tarihi: 21.05.2021).
- Resmî Gazete (2017). *Ulusal istihdam stratejisi (2014-2023) ve eylem planları (2017-2019)*. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/07/20170707M1-1.pdf> (Erişim Tarihi: 21.05.2021).
- Rotter, J.B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs*, 80, 1-28.
- Shahhosseini, A., Kavousy, E., Shirsavar, H.R. ve Ardahaey, F.T. (2011). Appointing the level of individual entrepreneurship of islamic azad university students. *Asian Social Science*, 7(1), 106-114.
- Shaver, K.G. ve Scott, L.R., (1992). Person, process, choice: The psychology of new venture creation. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 16(2), 23-45.
- Stewart, Jr., W.H. ve Roth, P.L. (2007). A meta-analysis of achievement motivation differences between entrepreneurs and managers. *Journal of Small Business Management*, 45, 401-421.
- Şeşen, H. ve Basım, H.N. (2012). Demografik faktörler ve kişiliğin girişimcilik niyetine etkisi: spor bilimleri alanında öğrenim gören üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 12,21-28
- Şekerler, H. (2006). *Kadın girişimciler, karşılaştıkları sorunlar ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020). *COVID-19 (SARS-CoV-2 Enfeksiyonu) rehberi*, https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/depo/rehberler/COVID-19_Rehberi.pdf. (Erişim Tarihi: 02.10.2020).

- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2021). <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-68443/covid-19-durum-raporu.html>. (Erişim Tarihi: 19.05.2021).
- Utsch, A., Rauch, A., Rothful, R. ve Frase, M. (1999). Who becomes a small scale entrepreneur in an post-socialistic environment: On the differences between entrepreneurs and managers in east germany. *Journal of Small Business Management*, 37(3), 31-42.
- Yadav, V. ve Unni, J. (2016). Women entrepreneurship: Research review and future directions. *Journal of Global Entrepreneurship Research*, 6(12), 1-18.
- Yalçın İncik, E. ve Uzun, N. (2017). Bireysel girişimcilik algı ölçeği geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(39), 471-485.
- World Health Organization. (2020), *Survey tool and guidance rapid, simple, flexible behavioural insights on COVID-19*. Document Number: Who/Euro:2020-696-40431-54222, (Erişim Tarihi: 19.05.2021).

Zahra Ali. **İslami Feminizmler** (Islamic Feminisms)
İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Baskı, 2019, 204 s.

Ayşenur Aslan*

XVIII. yüzyıl Batısında kadın hakları talebi ve erkeği kamusal alanla kadını ise özel alanla eşleştiren bakış açısının eleştirisiyle ortaya çıkan feminizm, zamanla İslam dünyasını da etkilemiştir. İslamî bir forma bürünen ve “İslamî feminizm” ifadesiyle ele alınan feminizm de Müslüman çevrede erkek egemenliğine ve cinsiyet eşitsizliğine karşı ortaya çıkan sorgulamaları ve protestoları kapsayan bir terim olarak konuşulmaya başlamıştır. Bir kavram ve fikir olarak İslamî feminizmin ne olduğu ve nasıl değerlendirilmesi gerektiği noktasında birçok eser ortaya konmuştur.

Bu yazıda değerlendirmesi yapılacak olan Zahra Ali'nin derlediği Öykü Elitez'in dilimize çevirdiği *İslami Feminizmler* isimli kitap üç ana bölümden oluşmaktadır. “Alternatif Okumalar” ana başlıklı ilk bölümde Margot Badran'ın “İslami Feminizm: Nedir?” makalesi, Asma Lamrabet'in “Özcülüğün Reddi ile Müslüman Düşüncenin Radikal Reformu Arasında” makalesi, Asma Barlas'ın “Müslüman Kadınlar ve Baskı: Kur'an'dan Yola Çıkan Özgürlük Okuması” makalesi yer almaktadır. “Farklı Bağlamlarda Kutsal Metinler: Ulus Aşırı Bir Hareket” başlıklı ikinci bölümde, Malika Hamidi'nin “Avrupa'da Müslüman Feminizm: Metinsel Aktivizm ve Ulus Aşırı Niteliği” makalesi, Ziba Mir-Hosseini'nin “Gerçekleştirilememiş Bir Proje: İran'daki Müslüman Kadınların Eşitlik Arayışı” makalesi, Zineh Anwar'ın “Dini Yasa Altındaki Malezya'da Kadın Hakları Müzakereleri” makalesi ve Omaima Abou-Bakr'ın “İslami Feminizm ve Bilginin Üretilmesi: Devrim Sonrası Mısır'dan Manzaralar” adlı makalesi yer almaktadır. Üçüncü bölümde “Diskurlar ve Uygulamalar:

.....

* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dahı Din Sosyolojisi Bilim Dahı Yüksek Lisans Öğrencisi.

Baskının Karşısında Yer Alan Müslümanlar” başlığı altında, Saida Kada’yla yapılan “Cinsiyetçilik ve Irkçılık Karşıtlığı: Fransa’da Yaşayan Müslüman Bir Kadının Seçtiği Yol” adlı söyleşi, Hanane Al-Laham’la yapılan “Kadın Hakları, İslami Düşüncenin Yenilenmesi, Suriye’deki Pasifist Hareket” isimli söyleşi ve son olarak kitabın editörü Zahra Ali’nin “Sonuç: Feminizmi Sömürgeci Kurtarmak ve Yenilemek” adlı genel bir değerlendirmeye karşılık gelen yazısı bulunmaktadır. Kitabın sonunda ayrıca kitap içinde makale yahut söyleşileriyle yer alan isimleri tanıtan bir bölüm de yer almaktadır.

Kitabın derleyeni olarak karşımıza çıkan Zahra Ali, Nilüfer Göle’nin danışmanlığında yaptığı sosyoloji yüksek lisansıyla Fransa’daki İslamî feminizmi ele almıştır. “Cinsiyet ve İslam”, “Cinsiyet ve Ortadoğu” konularına odaklanarak yaptığı çalışmalarla öne çıkmış bir isimdir. Ortadoğu Müslüman toplumları tarihçisi uzmanlığıyla tanınan Margot Badran ise Ortadoğu kadın hareketlerini incelemiştir. Kitaba makalesiyle katkıda bulunan bir diğer isim Asma Lamrabet Faslı feminist ve aktivist olarak bilinmekte, İslam ve kadın konularında eserler ortaya koymaktadır. Pakistan uyruklu Amerikalı düşünür Asma Barlas İslam’da cinsiyet meselesi ve Batı feminizmi eleştirisi deyince akla gelen ilk isimlerdendir. Avrupa’daki Müslüman kimliğinin ve kadın tartışmaları konusunun bilinen isimlerinden Malika Hamidi ise Avrupa’daki çeşitli Müslüman kadın hareketlerinin öncülüğünü yürütmektedir. İran deyince İslam ve kadın meselesi çarpıcı bir şekilde öne çıkmaktadır ve İranlı feminist aydın Ziba Mir-Hosseini hukuk antropoloğu kimliğiyle kitaba katkı sağlayan önemli bir isimdir. Zainah Anwar İslamî feminizm topluluklarının en bilinen isimlerinden Sisters of İslam’ın (Malezya) temsilcilerindendir. Orta Çağ sufiliği, Hristiyan ve Müslüman kadınların hayatı, Müslüman kadınların Ortadoğu’daki yaşamları gibi konular üzerine çalışan Omaima Abou-Bakr Ortadoğu ve Mısır feminizmi açısından önemli bir akademisyendir. Irkçılık ve cinsiyetçilik karşıtlığı konularındaki çalışmalarıyla bilinen Fransız Müslüman aktivist Saida Kada kendisiyle yapılan söyleşiyle kitaba katkıda bulunmuştur. Son olarak Müslüman düşüncenin yenilenmesi meselesiyle gündeme gelen Suriyeli düşünür Hanane Al-Laham

genelde Ortadoğu, özelde Suriye’de siyaset ve kadın ilişkilerine dair çalışmalarıyla tanınmaktadır. Bu yönüyle bakıldığında kitapta hem Müslüman coğrafyanın hem de Batılı ülkelerin farklı noktalarında yaşayan ve alana dair söz söyleyen kadınların görüşlerine başvurarak meseleyi geniş bir perspektifle değerlendirme iddiasında olduğunu söylememiz mümkündür.

Margot Badran- “İslami Feminizm: Nedir?” bölümünde yazar İslamî feminizmi Batılı olarak değerlendirmenin yanlışlığına vurgu yapmıştır. İslamî feminizm Müslüman bir coğrafyada dinî algılamalar ve kültürel uygulamaların yanlışlığı sonucu Batı feminizminin bir uzantısı olarak değil, coğrafyanın ve toplumun kendi dinamiklerinden ortaya çıkmıştır. Bunun aksini düşünenler feminizmi sabote etmek isteyen politik amaçlılardır. Margot Badran, tek bir İslamî feminizmin olmadığını belirterek İslamî feminizmin çeşitli formlarını; a) cinsiyet eşitliği Kur’an’ın adaletinin yerine getirilmesidir, b) Kur’an ve diğer dinî metinler feminist bakış açısıyla yeniden okunmalı ve yorumlanmalıdır, c) Kur’an cinsiyet eşitliğini savunur ama gelenek ataerkil zihniyet benimsemiştir bu, içtihatla aşılmalıdır şeklinde kategorileştirmiş ve üç tür feminist çeşidi belirlemiştir: dindar feministler, laik feministler ve gayrimüslim feministler. Badran’a göre bunların birbiriyle çatıştığını düşünmek veya çatıştırmaya çalışmak eksik tarih bilgisinden ya da kadın dayanışmasının birliğini yıkmak istemekten kaynaklanmaktadır. Makalede ele alınan meselelerden biri de feminist hermenötiktir. Yazar, Kur’an ayetlerinin bu açıdan yeniden yorumlanmasıyla ataerkil tefsir geleneğini dönüştürmeyi amaçlayan feminist hermenötiğin üç yaklaşımı; yaratılış hikâyeleri gibi erkekliliği üstün gören asılsız hikâyeleri ortadan kaldırmak için Kur’an’ı yeniden yorumlamak, kadın ve erkek eşitliği ayetlerini ön plana çıkarmak, erkek egemenliğini meşrulaştıran ayetleri yeniden bağlamına oturtmak şeklinde ifade etmiştir.

Asma Lamrabet- “Özcülüğün Reddi ile Müslüman Düşüncenin Radikal Reformu Arasında” bölümünde çok farklı coğrafyalarda birbirinden farklı kültür içerisinde yaşayan Müslüman kadınları aynı kefeye koymanın yanlışlığını, “Müslüman kadın” şeklindeki genellemenin sakıncalı olduğunu belirtmiştir. Bu dili kullanan Batı

feminizmine karşı İslamî feminizmin duruşu; kadınlara yönelik ayırıcılığın evrenselliğine odaklanarak çalışmasıdır. Asya’da doğacak bebeğin cinsiyeti kız diye aldırılırken, Avrupa’da beyaz kadın ticareti yapılıyorken İran’daki kadın hayatına odaklanmak Batı hegemonyasını yüceltmeye yarayan politik bir yaklaşımdır. Asma Lamrabet’e göre eşitlik ve adalet için Kur’an yeniden okunmalıdır. Bu yeniden okumanın ve ayetlerin yeniden incelemenin temelinde de ayetleri evrensel olanlar ve geçici olanlar şeklinde kategorileştirmek gerekir. Eşitlik, adalet, insan onuruna saygı, akıl, ilim ve mantık evrensel iken; kölelik, yağma, fuhuş, kadınların şahitliği ya da miras taksimi gibi içerikler geçici kabul edilmelidir. Yazara göre Kur’an devrim niteliğinde evrensel prensipleriyle kadını eşitliğe kavuşturmuşken gelenek içerisinde oluşan maskülen tefsir ve ataerki içtihat tarafından bu eşitlik yok edilmiştir. Fıkıh ve şeriat farklıdır. Biri Kur’an’da evrensel olanı içerirken diğeri geçici olana tekabül eden insan yorumu ve ürünü kaidelerdir. Temel fıkıh ekollerinin kurucu isimleri de kişisel içtihatlarının değişmezliğini talep etmemişlerdir, bu sebeple bugün zamanın şartlarına uygun içtihatlar yapılp kadınların eşitlik taleplerine cevap verilmelidir.

Esma Barlas, “Müslüman Kadınlar ve Baskı: Kuran’dan Yola Çıkan Özgürlük Okuması” adlı makalesinin ana fikrini, İslamî feminizmin kadınların hak talep etmesi ve bazı haklara sahip olması açısından Batı feminizmine borçlu olduğunu kabul etmekle beraber kadının esas kurtuluşunun Batı feminizminde değil Kur’an’a dönüşte olduğu düşüncesi oluşturmaktadır. Yazar, tefsir ve fıkıhın Kur’an olarak anlaşıldığını ve bunların metnin çok anlamlılığını görmezden geldiğini ifade etmiştir. Kur’an’ın direk kadınlara hitap eden sayılı kutsal kitaptan biri oluşu, kadın ve erkeği karşıtlıklar üzerinden değil birbirinden sorumlu ve birbirinin tamamlayıcısı olarak tanımlaması vurgusu üzerinden İslam tam da kadınların ihtiyaçlarına cevap verecek zemine sahiptir sonucuna varmıştır. Feminist hermenotiği bir çözüm olarak sunan yazara göre ataerki yanlılarının kadın hakkında konuşan herkesi Batılı feminist olmakla itham edişi bir itibarsızlaştırma ve ataerki ile İslam çerçevesinde mücadele edilemeyeceği izlenimini amaçlamaktadır.

Malika Hamidi, “Avrupa’da Müslüman Feminizm: ‘Metinsel Aktivizm’ ve Ulus Aşırı Niteliği” isimli yazısıyla öncelikle “Müslüman Feminizm” kavramını ele almaktadır. İfadedeki “feminizm” kelimesi Müslüman birey için Batı ideolojisi olarak görünüp İslam’a ters olan olarak algılanırken; ifadedeki “Müslüman” kelimesi Batılı bir feminist için feminizm kavramıyla yan yana gelemeyecek tezathği oluşturmaktadır. Bu kavrama olumsuz bakan iki kesimin varlığına rağmen Müslüman feministler vardır ve bir yandan dinî metinleri yorumlama yaklaşımları geliştirerek diğer yandan düşüncelerini Avrupa ve dünyanın birçok bölgesine aktivizm çalışmalarıyla taşımaktadırlar. Malika Hamidi Avrupa’daki Müslüman feministlerin çoğunluğunun Batı’ya göç etmiş ailelerin ikinci neslinden oluştuğunu ifade etmiştir. Bu ikinci nesil kadınlar, gelenekleri ve ülkenin yaşam biçimi ikileminde yaşayanlar olup bu ikilem, İslamî feminizmin neyin kültürel neyin dinî olduğunu ayırt etmesiyle son bulur. İslamî feminizmin esas amacı ise Müslümanların ve Gayrimüslimlerin katılımıyla kaynağını İslam’dan alan yeni özgürleşmiş bir kadın modeli ortaya koymaktır. 2007 yılında Fransa, Kanada ve Belçika’da bulunan aydın, aktivist ve akademisyenlerin bir araya gelmesiyle kurulan GIEFRI (İslam’da Kadın Üzerine Çalışma ve Araştırma Grubu) adlı uluslararası ağda hedeflenen yolda atılmış büyük bir adım ve büyük bir başarı olarak değerlendirilmiştir.

Ziba Mir-Hosseini, “Gerçekleşmemiş Bir Proje: İran’daki Müslüman Kadınların Eşitlik Arayışı” adlı makalesinde İranlı Müslüman feministlerin İran Devrimi’ni desteklediğini ancak iktidara gelen Müslümanların şeriatı istedikleri gibi yorumlamaları sonucu kadınların ikinci sınıf vatandaşa dönüştüğünü ele almıştır. Yazara göre İran bugün devrim öncesi olduğundan çok daha modern, demokratik ve bazı alanlarda laik olmasına rağmen bu durumun tek istisnası “kadın” konusudur. İran İslam Cumhuriyeti Devleti, İslam devleti olduğunu kadınlar üzerinden göstermeye çalışmaktadır. Yazara göre İran ve diğer coğrafyalardaki Müslüman kadınlar, kaynağını dinî metinlerden aldığı iddia edilen ataerkil asılsız hükümlerle kontrol edilmektedir. Ancak bu kadınların asıl istediği ise şeriatı

ideolojik amaçlara alet etmenin bırakılması ve din-devlet işlerinin ayrılması noktasındadır.

Zainah Anwar, “Dini Yasa Altındaki Malezya’da Kadın Hakları Müzakereleri” bölümünde; kendilerini feminist olarak tanımlayan Müslüman kadınlara dinden çıkmış muamelesi yapan kesime karşı hem Müslüman hem de feminist olarak Müslüman feministlerin taleplerini dile getirmiştir: Müslüman feministler inançlı bireyler olarak özgürlüğü, adaleti ve doğruluğu; İslam dinini yeniden keşfederek bulmak ve ortaya koymak istemektedirler. Kadınlar yüzyıllardır kadının nasıl olması gerektiğine erkeklerin karar vermesine ya da din dilinin kadını hapsetmek üzerine kullanılmasına karşı artık İslam’ın ne olduğunu bilme talebiyle Müslüman feminist olmaktadır. Kadın ve erkeklerin eşit olduğu dünyada yaşamak için yapılması gereken 21. yüzyılda çağa uygun içtihadı dölndürmektir.

Omaima Abou-Bakr, “İslami Feminizm ve Bilginin Üretilmesi: Devrim Sonrası Mısır’dan Manzaralar” bölümünde İslamî feminizmin çalışma alanlarını ataerkil Kur’an tefsirlerine alternatifler oluşturmak, tasavvuf üzerinden kadınlara daha ılımlı yaklaşma zemini elde etmek, aktivist çalışmalarla kadın hayatını düzeltmek şeklinde belirlemiştir. Kitabın söyleşiler bölümünde ise Saida Kada ve Hanane Al-Laham Fransa ve Suriye’deki kadınların durumuna dair görüşlerini belirtip diğer bölümlerdeki ifadelerle örtüşen bir zeminde İslamî feminizmin gerekliliğini vurgulamışlardır.

Zahra Ali’nin derlediği bu kitap öncelikle İslamî feminizmin ve Müslüman bir bireyin feminist oluşunun meşruiyetini ortaya koyma amacı taşımaktadır, yani Müslüman ve feminist olmanın mümkünlüğü kitabın öncelikli meselesi olarak görünmektedir. Bu mümkünlük sorgulaması sonucunda ulaşılan temel hipotez ise kadın, İslam ve feminizm çerçevesinde gerçekleştirilen tüm tartışmalar ya da İslam ve cinsiyet eşitliği meselesinin gündemde olması aslında tarih boyunca yapılmış bir hazırlığın ürünüdür düşüncesidir. Kitabın feminizm ve İslamî feminizmi birbirinden ayırması, İslamî feminizmi Batı feminizminin bir uzantısı olarak görmemesi ve kitabın konusu olarak; “baskın feminizm sorularını cevaplandırmak değil

Müslüman feministlerin bakış açısıyla eşitlik sorununu ele almak, bu sorunu kendi yöntem, ifade ve problematiğiyle çözmeye çalışmak” olarak belirlenmesi; bağımsız bir düşünce alanı inşa etme çabası yönüyle önemlidir.

İslamî feminizmi “İslamî bir paradigma dâhilinde ifade edilen feminist bir söylem ve uygulama” olarak tanımlarsak; feminist fikirleri benimseyen ve bu söylemleri dile getiren Müslümanların takındığı tavırların da kimi zaman fikhî geleneğe eleştiri, kimi zaman hadislerin sıhhatini araştırma-sorgulama, kimi zaman da din dilinin değiştirilmesi gerektiğini beyan etme şeklinde farklılıklar gösterdiğini söyleyebiliriz. Kendi içerisinde farklı tezahürleri olan İslamî feminizm söylemlerini bizzat savunucularının ifadeleriyle öğrenmek açısından da literatüre önemli katkılar sağlamış bir eser niteliğindedir.

Batı’da ve İslam coğrafyasında ciddi kitlelerce savunulan, kendi içerisinde çeşitli tezahürleri olan feminizmin; İslamî açıdan nasıl değerlendirileceği konusunda birbirinden farklı ve birbirine zıt görüşler mevcuttur. Kendilerini Müslüman feminist olarak tanımlayan kadınlar, bunun nedenlerini Allah’a inanıp İslam dinine iman etmenin yanında kadınlara yönelik ayrımcılıkla mücadele etmek olarak belirtmişlerdir. Bu beyana karşı “Kadınlara yönelik ayrımcılıkla mücadele etmek zaten dinin içerisinde yer almakta, yeni bir feminizm etiketine gerek var mı?” eleştirisi yapmak makul görünmektedir. Bir Müslüman, Müslüman olmanın bir gereği olarak kadının ikincil bir konumda olmasını kabullenmemeli, bu durumla mücadele etmelidir. Bu mücadele insan ve Müslüman olmanın bir gereği iken Müslümanların, Batı’da ortaya çıkan ve bazı noktalarda İslam’la uyumadığı açık olan “feminizm” adı altında bu mücadeleyi gerçekleştirmesi ne kadar doğrudur? Bunun yanında Müslüman feministler arasında başörtüsünü tıpkı Batı feminizmi gibi erkeğin kadın üzerindeki baskısı olarak görenlerin varlığı ifadedeki “İslamîlik” kavramının eleştirilmesine, İslamî feminizm Batı söylemidir, şeklindeki yorumların haklılığına ve İslamî feminizmin sürekli vurguladığı kapsayıcılığın zedelenmesine neden olmaktadır. İslamî feminizm

Batı uzantısı değildir, vurgusuna da “Neden Batı feminizmiyle paralel olarak ortaya çıkıp ilerlemiş ve modern söylemlerden payını almıştır?” sorusunu yöneltmek gerekmektedir.

Kitap içerisindeki makalelerde İslamî feminizmin meşruluğunun yanında kadınların okudukça, bilgilendikçe, sorguladıkça feminist olduğuna dair düşünceler ise kendini feminist olarak tanımlamayan kadınların okumayan, bilgilenmemiş ve sorgulamamış olduğu algısına sebep olmaktadır; feminist olmaktan doğan üstünlük biçimiyle doğmuş bu gizli elitizm üslubunun değişmesi gereklidir. Kitapta cinsiyet eşitliği mücadelesine her ideolojiden faydası dokunabilecek düşüncelerin alınabileceğinin ifade edilmesi oldukça sakıncalı görülmektedir. Bu durum “Nasıl ki feminizm içerisinde radikal, liberal gibi formlar var ise bu feminizm anlayışı da o şekilde var olup İslamî olduğunu iddia etmeyebilirdi” eleştirisine sebep olmaktadır. Bunun yanında oldukça senkretik olduğu anlaşılan kitaptaki feminizm anlayışının Batı feminizmi ifadesini ve eleştirisini kabul etmemesi, “İslamî” ifadesini de şart görmemesi sebebiyle “Doğu feminizmi” isimlendirmesi daha uygun görünmektedir.

Ortaya koydukları Kur’an’ı yeniden ve feminist Hermeneutik’le okuma şeklindeki “dini ataerkil zihniyetten arındırmanın yöntemi” ise oldukça sakıncalı bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayetleri geçici ve evrensel diye ayırıp, geçici olanları zamana göre değiştirme içerikli olan bu yöntemde klasik tefsir usulünün inşa edildiği sağlam zemin olmadığı için neyin evrensel neyin tarihsel ya da geçici olacağının kararını kim verecektir? Herkesin “bu geçici” diyerek gözden çıkarabileceği ayetler varken genel din kuralları ve prensiplerine nasıl ulaşılabilecektir? Batı menşeli oryantalist bakış açısının İslam’ı değerlendirirken ele aldığı “kölelik, recm, kadının şahitliği ve miras taksimi” gibi meseleleri içeren ayetleri geçici olarak kabul eden İslamî feminizmi Batı’nın uzantısı ya da modernitenin ürünü olarak görmemek ne kadar mümkündür?

Bir yandan geleneksel İslam diye isimlendirdikleri anlayışın doğru din olarak ortaya koyduklarını yanlış bulurken ve tek hakikatin o olduğu iddiasına baş kaldırırken İslamî feminizmin kutsal

metinleri hümanist ve feminist bakış açısıyla okuyarak ulaştığı yorumun doğruluğu nasıl evrensel olacaktır? Ya da hümanist yaklaşımla ve feminist bakış açısıyla Kur'an yorumlamak meşru bir durum ise Marksist ideolojiyle ya da liberalist yaklaşımla Kur'an'ın ele alınmasının ve ortaya çıkan yorumların sakıncalılığından nasıl söz edilecektir? İslamî feminizmin sorun olarak ortaya koyduklarının bazılarının doğruluğunun yanında bu sorunlara çözüm olarak sunduklarının yukarıdaki eleştiri ve sorulara makul cevaplar da üretilmediği takdirde sorunlu olduğunu söyleyebiliriz.

Nihayetinde İslamî feminizmin ne olduğunu, ortaya çıkışına dair yorumların nasıl şekillendiğini, önemli temsilcilerini ve bu temsilcilerin görüşlerini, İslam'a bakış açılarını ve dinî metinleri ele alış şekillerini görmek açısından önemli bir eser olan İslami Feminizmler; İslamî feminizmi hem savunanlar hem de eleştirenler için temel eserlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ebû Abdurrahman es-Sülemî. Kendilerini İbadete Adayan Sufi Kadınlar (Sufi Women Dedicated to Worship), trc. Doç. Dr. Ali Akay, İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2012, 152 s.
*Dr. Melahat Beki**

Tasavvuf tarihi, insanlığı metafiziğin dikey boyutlarında yükselmeye çalışan, marifetullah¹ ulaşmayı hedef olarak ortaya koyan ve bu yolda ilerlemenin, yolun ve yolculuğun öğretilerini yaşatarak ve tecrübe ettirerek aşıl原因an birçok ünlü sufi ve evliyayla doludur. Ancak bu sufilerin mürşit ve müritlerini anlatan nice kitaplar, yaşayan nice ekoller, her zaman erkek sufilerin hiyerarşisinin söz konusu olduğu bir yapı betimlemektedir. Oysaki gerçek bundan ibaret değildir. Tasavvuf tarihinde birçok sufi kadın, bir mürşit olarak hizmet etmiş yahut ulvi bir şahsiyet olarak insan-ı kâmil kabul edilmiştir. Ne var ki bu kadınların ne isimleri ne de hayatları genellikle bilinmemekte, tabakat kitaplarında ise nadiren bazılarında bahsedilmektedir.

Bu yazıya konu olan “Kendilerini İbadete Adayan Sufi Kadınlar” kitabı, işte tam da bu noktada kadınların tasavvufun manevi hiyerarşisinde yükselip örnek sufiler olabileceklerine dair ön yargıları kıran ve 84 abide sufi kadının seçkin hayatlarını, sözlerini bir araya getiren bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Kitabın yazarı Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed es-Sülemî (ö. 412/1021) tasavvuf tarihinde Ebû Abdurrahman es-Sülemî olarak

.....
* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Tasavvuf Bölümü Doktora mezunu. Ülke Tv’de haber editörü.

1 Mutasavvıflara göre akıl ve naklin alanı dışında kalan hususlarda vasıtasız olarak elde edilen mârifet akıl ve nakil yoluyla elde edilen bilgiden daha değerli ve daha güvenilirdir. Böyle bir bilgiyle Allah’ı tanımaya “mârifetullah” (el-ilm bi’llâh), bu yolla Allah’ı bilen ve tanıyanlara da “ehl-i ma’rifet, ârif, ârif billâh, ehl-i irfân, âlim billâh” denir.

Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, “Mârifet”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/marifet>

tanınan Horasanlı ünlü bir sufi müfessir ve muhaddistir. 325 (937) yılında Nîşâbur'da doğan Sülemî, başta dedesi olmak üzere dönemin tanınmış âlimlerinden ders almış; Irak, Rey, Hemedan, Merv ve Hicaz'a giderek buradaki âlimlerle görüşmüştür. Geniş bilgiye sahip olan, tasavvufun yanı sıra zâhirî ilimleri de iyi bilen Sülemî, bir yandan sufiler ve tasavvuf hakkında eserler yazarken öte yandan Nîşâbur'daki zâviyesinde irşat faaliyetini sürdürmüştür. Sohbetine katılan ve ondan hırka giyenler² arasında Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr, Abdülkerîm el-Kuşeyrî, Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ebû Abdurrahman el-Cüveynî, hadis âlimi Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî gibi ünlü mutasavvıf ve âlimler bulunmaktadır. Sülemî 3 Şâban 412'de (12 Kasım 1021) Nîşâbur'da vefat etmiştir.

Kaynaklarda Sülemî'ye 100'ü aşkın eser nispet edilir. Ancak bunların çoğu günümüze ulaşmamıştır. Sülemî'nin eserleri ilgili olduğu ilimlerin ve özellikle tasavvufun en güvenilir kaynaklarından sayıldığı için son zamanlarda büyük önem kazanmış, eserleri üzerinde çalışılmış ve çeşitli baskıları yapılmıştır. Eserlerinin bir kısmı zahit ve sufilerin hayatına, bir kısmı da sohbet, melâmet, fütüvvet gibi tasavvufî konulara ve zümrelere dairdir. Kadın sufiler hakkında yazılan ilk eserlerden biri olan “Zikrû'n-nisveti'l-müte'abbidâti's-şûfiyyât” başlığıyla Arapça olarak kaleme aldığı bu kitabının günümüzde aynı dildeki tenkitli neşri Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Kahire 1993) ve Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut 2003) tarafından gerçekleştirilmiştir. Eser ayrıca Sülemî ve kadın sufilere dair bir inceleme içeriğiyle Arapça metin ve İngilizce tercümesiyle birlikte yayımlanmıştır (trc. E. Cornell Rkia, *Early Sufi Women*, Louisville 1999). Meryem Hüseyinî eseri Farsçaya çevirmiştir (Nuhustin Zenân-i Şafevî, Tahran 1385 hş.). İbnü'l-Cevzî, *Şifâtü's-Şafve*'nin kadınlarla ilgili bölümünü, Abdurrahman-ı Câmî *Nefehâtü'l-üns*'ün son bölümünü bu eserden faydalanarak yazmıştır.³

.....

2 Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, “Hırka”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hirka>

3 Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, “Sülemî, Muhammed b. Hüseyin”, TDV İslâm Ansiklopedisi, s. 53-55, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sulemi-muhammed-b-huseyin> (03.12.2021).

Eserin Türkçe çevirisi ise *Kendilerini İbadete Adayan Sufi Kadınlar* adıyla, Dr. Mahmud Muhammed et-Tanâhî'nin tahkiki ve Doç. Dr. Ali Akay'ın tercümesiyle İlk Harf Yayınevi'nden çıkmıştır. Kitabın giriş bölümünde Tanâhî, metne ait ilk yazma hakkında okuyucuya ayrıntılı bilgi vermiştir. Üzerinde çalıştığı yazma nüshasının boyutlarını, metni orijinalinden istinsâh eden müstensih ve müellif arasında geçen 62 yılı, bulduğu gramer hatalarını, yazının şekilsel özelliklerini risalenin doğru değerlendirilebilmesi için ihtimamla aktarmıştır. Sülemî'nin bu risalesinin, pek fazla nakilde bulunulmayan, gün yüzüne çıkmamış bir eser olduğunu da belirtmiştir.

Eserin -tarihî bir yazma olmasının yanında en önemli özelliklerinden biri, tasavvuf tarihinde isimleri pek bilinmeyen birçok öncü sufi kadını, ailevi bağları, nesebi, eş ve çocuk ilişkileri gibi yönleriyle de ele almış olmasıdır. Alışlagelmişin dışında tarih ve terâcim kitaplarında fazlaca yer alamayan hususlardır. Bu abide kadınların nispet edildiği erkekler, zikredilen akrabalıklarla, samimi, seçkin kişilerdir. İçlerinde tâbiîn, muhaddis, sufi, hâkim, komutan olanlar vardır. Yûsuf b. Esbât, Hâlid b. Ma'dân, İsmâil b. Ayyâş, Hammâd b. Zeyd, Muhammed b. Sîrîn, Haccâc b. Yûsuf es-Sakâfî gibi isimler onlardan bazılarıdır. Ebû Osman el-Hîrî, Ebû Hafs en-Neysâburî, Ebû Süleyman ed-Dârânî, İbrahim el-Havvâs gibi şahsiyetler bahsi geçen sufilerin büyükleri ve ileri gelenleridir.

Kitabın Türkçe basımında seçkin sufi kadınların biyografileri -ulaşılabilir kaynaklarda olanlarının- kısaca verilmiş, bununla birlikte detaylı bilgi için başvuru kaynakları da dipnotlara eklenmiştir. Ayrıca bu sufi kadınlarla aralarında rabîta olduğundan bahsedilen, sufi, muhaddis yahut alanlarında seçkin ve ünlü erkeklerin de biyografik bilgileri dipnotlarda kısaca yer almış, başvuru kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. Türkçe tercümesi ve tahkikiyle 152 sayfalık bu veciz risale böylelikle meşhur tasavvuf ricalinin tarihini de tamamlamaktadır.⁴

.....
4 es-Sülemî, Ebû Abdurrahman, "Kendilerini İbadete Adayan Sufi Kadınlar", tahkik: Dr. Mahmud Muhammed et-Tanâhî, trc: Doç. Dr. Ali, Akay, İlk Harf Yayınları, İstanbul,2012, s. 14.

Tasavvufta manevi makamlara yükselmek için hakiki bir züht ehli olmak aşılması güç bir mertebeye erişmek demektir. Bu da mücahede, sabır, dünyayla ilişkiyi kesme, yatay boyutun tüm dünyevi menfaat ve lezzetlerinden yüz çevirip dikey boyutta ilahî olana yönelerek yükselmeyi gerektirir. Ancak tarih boyunca kadınların yer yer karşılaştığı ayrımcı ve küçümseyici bakış, tasavvuf tarihinde de ne yazık ki yer bulmuş, kadınların züht ehli olmak gibi hâllere güç yetiremeyeceği, dolayısıyla tasavvuf ve hâller ilminin sadece erkeklerle ait bir ilim olduğu ön yargısı oluşmuştur. Sülemî'nin risalesi, erkeklerin tekeline aldığı ve uzun zaman kendilerini ayrı tuttuğu söz konusu olan bir alanda erken dönem Müslüman sufi Arap kadınlarından şöhret bulmuş yahut pek bilinmeyen 84 tanesini zikrederek bu ön yargıyı yıkmaktadır. Tasavvufta yaşadıkları hâller, eriştikleri makamlar ve manevi ilimleriyle, züht dolu örnek yaşamlarıyla erkek-kadın tüm Müslümanlara örnek olan bu güzide kadın sufilerin bazıları aynı zamanda fakih veya muhaddis olarak bazıları ise tefsir ilmine dair çalışmalarlarıyla anılmaktadır.

Sülemî'nin kısaca bize tanıttığı bu sufi kadınların bir diğer ortak yönleri de tasavvufun ilk dönemlerinde -henüz kurumsallaşmış tasavvufun ortaya çıkmadığı dönemlerde- sufizmin özüne sıkı sıkıya bağlı olmalıdır. Ki, bu öz arada hiçbir aracıyı kabul etmeksizin direkt Kur'an'a ve Hz. Peygamber'in sünnetine sıkı sıkıya sarılmaktır. Örneğin Dımaşk abidelerinden Mümine bnt. Buhlul'a eriştiği manevi hâllerin kaynağı sorulduğunda "Resulullah'ın sünneti üzerine Allah'ın emrine uymaktan, Müslümanların hukukuna saygı göstermekten ve salih kişilere hizmet etmekten"⁵ diyerek tasavvufun sünnete bağlılığını ortaya koymaktadır.

Nisâbur ehlinden, Fahreveyh bnt. Ali'den aktarılan şu söz ise kadın sufilerin manevi makamlara olan seyrüsüluk yolculuğunda, Allah'ın Kur'an'ın ve Sünnet'in önüne geçecek yahut onu perdeleyecek hiçbir aracıyı kabul etmediklerini çok güzel özetlemektedir: "Kim sebebi, Rabbine kavuşmada (vusul) itaate yapışmamak ve Resulüne tâbi olmamak için bir vesile yaparsa, O'na ulaşacak yolu

.....

5 A.g.e., s. 38.

bulmamıştır.”⁶ Kitapta sufi abide kadınlardan nakledilenler bir yönüyle “sahih bir akidenin sahîh yolu” hakkındaki sözlerdir.

Eserde yer alan sufi kadınların içinde en meşhuru Râbia el-Adeviyye’dir. Kitap boyunca, ondan ve diğer birçok sufi kadından nakledilen sözlerin ortak noktası, kalplerinde Allah’tan başka sevgiye yer vermeyecek kadar züht sahibi olmaları ve gece gündüz ibadetle meşgul olarak, kendilerini ilahî aşka adanmış olmalarıdır. Bu sufi kadınların, çevrelerindekiyle öğüt ve tavsiyeleri de her daim bu minval üzerinde olmuştur. Kitapta yer alan biyografilerde bunu çok açık bir şekilde görmek mümkündür. Râbia el-Adeviyye’ye sorulan “Kulun kendisiyle Allah’a yaklaştığı şey nedir?” sorusu üzerine Râbia ağlayarak şöyle cevap vermiştir: “Bu soru benim gibi birisine mi soruluyor? Kulun kendisiyle Allah’a yaklaştığı şey, onun dünya ve ahirette O’ndan başkasını sevmediğini bilmesidir.”⁷ Bu abide kadınlar, dünya ve cennet nimetlerinden dahi yüz çevirmiş, kendilerini ilahî aşka ve fenaya erişerek vuslata adanmışlardır. Onlar için, ölüm bu yüzden bir müjde, zühtle ve ibadetle geçirilen bir ömrün ardından gelen bir şeb-i arustur. Basra ehlinde sufi Abîde bnt. Ebî Kilâb’ın bu minvalde şöyle dediği nakledilmiştir: “Takvâsı ve marifeti sahîh olan için Rabbine kavuşması ve O’na varmasından daha sevimli bir şey yoktur.”⁸

Sonuç olarak bu kitabın sufi kadınlar arasındaki abide şahsiyetlerden en seçkinlerini bir araya getirerek, onların yaşamları ve onlardan nakledilenleri gelecek nesillere taşıması, tasavvuf tarihinde kadının rolü ve ehemmiyetinin vurgulanması açısından oldukça önemlidir. Bazı sufi kadınların biyografilerine yahut hakkındaki bilgilere bir iki paragraftan fazla yer veremeyecek kadar kaynak sıkıntısı çekildiği aşikâr olsa da yine de bu küçük risalenin içeriği itibarıyla literatüre mühim bir katkı sunduğunu söylemek mümkündür. Çünkü sufi erkeklere dair çok sayıda tabakat kitabı bulunduğu hâlde sufi kadınlara dair kitaplar nadirattandır ve genellikle başka

.....
6 A.g.e., s. 89.

7 A.g.e., s. 34.

8 A.g.e., s. 63.

kitaplarda yer alan ufak alıntılardan ibarettir. 84 sufi kadına yer verilen bu kitap, tasavvuf tarihinde, mürşitlik yapabilecek nitelikte yahut yaşadıkları dönemde örnek şahsiyetleriyle şöhret bulmuş; bir insan-ı kâmil olma öğretisini sunan yaşamları ve ilimle marifetullahı giden yolda birer işaret taşı olmuş bu isimleri gün yüzüne çıkarmış ve gelecek nesillere aktarmıştır. Kadının tasavvuftaki yeri ve rolü konusundaki erkek egemen ön yargıların aşılması açısından da bir mihenk taşı olacak denli kıymete haizdir.

Handan Karakaya, **Türkiye’de Dindar Burjuva ve Kadın** (Religious Bourgeois and Women in Turkey), İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2017, 428 s.

*Kübra Yıldırım Demiroğlu**

Handan Karakaya’nın 2017’de Kaknüs Yayınları’ndan çıkan *Türkiye’de Dindar Burjuva ve Kadın* adlı eseri kendisinin doktora çalışmasıdır. Karakaya’nın çalışmasının konusunu Türkiye’de ekonomik ve sosyal alanlarda hayat standartları değişen muhafazakâr dindar kesimin hayatı, dini algılama biçimlerinin nasıl değiştiği ve kadınların bu değişim üzerindeki rolü oluşturmaktadır.

Çalışma “Burjuva Kavramı ve Burjuvanın Gelişimi”, “Osmanlı İmparatorluğu: İktisadi Yapı, Batılılaşma ve Burjuva Sınıfı”, “Türkiye’de Burjuvanın Yeni Yaşam Pratikleri ve Kadın” olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Eserin birinci ve ikinci bölümlerinde burjuva kavramı, Osmanlı’da burjuva sınıfının ortaya çıkışı ve gelişimi, Osmanlı iktisadi yapısı, Batılılaşma ve burjuva sınıfı konularından bahsedilmiştir. Eserin başlığında vurgulanan dindar burjuva ve kadın konusu ise eserin üçüncü bölümünde yer almaktadır.

Kitabın birinci bölümünde Handan Karakaya, burjuvazinin Avrupa’da ortaya çıkışından ve tarihsel serüveninden bahseder. Karakaya, burjuvazi teriminin toplum içerisinde üretim, tüketim, dağıtım, ithalat, ihracat gibi kavramlar çerçevesinde yeni yaşam pratiklerinin önderleri olarak tanımlanabileceğini ve toplum içinde küçük bir grup olarak başlayan burjuvazinin zaman içerisinde kendine ait değer ve kültür oluşturarak Avrupa toplumlarını sosyal, ekonomik bağlamlarda dönüştürdüğünü ifade eder. Yazar, Doğu toplumlarında ise -Avrupa ülkeleriyle siyasi, sosyal ve dinî farklılıklardan

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Yüksek Lisans öğrencisi, kubrayildirim@gmail.com

dolayı- burjuvanın Avrupa'da yarattığı etki ve dönüşümün gerçekleşmediğini, bu toplumların Batı'yı yalnızca izlemekle yetindiğini söyler. Bu durumu Doğu toplumlarının burjuva zihniyetine sahip olmamasıyla açıklar.

Karakaya, Osmanlı toplumları ve özelinde Türk toplumunda İslam dininin ihtiyacından fazlasını tüketmeyi tavsiye etmemesi, ticaret erbabının para kazanmayı ve biriktirmeyi ömrünü geçirecek değer olarak görmeyip bunları yermesi, devletin siyasi dengeyi bozacak bir burjuva sınıfına hoş bakmaması Osmanlı Devleti'nde keskin sosyal sınıfların oluşmamasına sebep olduğunu anlatır. Osmanlı'nın ardından Cumhuriyet rejiminde ise toplumun siyasi, ekonomik pek çok sorunuyla baş edebilmek ve toplum üzerinde sınırlı bir etki alanı oluşturabilmek için milli burjuva sınıfı oluşturulmaya çalışıldığını ancak bu burjuva sınıfının diğer burjuva sınıflarından devlete bağımlılığı bakımından ayrıldığını ifade eder.

Eserin ikinci bölümünde Karakaya, Osmanlı iktisadi yapısı, Batılılaşma ve burjuva sınıfı konularına odaklanır. Bu bölüme, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra yaşanan siyasi gelişmelerin kronolojisiyle söze başlayan Karakaya, 1946-50 döneminde Demokrat Parti'nin kurulmasıyla daha önceki yıllarda modernleşme ve Batılılaşmayla geri plana atılmak istenen dinin kamusal hayatta yeniden yeşermeye başladığını söyler. Bu bağlamda 1980 sonrasında Anavatan Partisi'yle seçimleri kazanan Turgut Özal'la taşra burjuvası aralarında örgütlenerek Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği'ni (MÜSİAD) kurmuş, yabancı yatırımcılarla yeni ilişkiler geliştirmiştir. Karakaya Özal'ın girişimleriyle atağa geçen taşralı muhafazakâr kesimin yurt dışında eğitim alarak devletin kilit kademelerinde rol almalarını yeni muhafazakâr elitlerin ilk basamağı ve yeni muhafazakâr burjuvanın ilk nüveleri olarak değerlendirir.

Yazara göre 2002 genel seçimlerinde iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi dönemine gelindiğinde, sahnede artık kendine özgü bir burjuva sınıfı vardır. Karakaya yeni yükselen bu muhafazakâr burjuvanın ve onların iktidara taşıdığı AK Parti'nin temel felsefesinin başlangıçta "bir lokma, bir hırka" ifadesiyle dünya nimetlerine

minnet etmeyen bir anlayışta olduğunu ancak bu durumun zamanla ticaretin ve para kazanmanın Hz. Peygamber tarafından özendirildiği anlayışına evrildiğine dikkat çeker.

Karakaya, Anadolu sermayesinin desteğiyle iktidara gelen AK Parti'nin 28 Şubat döneminde ezilmiş, pek çok insanî hakkı elinden alınmış, haksızlığa uğramış orta sınıfın “rövanşist hissiyatının tatmin edilmesi” gibi bir görev yüklendiğini ifade eder. Karakaya'nın kullandığı “Rövanşist hissiyat” ifadesi tartışmaya değerdir. Zira pek çok insanın özellikle başörtülü genç kızların bütün hayatını etkileyecek sonuçlarıyla 28 Şubat postmodern darbesi, rövanşı alınamayacak ölçüde büyük acılara sebep olmuş ve binlerce nitelikli genç kızın eğitim ve sonrasında çalışma hakkını elinden almıştır. Dolayısıyla AK Parti Hükûmetiyle elde edilen özgürlükler, hak kaybına uğrayan insanların haklarını iade etmekten öte bir şey gibi gözükmemektedir.

Eserin üçüncü ve son bölümünde Avrupa ve Türk toplumunda kadın olgusunu ele alan Karakaya Avrupa'da XIX. yüzyılda burjuvazi aracılığıyla kadın emeğinin nasıl metalaştığından, kadınların toplumsal hayatta görünürlüklerinin artmasıyla sahip olmaları gereken haklardan mahrum edildiklerinden, dinî normların baskısıyla toplumsal konumlarının erkeklerden daima aşağıda olduğundan ve Avrupa'da olduğu gibi İslam toplumlarında da kadının değerinin olmadığı ve kendisine fitne olarak bakıldığı için kadınların toplumsal varlığını örtünerek var ettiğinden bahseder. Ancak İslamî literatüre ve hayat pratiğine bakıldığında Karakaya'nın bu ifadesinin indirgemeci yönü kendini göstermektedir.

Karakaya, Türk toplumunda kadın konusunu ise İslamcı, milliyetçi ve Batıcı aydınlar ekseninde okur. Batıcıların kadınların toplumdaki konumu, peçe ve çarşaf sorunu, kadınların eğitimi gibi konular üzerinde durduklarını; Abdullah Cevdet, Rıza Tevfik gibi yazarların dinî bazı uygulamaları ve örtünmeyi kadınların sosyal alanda var olup kendilerini geliştirmeleri için bir engel olarak gördüklerini belirtir. Yazar, İslamcıların ise dinin kadına Batı dünyasından çok daha fazla haklar verdiğini ancak uygulamadaki bazı hatalardan dolayı kadınların toplumda geri planda kaldığını

savunduklarını iddia eder. Milliyetçi akımın önde gelen isimlerinden Ziya Gökalp, Halide Edip Adıvar gibi yazarların Türk kadınının Arap ve Bizans etkisinden kurtarılarak eski Türk medeniyetlerinde olduğu gibi erkeklerle eşit statüye sahip olmasını savunduklarını ifade eder.

Osmanlı'da Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla pek çok alanda olduğu gibi kadınların sosyal hayata katılmalarında önemli değişiklikler olmuştur. Bu dönemde kadınlar kendilerini ifade edebilecekleri çeşitli dergiler çıkarmış, özellikle şehirli kadınlar giyim kuşamda farklı tarz kıyafetler kullanmaya başlamışlardır. Yine ilk feminist örgüt sayılabilecek olan Teâlî-i Nisvan Cemiyeti bu dönemde kurulmuştur. Cumhuriyet'in ilanıyla Türk kadınına toplumu dönüştürme, modernleştirme misyonu yüklenmiştir. Cumhuriyet'le kadınlar seçme seçilme, çalışma hakkı gibi pek çok hakka sahip olsa da eğer "çağdaş kadın" stereotipine girmemişse; mesela muhafazakâr dindar ve geleneklerine bağlı bir kadınsa toplumda varlığı görmezden gelinmiş ve ötekileştirilmiştir. Bu bağlamda yeni Türk kadınından beklentilerin, onu geleneksel ve dinî değerlere karşı mücadele içine soktuğu söylenebilir.

Karakaya; modernleşmenin, Batı toplumlarında ortaya çıkmasıyla birlikte insan ve toplum üzerinde büyük dönüşümlere sebep olduğunu ve bu dönüşümleri Batı toplumları kendilerini yeniden tanımlama noktasında daha az hasarla atlatılırken Doğu toplumlarında ise sürecin oldukça zor olduğunu ifade eder. Doğu toplumlarında olduğu gibi İslamî değerlere sahip bir toplum olan Türk toplumu içinde modernleşme serüveninin 1980 sonrasına daha sancılı ve çetrefilli olduğundan bahseder.

Yazar, 1980 sonrası dönemde dindar-muhafazakâr kamunun öne çıkan kadın entelektüel ve gazetecilerinden Ayşe Böhürler, Cihan Aktaş, Hidayet Şefkatli Tuksal gibi isimlerle yaptığı mülakatlarla çeşitli dergilerde yayımlanan makalelerinden yola çıkarak 1980 sonrasında başörtülü kadınların kamusal alanda var olma mücadelelerini aktarır. Böhürler, 2014'te kendisiyle yapılan mülakatta 1980'den itibaren Müslüman muhafazakâr genç kızların

üniversitelerde daha sık görünür olduklarını ve başörtülü genç kızlar içinde buldukları geleneğin din anlayışına karşı çıkararak Kur'an ve sünnet ekseninde bir din anlayışını benimsediklerinden bahseder. Böhürler'e göre bu durum Müslüman camiadan bir kesimin tepkisine sebep olsa da asıl tepki laik kesimden gelmiş ve tesettür siyasal İslam'a indirgenmiştir.

Karakaya, Aktaş'tan "bacı" kavramının kullanımını başörtülü kadınların mücadelesi için örneklendirir. Aktaş, "bacı" sıfatının Müslüman başörtülü kızlar için evlerinin dışına çıktıklarında geleneksel İslam'a göre fesat sebebi olmamak için büründükleri bir sıfat olarak açıklar. Tuksal ise mülakatında sistemin dışladığı başörtülü kadınların gittikleri üniversitelerde kendi camialarının erkekleri tarafından da dışlandığını ve dindar erkeklerin kadının yerinin evi olduğu algısını aşamadıkları vb. hususlara yer verir. 1990 sonu itibariyle de kamusal alanda başörtüsü yasağı uygulanmış, başörtülü kadınların hem öğrenim hakları hem de çalışma hakları kısıtlanmıştır. Yazara göre bu şekilde kadınların kamusal alandan tecrit edilmesi hem Kemalist ideolojiyi hem de "kadının yerinin evi olduğu" anlayışına sahip olan muhafazakâr camianın bir kısım erkeklerini rahatlatmıştır. Ancak Müslüman dindar kadınlar kamusal alanda var olma mücadelesini değişen siyasi ortamın verdiği imkânlar ölçüsünde gerçekleştirmeye çalışmışlardır.

Karakaya, Fadime Özkan'la 2014 yılında yaptığı mülakata dayanarak Müslüman kadınların değişen tesettür biçimleriyle ve AK Parti iktidarının sağladığı özgürlüklerle kamusal alanda kendilerini ifade edebildiğini, bunu da kapitalist modern yaşamla uyumlu şekilde yaptıklarına değinir. Özkan, 2000'lere gelindiğinde 90'larda oldukça yaygınlaşan ve başörtülü kadınlar arasında da farklılaşmalara sebebiyet veren büyük başörtüsü, uzun pardösülerin yerine ikame edilen yeni bir moda anlayışının oluşmasından bahseder. Bu durumun tesettüründe daha dikkatli ve az dikkatli kadınları ayılaştırdığını da ekler.

Karakaya 2000'li yıllarda muhafazakâr dindar kadınların dinî yaşayışlarının yanı sıra daha modern ve kentli elit kadın olma

arzusunda olduklarını ifade eder. Bu ifadesini Böhürler’le yaptığı mülakatta başörtülü kadınların AK Parti iktidarıyla eşi başörtülü başbakan ve bakanların ortaya çıkması, resmî protokollerde başörtülülerin yer alması ve dolayısıyla artık kentli, elit kadın profilinin değişmesine dayandırır. Uzun yıllar sindirme politikalarına ve baskılara maruz kalmış Müslüman muhafazakâr kadınların dünyaya açılmaya ve kendilerini yeniden tanımlamaya başladıklarını açıklar.

Karakaya kendini muhafazakâr dindar olarak tanımlayan kadınlarla yaptığı saha çalışmasını oluşturan mülakatlardan hareketle, Müslüman muhafazakâr zengin kadınların lüks tüketim unsurlarını İslamî sembollerle ev dekorasyonlarında ve kıyafetlerinde kullanmalarını; lüks mekânlara gitmeleri, ciplere binmeleri, yatak odalarına üç metrelik palmiyeler almaları, arabalarına gül suyu pompalayan klimalar taktırmaları gibi örneklerle somutlaştırır. Ancak yazarın verdiği bu örneklerin ne ölçüde kapsayıcı olduğu yahut yaygınlığı tartışmaya açık bir husustur. Müslümanların İslam’ı algılama biçimlerinin değişmesinin altını çizen Karakaya, zekât, sadaka, merhamet, infak gibi kavramların muhafazakâr dindar burjuva kadınların lüks harcamalarının yanında sık kullandığı kelimeler olduğunu belirtir. Karakaya, İslamî usullere göre inşa edilen yaşam alanlarını, muhafazakâr dindar burjuva kadınların değişen tüketim ve alışveriş pratiklerini; onların kapitalizmle barışması olarak görür. Ona göre 1980’lerde “Millî Görüş” yahut “İslamcı Hareket” içindekiler yaşam tarzı ve giyim kuşamda olabildiğine sade mütevazı bir görünüme sahipken; peygamber sünnetine dayandırılan bu sadelik yerini muhafazakâr dindar burjuvanın kamusal alanda özgürlükler elde etmesi ve hayat standartlarının yükselmesiyle birlikte Hz. Peygamber’in temiz ve iyi giyinen bir insan olduğu anlayışıyla meşrulaşan yeni yaşam tarzlarına bırakmıştır.

Handan Karakaya’nın *Türkiye’de Dindar Burjuva ve Kadın* adlı eseri, Avrupa ve Türk toplumunda burjuvazinin tarihsel gelişimine mukayeseli olarak yer vermesi, Türk siyasi tarihinin iktisadi yapısına, modernleşme dinamiklerine ışık tutması ve muhafazakâr dindar kadının Türk siyasi tarihinde var olma serüvenini ele alması

literatür açısından oldukça değerlidir. Eser, çalışmanın başında da belirtildiği gibi üç ana bۆlümünden oluşmaktadır. Ancak kitaba adını veren *Türkiye’de Dindar Burjuva ve Kadın* konusu eserin yalnızca son bۆlümünde kitabın hacmine göre oldukça az yer tutacak bir şekilde yer almıştır. Bu durum eser ve başlığı arasında bir uyumsuzluk olduğu kanısına varmaya sebep olmaktadır. Yine alıŐma içerisindeki bazı yargıların indirgemeci yahut kalıplaŐmıŐ ifadeler olup olmadığı hususu tartışmaya açıktır. Bu olumsuz duruma karşın *Türkiye’de Dindar Burjuva ve Kadın* konusu muhafazakâr dindar kadınlarla yapılan mülakat, söyleşi, dergi ve köŐe yazılarıyla dönemin muhafazakâr dindar kadınlarının tecrübe ve gözlemlerine yer verilmesi açısından kıymetlidir.

Yazarlara Notlar

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi'nde değerlendirme süreçlerine alınacak çalışmalarda temel bazı kriterler aranmaktadır.

Dergiye gönderilecek çalışmaların;

- Kadın çalışmalarıyla ilgili nicel, nitel, tek denekli veya karma araştırma deseni kullanılarak hazırlanmış olmasına,
- Kadın alışmaları konusunda son dönem alan yazını kapsamlı biçimde değerlendiren literatür analizi, meta analiz veya meta sentez çalışması olmasına,
- Kadın alışmaları konusunda pratik olarak uygulanabilecek model nerileri sunmasına dikkat edilir veya benzeri özgün nitelikte yazılar olması talep edilir.
- Kadın alışmaları konusunda bilimsel yazı ve makalelerin yanı sıra, kitap değerlendirme yazıları, mahkeme kararı ve mevzuat incelemeleri ile güncel olaylara ilişkin analizlere yer verilebilir. Bu tür yazılar, yayın kurulu tarafından kabul edilir veya geri çevrilir.

Bu erevede KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi, ileri araştırma/istatistik yöntemlerini ve teknikleri kullanılan güncel çalışmalara yer verilecektir. Çalışmaların yöntembilim açısından yetkinlikleri kadar alana orijinal ve yeni katkı sunmaları da temel yayımlanma kriteridir.

Yayımlanmak üzere gönderilen çalışmalar öncelikle Dergi Yöneticisi ve Baş Editör tarafından amaç, konu, içerik, sunuş tarzı ve yazım kurallarına uygunluk yönlerinden incelenmektedir. Editöryal n değerlendirmedeki genel eğilimler şu şekildedir:

Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerine Dayalı alışmalar

- Yüksek lisans ve doktora tezlerine dayalı çalışmalarda tezin bütününün, tezde kullanılan bütün verilerin raporlanması, tezlerden dilimlenme yapılmaması beklenmektedir.
- Bütün araştırma türleri için verilerin güncelliğine önem verilmektedir. Araştırma verilerinin toplanması üzerinden 5 yıl veya daha fazla süre geçmiş ise araştırmaların güncelliğini kaybettiği yönünde görüş bildirilmektedir.
- Değerlendirme Süreçleri
- Gönderilen bir çalışmanın editöryal değerlendirmesi 40 gün içerisinde tamamlanmaktadır.

- Hakem değerlendirme sürecine alınan çalışmalar alanda uzman iki hakeme gönderilir.
- Eğer hakemlerin raporlarında çalışma ile ilgili görüş ayrılığı söz konusu olursa, üçüncü bir hakemin görüşüne başvurulur.
- Hakem değerlendirme süreci, şu anki yoğunluk göz önüne alındığında yaklaşık 3-4 ay sürmektedir. Bu süre, ilgili alandaki hakemlerin iş yükü nedeniyle uzayabilmektedir.
- Hakem raporları gizlidir. Yazarlar çalışmalarını değerlendiren hakemlerin kim olduğunu bilmemektedirler. Hakemler de değerlendirdikleri çalışmanın yazarını/yazarlarını bilmemektedirler.
- Yazar/yazarlar; hakemlerin ve editörlerin eleştirilerini, önerilerini ve düzeltme taleplerini dikkate almak zorundadırlar. Yazar/yazarlar, eleştirilerden ve önerilerden katılmadığı hususları gerekçeleriyle izah etmelidir/etmelidirler.
- KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi'nde hakem değerlendirme süreçlerinin detayları ve ilkeleri için Hakemlere Notlar bölümüne bakılabilir.
- Yayına kabul edilen çalışmaların süreçleri aşağıda belirtilmiştir.
- Yayına kabul edilen bir çalışmanın neticesi Yetkilendirilmiş Yazara bildirilir.
- Yetkilendirilmiş Yazarın ilgili raporlara göre düzenlediği çalışma Baş Editör veya Yönetici Editör tarafından incelenir. Onaylanan çalışma tashih ve redaksiyon sürecine alınır.
- Yetkilendirilmiş Yazara çalışmasıyla ilgili tashih notları gönderilir.
- Tashih süreci tamamlanan çalışmalar tasarıma yönlendirilir.
- Mizanpajı ve tasarımı tamamlanan çalışmalar Yetkilendirilmiş Yazar tarafından son kez kontrol edilir.
- Bu süreçleri tamamlayan çalışmalar yayım sürecine alınır ve ilgili sayıda basılır.

Editöryal ön değerlendirme sonucunda bir çalışma, genel kriterleri veya yukarıdaki kriterleri karşılamıyorsa, çalışmanın Yetkilendirilmiş Yazarına gerekçesi ile birlikte, çalışmasının hakem değerlendirme sürecine alınamayacağı yönündeki karar bildirilmektedir.

KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan makalelerin;

- Sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir. Yayımlanan yazılar, düşünsel planda dergiyi veya Kadın ve Demokrasi Derneğini (KADEM) bağlamaz.
- Yayımlanan yazıların yayım hakları Kadın ve Demokrasi Derneğine (KADEM) aittir.